

**BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE**

FEDERALNO MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE

SEKTOR ZA VISOKO OBRAZOVANJE

INFORMACIJA

**O IMPLEMENTACIJI BOLONJSKOG
PROCESA
U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE**

Mostar, juni 2010. godine

SADRŽAJ:

U V O D	1
1. BOLONJSKI PROCES I BOSNA I HERCEGOVINA	2
1.1. Stanje implementacije Bolonjskog procesa u BiH s posebnim osvrtom na Federaciju BiH	2
1.1.1. Pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskom prostoru visokog obrazovanja	2
1.1.2. Analiza implementacije Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini	3
1.1.2.1. Period od 1995. do 2000. godine	3
1.1.2.2. Period od 2000. do 2005. godine	6
1.1.2.3. Period od 2005. do 2010. godine	9
1.1.3. Ocjena stanja o provođenju Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini na Ministarskom skupu u Budimpešti i Beču (mart 2010. godine)	15
1.1.4. Ocjena postignutih rezultata Bolonjskog procesa	19
1.2. Tendencije implementacije Bolonjskog procesa u državama članicama EU i zemljama aspirantima.....	22
1.2.1. Percepcije akademske zajednice u Evropi o postizanju ciljeva i učinku Bolonjskog procesa u periodu od 2005. do 2009. godine.....	24
1.2.2. Pregled dostignuća Bolonjskih ciljeva u Evropi.....	26
1.2.3. Evropa do 2020. godine.....	32
2. PRAVNE PRETPOSTAVKE ZA IMPLEMENTACIJU BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE	35
2.1. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini	35
2.2. Stanje i dinamika usvajanja zakona i propisa u oblasti visokog obrazovanja u kantonima u Federaciji BiH.....	39
2.2.1. Kanton Sarajevo	39
2.2.2. Tuzlanski kanton	40
2.2.3. Zeničko-dobojski kanton	40
2.2.4. Hercegovačko-neretvanski kanton	41
2.2.5. Srednjobosanski kanton	41
2.2.6. Unsko-sanski kanton	41
2.2.7. Zapadnohercegovački kanton	42
2.2.8. Bosansko-podrinjski kanton Goražde	42
2.2.9. Kanton 10	42
2.2.10. Posavski kanton	42
2.2.11. Dinamika usvajanja zakona o visokom obrazovanju u kantonima Federacije BiH	43
3. PREGLED STANJA IMPLEMENTACIJE BOLONJSKOG PROCESA NA JAVNIM VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE	44
3.1. Stanje procesa integracije univerziteta	44
3.2. Step implementacije Bolonjskog procesa na javnim univerzitetima u Federaciji BiH	44
3.2.1. Univerzitet u Sarajevu.....	45
3.2.2. Univerzitet u Tuzli.....	47

3.2.3.	Univerzitet u Zenici.....	49
3.2.4.	Univerzitet u Bihaću	54
3.2.5.	Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar	55
3.2.6.	Sveučilište u Mostaru.....	58
4.	PRAVCI DJELOVANJA U CILJU POTPUNE IMPLEMENTACIJE BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BIH.....	60
5.	AKTIVNOSTI FMON-a NA PODRŠCI IMPLEMENTACIJI BOLONJSKOG PROCESA.....	63
5.1.	PROJEKTI IZ OBLASTI STUDENTSKOG STANDARDA	63
5.1.1.	Subvencioniranje smještaja i ishrane studenata	63
5.1.2.	Prošireni studentski standard	65
5.2.	PROJEKTI IZ OBLASTI NAUKE I VISOKOG OBRAZOVANJA	66
5.2.1.	Strateški projekti.....	66
5.2.2.	Ostali projekti	67
6.	PREGLED ŠESTOMJESEČNIH AKTIVNOSTI FMON-a U 2010. GODINI NA PROGRAMU PODRŠKE IMPLEMENTACIJI BOLONJSKOG PROCESA.....	72
7.	MAPA PUTA ZA PUNU IMPLEMENTACIJU BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJIBIH.....	74
8.	PROMOCIJA BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BIH – KRATKI OSVRT	80
9.	PRIMJEDBE I PREPORUKE.....	82
	PREPORUKE	89
	DODATAK 1. - PREGLED UPISA STUDENATA PO BOLONJSKOM PROCESU NA JAVNIM UNIVERZITETIMA U FEDERACIJI BIH U AKADEMSKOJ 2009/2010. GODINI	90
	PREGLED KORIŠTENIH IZVORA PODATAKA.....	111
	SKRAĆENICE	113

U V O D

Evropski prostor visokog obrazovanja, kao cilj postavljen u Bolonjskoj deklaraciji iz 1999. godine, zvanično je uspostavljen na sastanku evropskih ministara obrazovanja koji je održan u Budimepešti i Beču 11/12. marta 2010. godine, koji su naglasili da je visoko obrazovanje glavni pokretač društvenog i ekonomskog razvoja i inovacija u svijetu kojim sve više upravlja znanje.

Bosna i Hercegovina je, pristupanjem Bolonjskoj deklaraciji u 2003. godini, preuzela obavezu da će prilagoditi svoj dotadašnji model i sistem visokog obrazovanja i uključiti sve ključne subjekte u proces s aktivnostima koje su njime bile inicirane.

Uključivanje u evropske trendove je bio zahtjev koji je postavljen pred sve zemlje koje su imale namjeru da se priključe Evropskoj uniji, a koja je nametnula jasne standarde u svim područjima života i rada koji su bili neophodni okvir koji se mora ispoštovati. Taj okvir je i dio pregovaračkog programa sa zemljama koje žele priključenje, a u kojima se moraju dogoditi neophodne i presudne reforme kako bi se približile već dostignutom zapadnoevropskom stepenu razvijenosti. Jedna od tih neophodnih reformi je i Bolonjski proces.

Potpuna implementacija Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini će biti garant mobilnosti studenata i nastavnog osoblja kako bi i naša država ušla u društvo znanja, izvršila harmonizaciju sa Evropskim prostorom visokog obrazovanja i ujednačila kvalitete studiranja kako bismo postali konkurentni na svjetskom tržištu znanja.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke se, u skladu sa svojim legislativnim rješenjima, suženim nadležnostima i objektivnim mogućnostima, aktivno uključilo u proces implementacije Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini.

Mada je u početku proces reforme visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini bio sporadičan i nekoordiniran, nije obuhvatio cjelokupnu akademsku zajednicu, a danas već imamo drugačiju situaciju sa 82,56% studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu uz sva neophodna prilagođavanja nastavnog procesa, što znači da je reforma visokog obrazovanja, naravno uz poteškoće i kašnjenja u provođenju, postigla relativno osrednje rezultate za sedam godina njegovog provođenja.

U ovoj informaciji predstavili smo stanje implementacije Bolonjskog procesa u Federaciji BiH, odnosno BiH od početka procesa, širu analizu u kojoj mjeri smo dostigli Bolonjske ciljeve i Evropski prostor visokog obrazovanja u poređenju sa onima u Evropi, dali pregled stanja i dinamike usvajanja zakona i propisa u oblasti visokog obrazovanja u kantonima u Federaciji BiH, kao i pregled stanja implementacije reforme visokog obrazovanja u kantonima Federacije BiH i na javnim visokoškolskim ustanovama na osnovu informacija i podataka koje smo od njih dobili, te predočili niz aktivnosti na podršci implementaciji reforme visokog obrazovanja koje je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke poduzelo u prethodnom sedmogodišnjem periodu od kada je Bosna i Hercegovina stavila potpis na Bolonjski dokument.

1. BOLONJSKI PROCES I BOSNA I HERCEGOVINA

1.1. Stanje implementacije Bolonjskog procesa u BiH s posebnim osvrtom na Federaciju BiH

1.1.1. Pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskom prostoru visokog obrazovanja

Potpisivanjem Lisabonske konvencije i pristupanjem cjelovitom procesu priključivanja dalekosežnim promjenama u Evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA) u septembru 2003. godine u Berlinu, Bosna i Hercegovina se obavezala da će u dogledno vrijeme početi sa raznovrsnim aktivnostima na prilagođavanju svog dotadašnjeg modela i sistema organizovanja visokog obrazovanja na principima iznesenim u *Magna Charta Universitatum* iz 1988. godine, te nizu daljih dokumenata kojima su se, već u prethodnoj deceniji, pokušale potaknuti suštinske promjene u budućem jedinstvenom prostoru visokog obrazovanja Evrope. Te, 2003. godine, broj članica Bolonjskog procesa je dostigao broj od 40 zemalja. Iako je pristupanje Lisabonskoj konvenciji bio važan iskorak ka približavanju naše zemlje evroatlantskim integracijama, obrazovne strukture i akademska zajednica našli su se ubrzo pred mnogobrojnim iskušenjima, problemima i zadaćama.

Zbog poznatih događaja s početka i sredinom devedesetih godina XX vijeka, agresije i ratne kataklizme na prostorima bivše SFRJ, pri čemu je Bosna i Hercegovina platila najtežu i najsuroviju cijenu u ljudskim životima i razaranju posvemašnjeg društvenog, ekonomskog, političkog, kulturnog, a nadasve i obrazovnog tkiva, te uređenja države na odredbama Daytonskog mirovnog sporazuma iz 1995. godine, kao i poslijeratnih kretanja unutar same BiH, njenog bližeg i šireg okruženja, izgubljeno je dragocjeno vrijeme neophodno da bi se izvršile pripreme i krenulo u toliko potrebne reforme i promjene nekadašnjih obrazaca i sistema visokoškolskog obrazovanja.

U tom prvom petogodišnjem poslijeratnom periodu (1995 – 2000. godine) naglasak u radu i djelovanju visokoškolskih institucija u BiH bio je, prvenstveno, usmjeren ka fizičkoj rekonstrukciji uništenih ili oštećenih zgrada i opreme, te svih drugih vidova nastavne infrastrukture. Moglo bi se s pravom konstatovati da su relativno značajna sredstva od strane međunarodnih donatora (Svjetska banka, EU, UNDP, UNICEF, UNESCO, USAID, brojne vlade i nevladine organizacije) usmjerena u tu svrhu, te da je dobrim dijelom ta aktivnost uspješno obavljena, premda je rekonstrukcija zgrada osnovnih i srednjih škola, ipak, bila u prvom planu. Izostala je, međutim, cjelovita akademska rekonstrukcija, premda su i tu, u značajnoj mjeri, postignuti solidni rezultati u obnovi i odvijanju nastavnog procesa gotovo na svim nastavno-naučnim institucijama, prije svega fakultetima i univerzitetima, te manjem broju sačuvanih naučnih instituta u zemlji.

Naučno-nastavni kadar je pretrpio najveće štete, a to je najosjetljivija populacija i najsposobnija da se adaptira na nove uslove u inostranstvu, a ljudske resurse je čak teže nadoknaditi nego postići materijalno – tehničke uslove.

1.1.2. Analiza implementacije Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini

Kako bismo stekli što je moguće više objektivnu sliku o uvođenju i kasnijem odvijanju pojedinih faza Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini, odredili smo jasan metodološki okvir. On se dijeli u nekoliko vremenskih razdoblja ili faza. Budući da se prve ideje o potrebi usaglašavanja stavova i ujednačavanja standarda u visokom obrazovanju na prostoru evropskog kontinenta javljaju od sredine 1980-tih godina, a prve naznake za definisanje budućeg zajednički posmatranog sistema odmah nakon donošenja *Magna Charte*, bilo bi logično da se osvrnemo na te najranije pokušaje uspostave Bolonjske paradigme kod nas.

Nažalost, burna previranja u tadašnjoj zajedničkoj državi nisu donijela povoljan ambijent za veće iskorake u oblasti obrazovanja uopće, a posebno visokog obrazovanja. Slična situacija je vladala i u drugim dijelovima tadašnje Jugoslavije, iako su na nekim univerzitetima već tada otpočeli sa uvođenjem nekih oblika budućeg bolonjskog sistema. U tim aktivnostima je prednjačio Fakultet za kemijsko inženjerstvo Sveučilišta u Zagrebu, koji je, već početkom 1990-tih godina, prepoznao potrebu da se uključi u inicijative koje su dolazile od akademske zajednice iz Zapadne Evrope.

U Bosni i Hercegovini nije bilo takvih eksperimentalnih pokušaja, jer se najveća pažnja poklanjala planiranju devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja, krupnim reformskim promjenama u srednjoškolskom obrazovanju, planovima za veću racionalizaciju mreže srednjih škola i njeno samjeravanje evropskim trendovima na tom planu.

Uvođenje i razvoj Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini se mora posmatrati u tri relativno jednaka poslijeratna vremenska razdoblja. Svako od njih obuhvata period od oko pet godina, jer su se upravo u tim razmacima odvijale aktivnosti koje su bitno uticale na prve naznake za 'dolazak' Bolonje u našu zemlju 1995 - 2000. godine, njeno postepeno uvođenje kao ideje u periodu od 2000. do 2005. godine, te, konačno, veći zamah u njenoj konkretnoj primjeni, koji je na djelu od 2005. do danas, 2010. godine.

1.1.2.1. Period od 1995. do 2000. godine

Period od prestanka ratnih dejstava u jesen 1995. godine do sredine 2000. godine u Bosni i Hercegovini se može posmatrati iz nekoliko uglova. S jedne strane su se postepeno stvarali uslovi za normalizaciju života u zemlji, što je, između ostalog, pretpostavljalo i redovnije izvođenje školskih aktivnosti na svim nivoima, a, s druge strane, popunjavanje zadatog Daytonskog okvira u kojem je u Republici Srpskoj zadržan raniji centralizovani model upravljanja u obrazovanju, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine nadležno ministarstvo jedno vrijeme (do prvih izbora u septembru 1996. godine, te još neko vrijeme iza toga) bilo u trostrukoj ulozi. Ono je istovremeno, jednim dijelom, i dalje predstavljalo obrazovanje kao društvenu djelatnost u kontaktu sa međunarodnom zajednicom, te održavalo uobičajene aktivnosti vezane za međunarodnu saradnju zemlje sa nadležnim institucijama slične vrste u svijetu, davalo

podršku kantonalnim ministarstvima obrazovanja tada još uvijek u nastanku u onim kantonima koji su obično opisivani kao 'teritorije pod kontrolom Armije BiH', nastojalo da uspostavi saradnju sa kantonima uobičajeno opisivanih kao 'teritorije pod kontrolom HVO-a', te, postepeno, uobličavalo svoju ustavnu ulogu kao koordinatora nekih aktivnosti između kantonalnih ministarstava i drugih zakonom definisanih aktivnosti.

Područje Brčkog je zbog postupka arbitraže u vezi sa njegovim budućim statusom unutar BiH bilo u posebnom položaju, odnosno, u njemu su se prelamale sve tri situacije na području cijele zemlje. Na nivou države Bosne i Hercegovine nije bilo ministarstva, niti nekog drugog organa državne uprave posebno zaduženog za sektor obrazovanja. Iz tih razloga izostala je dobro osmišljena i cjelovita strategija obnove obrazovanja u poslijeratnim okolnostima, što se, u sličnim situacijama u drugim područjima u svijetu nakon velikih oružanih sukoba ili socijalnih potresa, obično radi na državnom nivou i sa veoma izraženim centralizovanim načinom vođenja obrazovne politike i aktivnosti na obnovi ove društvene djelatnosti kao izdvojenog sektora ili podsistema.

Akadska zajednica je bila prinuđena da sama traži izlaz iz krajnje neprimjerene situacije izostankom makar nekih vidova koordiniranih aktivnosti između tri zasebna podsistema u zemlji. Od nastanka prvih fakulteta i Univerziteta u Sarajevu u prvih pet godina po završetku II svjetskog rata, postepenim narastanjem visokog obrazovanja tokom 1950-tih i 1960-tih godina, te izrazitom ekspanzijom od sredine 1970-tih godina, kada su osnovana još tri univerziteta (u Banjoj Luci, Tuzli i Mostaru), visoko obrazovanje je u potpunosti bilo u domenu najviših predstavničkih i izvršnih organa vlasti u zemlji.

Osnivačka prava za svaki pojedinačni fakultet, akademiju ili višu školu imala je Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, a putem njenog Izvršnog vijeća, odnosno nadležnog Komiteta za obrazovanje, nauku i kulturu, te, u jednom času, samoupravnih interesnih zajednica /SIZ/, a kasnije fondova za visoko obrazovanje, aktivnosti akademske zajednice su finansirane iz budžeta kojim je, u operativnom smislu, raspolagalo Izvršno vijeće.

Njegov Komitet za obrazovanje je imao potpunu nadležnost i nad sektorom visokog obrazovanja, te se novi poslijeratni model:

- pomiješanog centralizovanog (RS),
- decentralizovanog (Federacije BiH) i
- nedefinisanog (Brčko Distrikt)

oblika nadležnosti nad visokim obrazovanjem u zemlji već u početku pokazao kao potpuno neprilagođen zahtjevima koji su dolazili iz evropskih krugova, što su od sredine 1990-tih godina sve više poticali proces približavanja sistema visokog obrazovanja na prostoru cijele Evrope.

Sve zemlje u okruženju Bosne i Hercegovine, naročito Slovenija i Hrvatska, a donekle i Makedonija, su se intenzivno pripremale za priključivanje tim inicijativama, dok se SR Jugoslavija (u čijem su sastavu tada bili Srbija sa autonomnim pokrajinama Vojvodinom i Kosovom, te Crna Gora), zbog događaja na Kosovu u proljeće i ljeto 1999. godine i intervencije snaga NATO saveza protiv Srbije, našla pod udarom sankcija međunarodne zajednice. To je podrazumijevalo i zatvaranje vrata procesima evropskog približavanja u visokom obrazovanju i nemogućnost učešća u brojnim projektima koji su u to vrijeme trasirali put samostalnih država iz nekadašnje zajedničke države ka Bolonjskom procesu.

Akadska zajednica u Bosni i Hercegovini je u tim godinama bila duboko podijeljena i, u najvećoj mjeri, zatvorena u svoje okvire. Međutim, upravo su međunarodne inicijative, prije svega Rektorske konferencije Evrope (CRE, sa sjedištem u Ženevi, Švicarska), projekti Svjetske banke (World Bank), Vijeća Evrope, PHARE projekta Evropske komisije u implementaciji ACA iz Bruxellesa (Belgija), te aktivnosti koje je vodio UNESCO-CEPES iz Bukurešta, te nekih međunarodnih nevladinih organizacija, kao što su Fond otvoreno društvo (Fondacija 'Soros'), Svjetski univerzitetski servis Austrije (WUS Austria) omogućili predstavnicima nekoliko univerziteta u BiH (Sarajevo, Tuzla, Bihać, Univerzitet „Džemal Bijedić“ i Sveučilište u Mostaru), a nešto kasnije i Univerziteta u Banjoj Luci i Istočnom Sarajevu, da se upoznaju sa namjerama tvoraca Sorbonske i Bolonjske deklaracije o budućoj „Evropi znanja“, odnosno Evropskom prostoru visokog obrazovanja.

Na nekoliko velikih međunarodnih skupova, počevši u Barceloni (Španija) u aprilu 1996. godine, preko skupova u okviru Pakta stabilnosti Jugoistočne Evrope u Grazu (Austrija, novembar 1998. godine), odnosno seminara o globalizaciji univerziteta u Salzburgu (Austrija, februar 2000. godine), pa sve do sastanka univerziteta iz BiH pod pokroviteljstvom Rektorske konferencije Evrope u julu 2000. godine u Sarajevu, pristizale su informacije o veoma živoj aktivnosti u evropskoj akademskoj zajednici. Činilo se, barem je takav bio dojam većine prisutnih predstavnika bosanskohercegovačkih univerziteta nakon sastanka u Sarajevu sredinom 2000. godine, da će Bolonjski proces odigrati dvostruku ulogu u našoj zemlji.

Uključivanjem u aktivnosti koje su njime bile inicirane, dogodilo bi se postepeno približavanje fragmentarnog sistema visokog obrazovanja unutar Bosne i Hercegovine, dok bi aktivnosti u okviru niza sastanaka radnih grupa i drugih povremenih tijela koja su pratila velike ministarske konferencije od 2001. godine podstakle uključivanje svih visokoškolskih institucija u BiH u maticu zbivanja neophodnih za podstrek predviđenim Bolonjskim reformama.

Konačan ishod se trebao postići ravnopravnim učešćem članova akademske zajednice Bosne i Hercegovine u projektima po svim osnovama sa drugim evropskim univerzitetima. Začetnik takve saradnje bilo je nekoliko poziva za pre-TEMPUS projekte u kojima su uzeli učešće neki fakulteti i univerziteti u BiH. U perspektivi su TEMPUS projekti mogli da posluže kao osnova za učešće u složenijim vrstama saradnje, poput

projekata koji su se odvijali u okrilju programa Evropske unije, kao što su bili SOCRATES, Copernicus, Petra, Marie Curie, i mnogih drugih.

Međunarodna zajednica je nastojala da istovremeno pokrene više pitanja iz oblasti obrazovanja putem nekoliko povezanih projekata. U okviru inicijativa pokrenutih putem Pakta stabilnosti za cijelu Jugoistočnu Evropu, pokrenut je tzv. "Graz Process", koji je vodila Vlada Republike Austrije uz pomoć Vijeća Evrope i jaku finansijsku podršku Svjetske banke. Jedna od važnih elemenata za rad ovog „Procesa iz Graza“ bila je izrada detaljne studije koja je izanalizirala situaciju u visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine. Studija se bavila pitanjima "upravljanja, finansiranja i administriranja" obrazovnog procesa u zemlji. Iz nje su proizašle neke bitne odluke koje je donijela međunarodna zajednica u odnosu na budućnost visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Nakon velike debate, u Vijeću Evrope su usvojene Preporuke br. 1454 (5. aprila 2000. godine). U njima je rečeno da je postignut neki napredak u ovom sektoru, ali su uočeni problemi bili tako veliki da su, rečeno je, također, veoma jasno, "inkompatibilni sa principima Vijeća Evrope i nedostojni države koja je potpisnica Evropske kulturne konvencije". Uprkos "nekim skromnim primjerima napretka, obrazovanje u Bosni i Hercegovini daleko zaostaje za odgovarajućim evropskim standardima".¹

Uredu Visokog predstavnika je naloženo da radi sa drugim međunarodnim institucijama i organizacijama u BiH "ka reinterpetaciji Daytonskog sporazuma na takav način da se

- postigne funkcionalnija raspodjela odgovornosti na nivou kantona, entiteta i države;" (7.ii.), te
- da "predloži rješenja na administrativnom, finansijskom i zakonodavnom planu koji će postaviti osnove za efikasniji i finansijski mnogo isplasniji sistem visokog obrazovanja, te koji će zadovoljiti sadašnje i buduće potrebe" (7.viii.).

Svjetska banka i drugi donatori su dobili zadatak da potaknu stvaranje četiri nezavisna tijela ili agencije za koje se smatralo da su od bitnog značaja za predviđene reforme u obrazovnom sektoru. Posebna pažnja je posvećena stvaranju efikasnog sistema prikupljanja i distribucije informacija za upravljanje u obrazovanju (*Education Management Information System /EMIS/*), a Fond kvaliteta (*Quality Fund*) je trebao da obezbijedi neophodnu finansijsku i svaku drugu stručnu podršku planiranim aktivnostima. Vijeće za visoko obrazovanje je dobilo ulogu ključnog koordinatora za strateško planiranje i proces akreditiranja institucija kako bi se zaustavilo dalje rasipanje i fragmentiranje ionako razglobljenog okvira visokog obrazovanja u zemlji.

1.1.2.2. Period od 2000. do 2005. godine

¹ Prema odredbama 1. & 6. usvojenog teksta Vijeća Evrope: Council of Europe's Recommendation 1454, 5. april 2000. godine

U ovom periodu se dešava i najznačajniji događaj kada su ministri obrazovanja na sastanku u Berlinu 19. septembra 2003. godine odobrili zahtjev za prijem u punopravno članstvo Bosne i Hercegovine, i potpisivanjem Bolonjske deklaracije ona postaje nova članica procesa.

Ovaj period se može smjestiti u vrijeme od sredine 2000. godine do Ministarske konferencije o visokom obrazovanju u Bergenu u maju 2005. godine. To je bio kritični period i u drugim zemljama potpisnicama Bolonjske deklaracije, jer su konferencije u Pragu 2001. i Berlinu 2003. godine jasno postavile ciljeve i zadatke Bolonjskog procesa. Jedan od 'arhitekata' Bolonjskog procesa Guy Haug, ekspert za evaluaciju i razvoj sistema visokog obrazovanja je ovako 1999. godine² odredio četiri glavna pravca kombinovanog djelovanja:

- 1) zajednički prihvaćeni Evropski sistem prijenosa studijskih bodova (ECTS),
- 2) zajednički, ali veoma fleksibilan široki okvir za priznavanje akademskih kvalifikacija,
- 3) dobro razvijena ili razrađena evropska dimenzija kontrole kvaliteta (*Quality Assurance*) i evaluacije postignuća na primjeni Bolonjskog procesa u praksi;
- 4) omogućavanje stanovnicima Evrope, u prvi mah onih u okviru Evropske unije, a potom i svih onih koji joj pristupe i dosljedno provode principe Bolonjskog procesa u svojim zemljama u okviru Evropskog prostora visokog obrazovanja, da u najvećoj mjeri iskoriste mogućnosti sticanja novih znanja i koristi koja ona donose u pogledu mobilnosti ideja i kapitala, a, napose, radne snage koja bi bila po kvalitetu svojih dosegnutih vještina i kompetencija nakon završenog studija ako ne bolja, i makar jednaka sa postignućima u najrazvijenijim akademskim sredinama u današnjem svijetu, tj. u SAD i, donekle, Japanu.

Ove vizije su potvrđene saopćenjima u vidu ministarskih kominikea u Pragu i Berlinu. Ta saopćenja su imala ne samo snagu preporučenih smjernica budućeg djelovanja, nego su, na svojevrsan način, odražavala postojeće stanje, pružala ocjenu o onome što je do tada postignuto, te ukazivala kojim pravcima i aktivnostima treba dati više pažnje na brojnim stručnim sastancima između ministarskih konferencija. Na ovom mjestu se treba još jednom podsjetiti svega onoga što je trasirano Sorbonskom i Bolonjskom deklaracijom, te sublimirano u Pragu:

- Cjeloživotno učenje
- Institucije visokog obrazovanja i studenti
- Promovisanje privlačnosti Evropskog prostora visokog obrazovanja
- Trajno praćenje procesa

Ova četiri osnovna pravca i cilja Bolonjske reforme su ponovo istaknuta na skupu u Berlinu 2003. godine, gdje je naznačeno da „ECTS postane ne samo sistem prenosa, nego i akumulacije bodova, koji će se dosljedno primjenjivati kako se razvija u

² Dr Guy HAUG, Visions of A European Future: Bologna and Beyond, 11th EAIE Conference, Maastricht, 2. decembar 1999.godine

nastajućem Evropskom području visokoškolskog obrazovanja“, a onda je, još jednom, potcrtana potreba za izgradnjom sistema osiguranja kvaliteta. Iz svega navedenog se može zaključiti da se početkom 21. vijeka širom Evrope zahuktala velika akademska i institucionalna energija. Ona je u krajnjem rezultatu trebala da dovede do promjene paradigme, odnosno da uspostavi dobro osmišljeni i funkcionalno operativni Evropski prostor visokog obrazovanja.

U Bosni i Hercegovini se proces odvijao u još uvijek nesređenim općim odnosima u zemlji, gdje je, u domenu visokog obrazovanja, ponovo ispuštena mogućnost da se bar taj, po mnogima ključni segment obrazovnog procesa, dovede u red.

Problem je nastao prilikom izrade i usaglašavanja teksta **Okvirnog zakona o visokom obrazovanju**. Ovaj izuzetno važan akt, slično već usvojenim okvirnim zakonima za osnovno i srednje obrazovanje (što je urađeno u junu 2003. godine), trebalo je da se donese na nivou Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine u skladu sa obavezama preuzetim pristupanjem Lisabonskoj konvenciji i Bolonjskom procesu. Donošenje ovog zakona je preneseno na teren političkih razmirica i međusobnog nepovjerenja predstavnika političkih opcija tri konstitutivna naroda i drugih političkih stranaka u Parlamentu BiH.

Zakon je doživio nekoliko verzija, koje su temeljito mijenjale osnovne intencije takvog akta kao široko postavljenog okvira, na osnovu kojeg je trebalo pristupiti usklađivanju zakonodavne regulative na nivou entiteta, kantona i Distrikta Brčko. U konačnici, tekst Okvirnog zakona nije usvojen, te se postupak na njegovom daljem usaglašavanju protekao na nekoliko narednih godina. Zakon je u vidu većeg broja kompromisa, koji su ugrađeni u njegovu finalnu verziju, usvojen tek u julu 2007. godine, dakle četiri godine nakon što se Bosna i Hercegovina obavezala da će početi primjenjivati krupne reforme u sektoru visokog obrazovanja.

U takvoj situaciji su neki dijelovi akademske zajednice pokušali da samoinicijativno pokrenu proces približavanja pretpostavljenom evropskom okviru visokog obrazovanja, kad već nije bilo mogućnosti da se to učini putem odgovarajućih ministarstava obrazovanja. Tu je ulogu mogao preuzeti Koordinacioni odbor za visoko obrazovanje (KOVO), ali ni taj najviši akademski nivo koordinacije nije imao dovoljno snage ni raspoloživih mogućnosti da bitno utiče na dalje aktivnosti na tom planu u cijeloj zemlji. Pojedine visokoškolske institucije su, mahom samostalno, ili u sklopu saradnje na međunarodnim projektima sa partnerima iz bližeg, regionalnog, te šireg evropskog okruženja, nastojale da, što je moguće prije, otpočnu sa primjenom nove bolonjske paradigme. Univerzitet u Tuzli te Sveučilište u Mostaru su u Federaciji BiH prvi krenuli sa tim aktivnostima da bi im se u jesen 2004. godine nešto aktivnije pridružio i Univerzitet u Sarajevu, kao i Univerzitet «Džemal Bijedić» u Mostaru. U te aktivnosti su se posredstvom međunarodnih projekata u datom trenutku uključili i javni univerziteti u Bihaću i Zenici.

Ovdje je potrebno ukazati i na još jednu posljedicu nepostojanja jasne zakonske regulative i koherentne, strateški osmišljene politike razvoja visokog obrazovanja. Slično

trendovima u nizu zemalja nekadašnjeg istočnog, komunističkog bloka, i u Bosni i Hercegovini su se s početkom 21. vijeka počele javljati inicijative za osnivanje privatnih univerziteta.

Iako su učesnici iz regiona Jugoistočne Evrope na velikom međunarodnom skupu posvećenom uticajima globalizacije na obrazovanje, održanom u Salzburgu (Austrija) u februaru 2000. godine, ozbiljno upozoravali da, u našem kontekstu, proces globalizacije i decentralizacije visokog obrazovanja može imati katastrofalne rezultate i pretvoriti se u preveliku usitnjenost i fragmentarnost visokoškolskih institucija na relativno manjem geografskom i populacijskom prostoru, već u prvih pet godina 21. vijeka su počele nicati privatne, ali i nove javne visokoškolske institucije. Ponekad su one bile ispostave već postojećih akademskih institucija u regionalnom kontekstu, ponekad su najavljivane kao 'isturena odjeljenja' poznatih svjetskih univerziteta, ali se, najčešće, radilo o pokušajima da se u Bosni i Hercegovini, što je moguće brže, osnuju privatni univerziteti koji bi ponudili drugačiju vrstu visokoobrazovnog okvira od onog koji se decenijama razvijao na javnim ili državnim univerzitetima.

Ovdje napominjemo da su **sve te nove institucije, bez izuzetka, prihvatile Bolonjski okvir kao način svog rada**. Osnivači ovih novih fakulteta i univerziteta su u Bolonjskom sistemu vidjeli šansu da se etabliraju kao relevantne i kvalitetne akademske institucije i na taj način bi sačuvali konkurentnost prema starijim i relativno čvrsto pozicioniranim 'državnim' univerzitetima, a s vremenom bi ih pretekli po atraktivnosti ponuđenih, raznovrsno strukturiranih studijskih programa i kvalitetom izlaznih diploma.

1.1.2.3. Period od 2005. do 2010. godine

U ovom periodu se trebalo uključiti u evropske trendove, a takav zahtjev se postavio pred sve zemlje koje su imale namjeru da se priključe Evropskoj uniji koja je nametnula jasne standarde u svim područjima života i rada. Oni su bili neophodni okvir koji se morao ispoštovati, bez izuzetka ili pozivanja na nekakve 'specifičnosti', ali je, u jednom trenutku, shvaćen i kao sastavni dio pregovaračkog programa (sa zemljama-kandidatima koje su htjele da se priključe EU) u kojem su se morale dogoditi presudne reforme i približavanje već dostignutom zapadnoevropskom stepenu razvijenosti.

U Bosni i Hercegovini je postojala početna, premda brojčano ograničena, 'kritična masa' zagovornika reformi, koja je bila spremna da se uključi u evropske tokove. Njena prednost je bila pozicija koju su pojedini članovi iz tog prvog ešalona zagovornika Bolonje imali u tom trenutku. U tom krugu su bili doskorašnji rektori i prorektori, dekani i prodekani, te jedan broj nezavisnih eksperata koji su u prvih deset godina nakon rata u okviru međunarodnih programa i uz pomoć nevladinog sektora vrlo aktivno učestvovali u obnovi visokog obrazovanja i pripremi za predstojeći proces globalizacije.

Njihovu spremnost su prihvatili i tada aktuelni vodeći ljudi na pomenutim univerzitetima, vjerovatnije iz posve pragmatičnih razloga nego što su bili potpuno uvjereni da je Bolonjska reforma zaista dobro rješenje za njihove institucije.

Ne treba zanemariti ni snažne poticaje od strane međunarodne zajednice putem njenih predstavnika u zemlji (OHR, OSCE, Vijeće Evrope, Delegacija Evropske komisije i sl.), koji su bili obavezni da podstiču i nadziru te ranije zamišljene programe i projekte za potrebe organizacija koje su u tom trenutku zastupali u BiH. I jedan dio aktuelne domaće političke scene, kako iz opozicije, tako i u strukturama vlasti, snažno je podupirao ove pokušaje akademske zajednice.

Aktivnosti na reformi su se ubrzale krajem 2004. godine, a u pripremi Ministarskog skupa u Bergenu u maju 2005. godine vodila se veoma živa aktivnost među tadašnjih 40 zemalja-članica Bolonjskog procesa, jer je sredinom 2005. godine trebalo uraditi ocjenu dotada urađenog posla i odrediti dinamiku narednog petogodišnjeg perioda u kojem je Evropski prostor visokog obrazovanja trebao da postane realnost i da bude u punom smislu funkcionalan od akademske 2010/2011. godine.

U dinamičnom vremenskom rasponu od deset godina, predviđenom za punu implementaciju Bolonjskog procesa, 2005. godina se činila kao posljednji trenutak da se krene sa primjenom dvocikličnog sistema koji je strukturiran trojako (3+2 ili 4+1, a za biomedicinske discipline kao 5+0).

U svakom od tri modela zajednički je bio period od pet (5) akademskih godina, ili deset (10) semestara nastave. Preneseno u akademske okvire, ako bi se počelo s njegovom primjenom u jesen 2005. godine, onda bi prva generacija svršenih studenata stekla diplome već u ljeto 2008. godine (za I ciklus u trajanju od tri /3/ godine), a ako bi ti isti svršeni studenti (bakalaureati ili '*bachelor*') nastavili studij na II ciklusu, njihovo univerzitetsko školovanje bi se okončalo u ljeto ili jesen 2010. godine. U tom trenutku još nije bilo jasno da li će se pojaviti i III doktoralni ciklus studiranja, ali su i te dileme bile uskoro riješene na skupu u Bergenu. Tu je, naime, uspostavljen okvir od tri ciklusa:

- I. dodiplomski ili 'preddiplomski' ciklus,
- II. diplomski ili magistarski ciklus,
- III. postdiplomski ili doktoralni ciklus.

Većina univerziteta u BiH se u tom prvom suočavanju sa novom paradigmom opredijelila za postepeno ili fazno uvođenje Bolonjskih ciklusa studiranja. Iniciran je niz stručnih seminara sa domaćim i inostranim ekspertima na kojima su se nastavnici, saradnici i drugo administrativno akademsko osoblje upoznali sa osnovnim principima novog sistema.

Reformisani režim studija po principima Bolonjskog procesa podrazumijevao je prihvatanje osnovnih premisa Bolonjskog procesa i implementaciju i praktično organizovanje studija na novim osnovama.

U cilju ostvarenja druge faze trebalo je dobro isplanirati nekoliko povezanih aktivnosti, a svaki univerzitet i njegove dotadašnje, i eventualne buduće, članice morale su uraditi sljedeće stepenasto poredane aktivnosti i konkretne radnje:

- 1) ustanoviti akademski kalendar odvijanja nastave, ispita i drugih aktivnosti,
- 2) utvrditi da se studij odvija u 3 ciklusa,
- 3) prihvatiti da je osnova studiranja svedena na semestar, iako se njena realizacija i dalje posmatra kroz cijelu akademsku godinu,
- 4) utvrditi nastavne planove za svaku pojedinačnu liniju studiranja u rasponu od 20 do 30 nastavnih (kontakt) sati sedmično,
- 5) odrediti ukupan broj nastavnih sadržaja u okviru sedmičnog i semestralnog, a napose i godišnjeg fonda nastave za svaku liniju studija – zajednički, obavezni i izborni predmeti - u okviru predavanja, vježbi, seminara, laboratorijskog, terenskog i svake druge vrste rada u organizovanim vidovima nastave,
- 6) definisati način izvođenja nastavnih sadržaja – integralno kroz cijeli semestar, ili u vidu povezanih modula, pri čemu jedan modul ne može biti kraći od sedmice, a niti veći od ukupnog broja sedmica nastave u toku semestra,
- 7) odrediti koji predmeti dobijaju značaj prethodnog ili osnovnog nastavnog sadržaja bez čijeg se savladavanja ne može upisati i pohađati, a time i vršiti provjera znanja narednog predmeta ili niza predmeta (*pre-requisites*),
- 8) uraditi cjeloviti opis nastavnih sadržaja u okviru jedne linije studiranja u vidu transparentnog i lako razumljivog nastavnog programa (*curriculum*) u kraćem i dužem obliku, a na osnovu iskustva i modela iz evropske prakse,
- 9) sakupiti cjelovite nastavne sadržaje za svaki ciklus i godinu studija u jednu cjelinu i u elektronskoj formi i u vidu pisanog ispisa (katalog kurseva ili predmeta),
- 10) odrediti oblik dokumenata koji prate nastavni proces (od upisa do završetka studija), a naročito u pogledu ujednačavanja stručnih naziva i priznate stručne spreme nakon svakog ciklusa studija.

Veoma brzo se pokazalo da će biti potrebno jako puno vremena, strpljenja i intelektualne vještine uvjeravanja u korisnost i neophodnost ovako predviđenih promjena visokoškolske paradigme kako bi se svi članovi akademske zajednice uključili u njenu primjenu.

Ne treba zaboraviti da je akademska zajednica u BiH u tom trenutku bila i dalje desetkovana i fragmentirana, te da veći broj starijih i iskusnijih nastavnika nije imao nikakav motiv da se uključi u avanturu zvanu Bolonjski proces.

S druge strane, ratna događanja su najviše pogodila onaj dio akademske populacije koji se obično naziva srednja generacija nastavnika i istraživača, jer su oni, većim dijelom, bilo nestali u biološkom smislu zbog gubitaka tokom rata, bilo trajno otišli iz zemlje, a za njihovu adekvatnu zamjenu u nastavnom procesu trebalo je sačekati bar još desetak godina.

Najmlađa generacija nastavnika i saradnika, koja se tih godina postepeno uobličavala na bh. univerzitetima, nije imala mogućnost većeg doticaja sa ovim novinama, jer je bila usredsređena na završetak studija, izradu magistarskih radnji i doktorskih disertacija, te je, uglavnom, bila van tih reformskih tokova.

Neke osobine početnog odvijanja Bolonjskog procesa se mogu uočiti:

- On je bio **sporadičan i nekoordiniran** u pogledu Bosne i Hercegovine kao cjeline, ali i unutar njenih sastavnih dijelova. Vodili su ga, u operativnom i organizacionom smislu sa institucionalnog nivoa, mahom tadašnji dekani i rektori pojedinih fakulteta i univerziteta.
- Proces u početku **nije obuhvatio ni veći dio ni cjelokupnu akademsku populaciju**. U nekim sredinama pružan je otvoreni otpor nagoviještenim promjenama od strane aktuelnih dekana ili cjelokupnih rukovodstava pojedinih fakulteta.
- **Izostajala je dodatna edukacija**, odnosno provjeravanje primjene Bolonjskih principa u stvarnoj situaciji. Na svim univerzitetima su formirani bolonjski timovi, ali njihov entuzijazam i predanost nije propratilo angažovanje jednog većeg broja stručnih osoba i sâm tok uvođenja Bolonjskog procesa je išao neravnomjernom vremenskom dinamikom.

Mnogo teža posljedica bilo je veoma različito tumačenje pojedinih segmenata Bolonjskog procesa koja se ogledala u nekoliko povezanih pitanja.

S jedne strane, smatralo se da će novi ciklični model studiranja dovesti, u kraćem roku, do većeg broj svršenih studenata i njihovo trenutačno uključivanje u tržište rada. Iz tog razloga im je trebalo obećati validne izlazne diplome s kojima bi lakše našli zaposlenje na tržištu rada. Čini se da je to bio i najveći promašaj u promišljanju neposrednih efekata nove akademske paradigme. To će postati jedan od ključnih pitanja i kamen spoticanja u neposrednoj primjeni Bolonjskog obrazovnog okvira u Bosni i Hercegovini.

S druge strane, da bi se studentima moglo omogućiti da u predviđenim rokovima okončaju studij, morale su se izvršiti brojne strukturalne promjene – od kompozicije studija, koja se sada bitno promijenila i pomakla sa dotadašnje akademske godine na semestar, a opet se postavila u još širi okvir I ili II ciklusa, do značajnijeg zahvatanja u karakter studija, način pripreme i izvođenje nastavnog procesa.

U tom segmentu su, prema ocjeni eksperata i akademske zajednice općenito, načinjene najveće greške ili bitni propusti, koji su, u širem kontekstu, ukazali na gotovo potpunu nespremnost akademske zajednice, društva i organa državne vlasti na svim nivoima da ovaj posao urade kvalitetno i u zadatim vremenskim rokovima.

Pri tome je najšira javnost dugo vremena bila sasvim van ovih događanja, organi vlasti su se, uglavnom, bavili „važnijim poslovima“, tako da je akademska zajednica bila prinuđena da se sama mijenja iznutra, bez stvarne zakonodavne, finansijske, stručne i medijske podrške društva i nadležnih organa vlasti. Ako tome dodamo i brojna izražena nerazumijevanja suštine Bolonjskih načela, te, ponegdje, i iskrivljavanje tih principa, ne čudi što ni ti početni rezultati nisu mogli dobiti prolaznu ocjenu na Ministarskom skupu u Bergenu u maju 2005. godine.

Mada je Bosna i Hercegovina na skupu u Bergenu dobila prolaznu ocjenu, prevladao je opći stav da je ta ocjena data sa velikom blagonaklonošću i razumijevanjem za očigledne probleme sa kojima se ova zemlja suočila već na prvim koracima u provođenju Bolonjskog procesa u praksi.

Iz tog razloga su u sljedećem dvogodišnjem periodu pred Bosnu i Hercegovinu postavljeni mnogi, do tada neizvršeni zadaci u okviru primjene i daljeg odvijanja Bolonjskog procesa.

Ti zadaci su se, u najvećoj mjeri, odnosili na ulogu države i njenih zakonodavnih i izvršnih tijela. Bosna i Hercegovina je morala prilično hitno donijeti Zakon o visokom obrazovanju, a, zatim, u okviru poslova na njegovoj primjeni, osnovati državnu agenciju za informisanje i priznavanje diploma i perioda studija, kao i državnu agenciju za osiguranje kvaliteta i akreditaciju.

Na svim univerzitetima je trebalo da se nastave započeti procesi usaglašavanja i donošenja normativnog okvira za reformisani način studiranja. Konkretno, trebalo je usvojiti nove statute i/ili pravila visokoškolskih institucija u skladu sa Bolonjskim principima, razraditi, proučiti i donijeti nove nastavne planove i programe u kojima je sadržan Evropski bodovni sistem (ECTS).

S druge strane, univerziteti su morali vrlo brzo početi sa procesom intenzivne obuke, prije svega nastavnog kadra i drugog akademskog i administrativnog osoblja, a zatim i studenata. U kratkom periodu je sve ove interesne dijelove akademske populacije trebalo detaljno upoznati sa principima i karakteristikama Bolonjskog procesa i promjenama koje su predstavljene kao hitni, neposredni zadaci u narednom periodu.

Sredinom 2005. godine, Bolonjske reforme, su zahvatile cijelu Evropu, a naročito nakon ocjena iznesenih u Bergenu, za Bosnu i Hercegovinu su značile da se ne smije zadovoljiti prolaznom ocjenom, nego da i dalje mora ozbiljno raditi na formiranju sistema osiguranja kvaliteta prema zadatim evropskim standardima.

Navedeni standardi su bili određeni u trostrukom vidu:

- ❖ standardi za unutrašnje (interno) osiguranje kvaliteta u institucijama visokog obrazovanja,
- ❖ standardi za vanjsko (eksterno) osiguranje kvaliteta,
- ❖ standardi za osiguranje kvaliteta putem novouspostavljenih agencija (na nivou države, ali, možda i na nižim, entitetskim nivoima) za osiguranje kvaliteta.

U narednom dvogodišnjem periodu (od 2005. do 2007. godine) do Londonskog skupa u maju 2007. godine, prioritetni zadatak je bio rad na državnom okviru za kvalifikacije koji je morao da bude usaglašen sa Evropskim okvirima za kvalifikacije (EQF). Nakon Bergena je bilo jasno da Evropski okvir za kvalifikacije sadrži tri ciklusa, te da se u svakom od njih mora odrediti jasan okvir koji sadrži generičke deskriptore za

svaki ciklus, a koji su, opet, bazirani na rezultatima učenja i na pokazanim studijskim i drugim sposobnostima (kompetencijama).

Iako je BiH kao država potpisala u septembru 2003. godine Lisabonsku konvenciju o priznavanju diploma, a potom je i ratifikovala u Parlamentu Bosne i Hercegovine u januaru 2004. godine, zbog nedostatka odgovarajuće legislative nije je mogla dosljedno implementirati.

Osim toga, Bosna i Hercegovina je hitno morala početi da radi na tome da se u BiH počnu provoditi odrednice Lisabonske konvencije o priznavanju diploma. Ove činjenice su bile dovoljne da se relativno brzo nakon Bergena otpočne sa aktivnostima na formiranju agencije ili centra za priznavanje diploma, osiguranje kvaliteta i akreditaciju (CIPOK) koji bi obavljao te poslove, slično onima koji su već bili dobro razvijeni širom Evrope (ENIC/NARIC).

Konačno, skup u Bergenu je nagovijestio da će se u Evropskom prostoru visokog obrazovanja morati voditi posebna pažnja o onome što je određeno kao socijalna dimenzija. Drugim riječima, u budućem jedinstvenom evropskom akademskom prostoru visoko obrazovanje moralo je biti jednako dostupno svima, bez obzira na porijeklo, status, klasnu ili socijalnu pripadnost osoba koje žele da studiraju na bilo kojoj od evropskih akademskih institucija.

Inicijative su došle izvana, odnosno potaknuli su ih predstavnici međunarodne zajednice. Pod pokroviteljstvom Evropske komisije i Vijeća Evrope u maju 2006. godine, formirana je grupa od predstavnika svih javnih univerziteta u BiH. Ona je dobila zadatak da u okviru projekta značaja visokog obrazovanja u BiH izradi "Okvir za visokoškolske kvalifikacije u Bosni i Hercegovini". Zadatak je kvalitetno obavljen u narednih godinu dana uz pomoć dva inostrana eksperta. Rezultat je bio dokument koji se u stručnim krugovima ubrzo počeo tumačiti kao specifična primjena Bolonjskih principa, odnosno njihova prilično precizna razrada je omogućila da se označe kao Bosanskohercegovački deskriptori, po uzoru na sličan dokument EU. Kao početna referentna tačka uzeti su tzv. „Dablinski deskriptori“, to jeste skup preporuka i pretpostavljenih rezultata koji se očekuju u standardizovanom ili tipiziranom visokoškolskom okviru za studente koji uspješno obave sve svoje obaveze tokom jednog ciklusa studija i na taj način steknu potrebna znanja i vještine, te pokažu visoki stepen razumijevanja savladane nastavne materije.

Pripremljeni set dokumenata je, pored Okvira za kvalifikacije, ponudio i način njegovog provođenja u vremenskom razdoblju od 2 do 3 godine, ustanovio standarde i smjernice za osiguranje kvaliteta, iznio preporuke za provođenje politike i razvoj kulture kvaliteta u prostoru visokog obrazovanja BiH, te ponudio Vijeću ministara „Akcioni plan za priznavanje kvalifikacija u BiH“, zajedno sa modelom Dodatka diplomu i priručnikom za buduće korisnike.

Neki od bitnih elemenata tih bolonjskih dokumenata u BiH su već bili u optičaju u nekim akademskim sredinama. Na Univerzitetu u Sarajevu je u aprilu 2005. godine održan dvodnevni seminar kao inicijalni podstrek za ulazak u Bolonjski proces, nakon čega je objavljen i *Vodič za uvođenje sistema studijskih (ECTS) bodova na Univerzitetu u Sarajevu*, kojeg je sačinio prof. dr. Srebren Dizdar. Slični vodiči su pripremljeni na

Sveučilištu u Mostaru 2004. godine, te na Univerzitetu u Tuzli i Banjoj Luci tokom 2006. godine.

Usvajanjem Okvira za visokoškolske kvalifikacije u Bosni i Hercegovini i pratećih dokumenata konačno je priveden kraju i rad na donošenju Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini. On je, kako je već spomenuto, usvojen u julu 2007. godine u parlamentarnoj proceduri na nivou države Bosne i Hercegovine, a stupio je na snagu 15. augusta 2007. godine objavljivanjem u „Službenom listu Bosne i Hercegovine“, br. 59/07.

Vijeće ministara BiH, na svojoj 32. sjednici održanoj 27. decembra 2007. godine, donijelo je Odluku o usvajanju dokumenata potrebnih za dalju implementaciju Bolonjskog procesa u BiH, koju je predložilo Ministarstvo civilnih poslova. Ovom odlukom usvojeno je sedam dokumenata koji su potrebni za izvršenje Okvirnog zakona o visokom obrazovanju za dalju implementaciju Bolonjskog procesa u BiH:

- Okvir za visokoškolske kvalifikacije u BiH,
- Provođenje Okvira za kvalifikacije visokog obrazovanja u BiH,
- Standardi i smjernice za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH,
- Preporuke za implementaciju osiguranja kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH,
- Državni akcioni plan za priznavanje kvalifikacija u BiH,
- Model Dodatka diplomi za BiH,
- Priručnik za korisnike Modela dodatka diplomi za BiH.

Ovi dokumenti rezultat su zajedničkog rada domaćih i međunarodnih stručnjaka pod okriljem projekta Evropske komisije i Vijeća Evrope pod naslovom: “Jačanje visokog obrazovanja u BiH”.

1.1.3. Ocjena stanja o provođenju Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini na Ministarskom skupu u Budimpešti i Beču (mart 2010. godine)

Za bolje razumijevanje situacije u pogledu provođenja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini potrebno je izuzetno mnogo dodatnih i dopunskih informacija, jer se uobičajeni statistički modeli, koji su razvijeni u okviru Evropske statističke agencije *Eurostat* i programa *Eurydice*, jednostavno ne uklapaju u stvarnu sliku.

U slučaju BiH, fragmentarnost visokoobrazovnog prostora i nepostojanje relevantnog centralnog izvora validnih podataka nagnala je u proljeće 2009.godine autore pripremnog materijala za Ministarsku konferenciju u Budimpešti i Beču da potraže dodatna pojašnjenja, ali često i osnovne informacije i podatke.

Problem sa kompiliranjem tih podataka nalazi se u neusklađenim aktivnostima zavoda za statistiku u RS i Federaciji BiH, dok državna Agencija za statistiku, u principu, sama ne prikuplja te podatke, nego ih 'sastavlja' u jednu cjelinu iz izvještaja entitetskih zavoda. Iako je metodologija prikupljanja i obrade tih podataka propisana evropskim standardima, izvjesne specifičnosti u njenoj primjeni i u RS i u Federaciji BiH uveliko otežavaju taj posao. Na web stranici Agencije za osiguranje kvaliteta tih podataka nema.

Podaci koji se ovdje iznose su iz sredine 2009. godine, a odnose se na akademsku 2008/2009. godinu i, prema sakupljenim podacima, proizlazi da su sredinom 2009. godine u BiH, nakon sabranih podataka sa javnih i privatnih visokoobrazovnih institucija, studirala 109.362 studenta. Od tog broja je 16.565 preostalo iz ranijeg, predbolonjskog načina studiranja, te se, zbog izvjesnih odstupanja u biomedicinskim naukama gdje je Bolonja kasnije otpočela, sa izvjesnom sigurnošću može reći da je oko 90.000 studenata bilo uključeno u dvociklični sistem bolonjskih studija, ako uzmemo da je prva generacija upisana na I godinu I ciklusa akademske 2005/2006. godine.

To predstavlja oko 82,56% studenata³ od ukupnog zbira, što znači da je Bolonja prihvaćena na svim univerzitetima bez izuzetka. Budući da se broj predbolonjskih studenata smanjuje iz godine u godinu, jer veći dio njih završava studije u četverogodišnjem necikličnom režimu, pretpostavka je da će se najkasnije do 2015. godine njihov broj smanjiti u toj mjeri da gašenje starog režima studija i uključivanje preostalih studenata od navedenog broja u Bolonjski način studiranja neće izazvati veće potrebe.

U pogledu prihvatanja Bolonjskog načina studiranja, Bosna i Hercegovina se svrstala uz ostale zemlje koje se nalaze u Evropskom prostoru visokog obrazovanja.

Situacija se mijenja u pogledu dominantnog modela trajanja I i II ciklusa. U većini (19) pretežno zapadnoevropskih zemalja, uglavnom članica EU, prihvaćen je model 3+2, dok je samo pet zemalja prihvatilo model 4+2. **Bosna i Hercegovina** se nalazi u **srednjoj grupi**

zemalja – ukupno ih je 18 – koje su prihvatile **mješoviti model**, dakle, i 3+2 i 4+1. Biomedicinske nauke su, tradicionalno, usvojile model 5+0, iako se u nekim evropskim zemljama već razvija dvociklični model (3+2) i u ovim disciplinama.

Kako se Bolonjski proces postepeno uvodio u praksu, tako su i neki fakulteti uvidjeli da model 3+2 ima određene prednosti nad modelom 4+1, pa su jedno vrijeme izvodili nastavu i po jednom i po drugom modelu da bi se, konačno, odlučili za 3+2.

Treba, opet, spomenuti da je u našoj situaciji ključni problem validnost kvalifikacije nakon tri /3/ ili četiri /4/ godine u I ciklusu. Zagovornici modela 3+2 su složni

³ Podatke o upisanim studentima u prvi upisni rok u akademskoj 2009/2010. godini dajemo u Dodatku 1. ove informacije

da studij od tri godine ima pretežno uvodni karakter, te da ne daje stvarnu osposobljenost za poslove koji su nekada bili dimenzionirani četverogodišnjim necikličnim studijem (kvalifikacija VSS ili VII₂ stepen stručne spreme).

S druge strane, I ciklus od tri godine nije jednak nekadašnjoj višoj spremi, bilo da se radi o studiju od dvije ili tri godine koji je kod nas napušten početkom 1980-tih godina, kada su ukinute dotadašnje više škole u dvogodišnjem trajanju, ili trogodišnji studij na odsjecima stranih jezika koji je obrazovao nastavnike za osnovne škole.

Ovdje želimo istaknuti jasnu razliku između ova dva sistema. Oni nisu kompatibilni jedan s drugim, odnosno ne možemo ih posmatrati kao neku vrstu ekvivalencije.

U zakonskom smislu se tu moraju napraviti jasna rješenja, jer ta dvojnost zbunjuje potencijalne poslodavce i nepravedno potcjenjuje svršene studente I ciklusa (bakalaureate) u odnosu na nekadašnje diplome I stepena (pravnik, pogonski inženjer i sl.). Ranije stečeni stepen stručne spreme i kvalifikacije ostaje trajna stečevina osobe koja se s njom zaposlila po tadašnjim zakonima i ima sva prava iz radnog odnosa koja su joj i ranije pripadala. Pokušaji, kakvi su bili u Hrvatskoj, da se predbolonjcima prizna četverogodišnji studij kao zvanje bolonjskog magistra su, prema mišljenjima eksperata za reformu visokog obrazovanja, gubljenje vremena i energije i ne bi ih trebalo poticati u našim okolnostima.

Kada je pitanju I ciklus u trajanju od 4 godine, postoji dosta zagovornika stava da se tom studiju dodijeli ili neka druga vrsta zvanja, a ne bakalaureat (*bachelor*), na primjer, dipl. ekonomista, pravnik, inženjer i sl., a, ako to nije moguće, onda se traži da se tim studentima sa 240 ECTS bodova dodijeli zvanje bolonjskog magistra. Ni jedna ni druga solucija se ne mogu prihvatiti kao ispravno bolonjsko rješenje. Već pomenuti Dablinski deskriptori i stav većeg broja eksperata sa niza uglednih univerziteta širom Evrope je da se I ciklus završava sa zvanjem 'bakalaureat'.

Problemi, naročito kod nas, nastaju kada student koji je završio I ciklus i dobio 240 ECTS bodova želi da nastavi studij na II ciklusu u instituciji koja radi po sistemu 3+2 i dodjeljuje 180 bodova. Jednom završeni I ciklus predstavlja dosegnuti nivo znanja, vještina i kompetencija. Bolonja nastoji da smanji ili potpuno izbjegne nepotrebno administriranje i dugotrajne postupke nostrifikacije ili ekvivalencije. Iz tog razloga se studentima koji konkurišu za II ciklus samo priznaje ili ne priznaje diploma I ciklusa. Iz fonda studijskih bodova koji se donose uz diplomu I ciklusa ne može se ništa priznati kao relevantno ili ekvivalentno za studij na II ciklusu, jer se radi o sličnoj situaciji kao kod ulaska iz srednje škole na I ciklus. Ocjene iz srednje škole se uzimaju u obzir, pomoću njih se boduje opći i pojedinačni uspjeh i određuje, uz rezultat na prijemnom ispitu, ako ga ima, plasman na skali primljenih studenata, ali se ni u kojem slučaju one ne razmatraju kao mogućnost da se priznaju kao neki, već položeni, predmet na fakultetu.

Ključni problem Bolonjske reforme kod nas je da je izvedena bez dovoljno pripreme, odgovarajućeg zakonskog okvira i kvalitetnih informacija o njenom stvarnom karakteru. Najčešće su predmeti formalno presjecani na pola, te na taj način 'svođeni' na semestar, a ukupni obim opterećenja proizvoljno je iskazivan u ECTS studijskim bodovima.

Komisije stručnjaka koje treba da se formiraju u okviru Agencije za osiguranje kvaliteta moraju detaljno pregledati u procesu akreditacije i licenciranja visokoškolskih institucija u BiH sve studijske i nastavne programe, te veoma kritički pristupiti njihovoj evaluaciji. Takav posao mora imati karakter najstrože akademske revizije, sa jasnim preporukama šta sve treba promijeniti ili ispraviti da bi se do kraja i u potpunosti ispoštovali Bolonjski principi i njihova konkretizacija na svakom predmetu, svakoj liniji ili usmjerenju studija, svakoj široj nastavnoj oblasti ili polju, te u okviru svakog od tri međusobno povezana ciklusa, a zatim po datoj visokoškolskoj instituciji i/ili grupaciji srodnih nauka ili disciplina. Iz tog razloga podatak da je oko 80% studenata u BiH uključeno u I ciklus bolonjskih studija, a tek negdje oko 5% u II ciklus nije obeshrabrujući. On je slika realnog stanja i stanovitog zaostajanja u dinamici uvođenja kvalitetnih promjena koje se moraju obezbijediti u daljem razvoju bolonjske paradigme.

Doktorski studij ili III ciklus je u našim okolnostima još uvijek u fazi pripreme, ili stvaranja preduslova da se u njih, eventualno, uđe najranije akademske 2011/2012. godine. U nekim su sredinama (u Banjoj Luci i nekim fakultetima Univerziteta u Sarajevu) već otpočeli sa izvođenjem III ciklusa, ali prve naznake o tome kako se on izvodi ne daju prostor za previše optimizma.

Jedan od bitnih razloga za ovakvu ocjenu je potpuna promjena paradigme⁴ ovog ciklusa studija ili filozofije strukturiranja dokorskog studija. Od dosadašnjeg, posve individualnog pristupa istraživanju odobrene teme, te rada između kandidata i mentora, nakon što se tema odobri za izradu, njenog predavanja, određivanja datuma i samog održavanja usmene odbrane disertacije, u prosjeku je trebalo od 5 do 7 godina. Sada se u bolonjskoj situaciji nalazimo pred trogodišnjim ciklusom u kojem barem tri semestra, ili 90 ECTS studijskih bodova mora biti ostvareno u vidu pune nastave i kontakt-sati u učionici. Ako uzmemo da je u pitanju 25-28 sati prosječnog rada/opterećenja za jedan ECTS bod, onda računica kaže da se radi o 2.250 sati rada za tri semestra, te još isto toliko sati u kojima se obavlja definisanje i prezentacija projekta doktorske disertacije, njegovo odobravanje u nekoliko vrlo zahtjevnih faza, a onda se kandidat treba upustiti u aktivnosti vezane za istraživački rad, sređivanje građe i, konačno, pristupiti pisanju, predaji, odobravanju i odbrani doktorske disertacije.

Od ovog ukupnog broja od 4.500 sati rada u zamišljene tri godine rada, što je više nego kratak okvir, mora se predvidjeti bar 270 kontakt-sati (minimalno 2 predmeta po svakom semestru po 6 sati sedmično x 15 sedmica x 3 semestra) u tri semestra

⁴ *Promjenu paradigme* definišemo kao suštinsku ili fundamentalnu promjenu u načinu razmišljanja koja omogućava da se pri posmatranju istog skupa činjenica donesu potpuno različiti zaključci od prethodnih donijetih sa starim modelom realnosti.

nastave. Poređenja radi, dosadašnji postdiplomski predbolonjski magistarski studij je imao maksimum od 180 sati nastave u tri semestra, ali je taj fond sati po svim postdiplomskim predmetima, uglavnom, našao mjesto u predmetima koji se sada nalaze u ponudi nastavnog procesa u okviru II ciklusa studija.

Potrebno je ponuditi potpuno nove doktorske predmete, a zbog pretpostavljenog manjeg broja kandidata za taj ciklus, kojeg sami plaćaju, takvi studiji na III ciklusu se moraju povezivati u veće nastavno-naučne oblasti ili polja. To znači blisku saradnju više fakulteta unutar grupacija nauka, pa i više univerziteta – i javnih i privatnih - i to ne samo sa prostora BiH. Dosadašnje iskustvo i uvid u kadrovsko stanje na visokoobrazovnim institucijama u BiH i regionu Jugoistočne Evrope govori da mi nemamo ni minimalnu kritičnu masu za taj poduhvat, osim ako se taj studij ne organizuje makar na nivou nekoliko univerziteta ili, pak, cijelog entiteta, da ne kažemo cijele zemlje. Tu mislimo i na visokostručni, visokoreferentni nastavni kadar i na potencijalne studente III ciklusa.

Potrebno se, također, postepeno pripremati i za moguće uvođenje IV ciklusa, koji bi, prema nekim naznakama, mogao imati karakter postdoktoralnog studija, ili makar dio onoga što se u ranijim vremenima zvalo habilitacija. Tek na tom nivou bi se morao osigurati najveći mogući stepen kvaliteta i objedinjavanja resursa na regionalnom nivou. Uz to ide i konstantno opremanje savremenim nastavnim sredstvima i učilima, te stabilno finansiranje sektora visokog obrazovanja kao izuzetno značajne djelatnosti u kojoj EU vidi garanciju svog uspjeha kao kontinentalne asocijacije država i potencijalno konkurentne sa drugim svjetskim političko-ekonomskim aglomeracijama.

1.1.4. Ocjena postignutih rezultata Bolonjskog procesa

U prvom dijelu dajemo pregled oblasti u kojima smo postigli skromne ili nikakve rezultate u implementaciji Bolonjskih reformi.

U oblastima koje se mogu posmatrati u dvije uporedne linije, jednu predstavljaju tzv. kratki ciklusi studiranja (*short cycles*) gdje se nismo pomakli sa nivoa gole informacije da se takvi programi nude i razvijaju u mnogim evropskim zemljama.

Takvi ciklusi nisu dio naše obrazovne tradicije, ali jeste ideja permanentnog obrazovanja koja se u Bolonjskom kontekstu naziva cjeloživotno učenje (*LLL -Lifelong Learning*).

I jednu i drugu podoblast povezuju dvije izuzetno propulzivne ideje koje korespondiraju u velikoj mjeri sa informatičko-tehnološkom erom i idejom globalizacije u koju smo se i mi uključili. To je način učenja na daljinu (*Distance learning*), odnosno korištenje najnovijih elektronskih tehnologija (*eLearning*) kao moćnih sredstava za efikasno i nadasve kvalitetno studiranje u današnjim okolnostima.

Iako postoje neki dobri primjeri iz prakse – na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru, te na univerzitetima u Sarajevu i Banjoj Luci, bilo javnim ili privatnim – njihov obuhvat je i dalje veoma ograničen na izolirane slučajeve, gdje bi, također, trebalo

ozbiljno poraditi na objedinjavanju resursa i stvaranju centara izvrsnosti kao važnog segmenta postizanja kvaliteta. Tek u takvom okruženju možemo računati na jači poticaj naučnoistraživačkim aktivnostima, a nastavni i naučnoistraživački segment podjednako su bitni kao dvije okosnice ukupnog društvenog razvoja neke sredine.

Ogromna fragmentarnost i prevelika razuđenost visokoškolskih institucija, studijskih programa i usmjerenja iz perspektive cijele zemlje predstavlja najveću prepreku za dostizanje evropskog standarda kvaliteta. Bez obzira na to što imamo dobrih primjera saradnje među fakultetima i univerzitetima na zajedničkim projektima, te brojnim bilateralnim vidovima saradnje, ostaje veliki problem unutrašnje mobilnosti i kompatibilnosti studijskih programa. Ako student iz BiH želi da nastavi studij u kraćem ili dužem trajanju van zemlje, to je relativno jednostavniji problem od pokušaja da, na primjer, iz Tuzle pređe na studij u Sarajevo, ili iz Mostara u Banju Luku, ili, pak, obrnuto. I da ne pominjemo slučajeve nemogućnosti pohađanja određenih nastavnih programa unutar velikih akademskih sredina po horizontalnom principu, mimo uobičajenih nastavno-naučnih ili umjetničkih grupacija, ili mobilnost na liniji privatni – javni univerziteti.

Pitanje unutrašnjeg prepoznavanja i priznavanja paketa Bolonjskih dokumenata se u praksi pokazuje kao nepremostiva prepreka u ostvarenju studentske, ili nastavničke mobilnosti unutar Bosne i Hercegovine. Rješenje je dosljedna razrada i primjena standarda iz Okvirnog državnog kvalifikacijskog okvira, ali njega treba do kraja ispoštovati nakon što se on počne jednoobrazno primjenjivati na cijeloj teritoriji zemlje.

Predstavnici studenata su se povremeno uključivali u neke faze uvođenja i primjene Bolonjskog procesa i postoji opći dojam da je njihov uticaj na pravce i dinamiku, a posebno na kvalitet izvođenja nastavnog procesa nedovoljan, ili čak zanemarljiv. Razlozi leže u neinformisanosti i nedostatku efikasnih sredstava u akademskoj praksi koji bi omogućili da se studenti u većoj mjeri uključe u kreiranje profila studija koji će odgovarati njihovim potrebama i interesima, naravno, uz punu saradnju sa saradnicima i nastavnicima kao izvođačima nastave, ali i kao nekoj vrsti akademskih savjetnika. U toku je izrada podzakonskih akata koji će omogućiti legalni okvir za studentsko učešće u radu fakultetskih vijeća i senata, iako postoji mnogo primjera dobre prakse koji daju nadu da će se studentsko zanimanje za Bolonjski proces u dogledno vrijeme odmaknuti od traženja dodatnih rokova, ili drugih prava, odnosno 'socijalnih ustupaka'.

Studentima se treba davati veća zakonska mogućnost da se uključe u korektnom partnerskom odnosu u provođenju Bolonje. Njihova dobra akademska postignuća su osnova za uključivanje u brojne projekte mobilnosti širom Evrope, te se, na taj način, upravo može ostvariti Evropska dimenzija visokog obrazovanja, koja je, u našim okolnostima, nedovoljno izražena i svedena uglavnom na pojedinačne vidove saradnje između naših kolega i onih u regionu ili EHEA-u.

Međunarodna mobilnost naših studenata se mora posmatrati i kroz vizuru unutrašnje mobilnosti, gdje su postignuti početni, ali veoma skromni rezultati. U tom

smislu je i indikator povećanja od preko 1000% mobilnosti studenata iz svijeta prema Bosni i Hercegovini potpuno nerealna, jer je 1999. godine u zemlji bilo tek oko 50-tak studenata na kraćim studijskim boravcima, a sadašnji pretpostavljeni broj od oko 500 je daleko od željene atraktivnosti bh. prostora visokog obrazovanja u evropskim i svjetskim okvirima, što je još jedan od primarnih ciljeva Bolonje.

Od ostalih ispitivanih indikatora za potrebe skupa u Budimpešti i Beču, oblast socijalno osjetljivih pitanja je u slučaju Bosne i Hercegovine na samom dnu, ili na samom početku rješavanja društvene (socijalne) dimenzije visokog obrazovanja.

U drugom dijelu ovog poglavlja navest ćemo gdje smo postigli zadovoljavajuće rezultate u dosadašnjim reformskim procesima:

U oblasti uvođenja i primjene Bolonjskih alata – sistema akumulacije i prijenosa studijskih bodova (ECT/A/S), te izdavanja Dodatka diplomi i Prepisa ocjena, kao i same forme diplome za I, a uskoro i II ciklus, postignuti su dobri rezultati. Ovi dokumenti su u saglasnosti sa prihvaćenim formatom u EHEA-u, te se izdaju automatski i bez naplate, kako se i očekuje u bolonjskoj paradigmi. Gotovo nikakvi rezultati nisu ostvareni u onom segmentu ECTS-a koji se bavi izlaznim rezultatima ili ishodima studiranja (*learning outcomes*), te je i Ugovor o učenju (*Learning Agreement*) bio predmet velikih nerazumijevanja upravo na nivou tumačenja njegovog karaktera i svrhe.

U pogledu osiguranja kvaliteta, postignuti su polovični rezultati. Na većini univerziteta postoji neki oblik kancelarija za osiguranje kvaliteta, ali one ne djeluju sinhronizovano, niti međusobno sarađuju.

Moguće je da će se situacija bitnije poboljšati kada Agencija za osiguranje kvaliteta profunkcioniše u punom kapacitetu, te kada se stvori mreža kvalifikovanih stručnjaka iz sastava akademske zajednice koja će aktivnije raditi na procesu samoevaluacije ili interne evaluacije svih elemenata koji su podložni ocjenjivanju u trogodišnjem periodu.

Treba se posebno dobro pripremiti za postupak eksterne evaluacije, što će postati naročito značajno kada naša Agencija za osiguranje kvaliteta postane punopravni član Evropske mreže agencija za osiguranje kvaliteta (ENQA). Evropski standardi u ovoj oblasti (*European Standards and Guidelines* (ESG) zahtijevaju i veće učešće studenata u postupcima za osiguranje kvaliteta, što se kod nas dešava na vrlo simboličnom nivou.

Također, dosta zaostajemo u publikovanju rezultata do kojih se dolazi nakon provedenih procedura evaluacije, jer je transparentnost rada i ocjenjivanja visokoškolskih institucija bitan element ocjene uspješnosti cijelog sistema obrazovanja neke zemlje.

Nacionalni/Državni kvalifikacijski okvir (NQF) je usvojen sa svim predviđenim bolonjskim elementima, uključujući generičke deskriptore još 2007. godine, ali se

njegova primjena počela događati tek u jesen 2009. godine kroz projekat evaluacije nastavnih programa (*curriculum*) u oblasti anglistike, ekonomije i mašinstva, koji se izvodi pod pokroviteljstvom Ureda Vijeća Evrope u BiH.

U pogledu ispunjavanja potrebnih aktivnosti u 10 koraka, što je razvijeni evropski model, Bosna i Hercegovina je tek na početku, iako se taj posao mora završiti do 2012.godine.

Premda smo se uključili u rad međunarodnih institucija koje se bave osiguranjem kvaliteta, još smo jako daleko od izrade nacionalnog/državnog registra kvaliteta, koji bi bio u saglasnosti sa standardima iz Evropskog registra osiguranja kvaliteta (EQAR), a koji se razvija od 2006. godine.

Učešće domaćih, a pogotovo inostranih eksperata u izradi eksterne evaluacije je gotovo na nuli. Nijedna institucija visokog obrazovanja u BiH nije aplicirala, a kamoli prošla postupak akreditacije po evropskim standardima. I postupak privremenog licenciranja je obavljen samo u okviru RS, ali je potrebno da se taj posao kvalitetno i jednoobrazno uradi za cijelu zemlju po jedinstvenim kriterijima i standardima za sve visokoškolske institucije.

Postupak prepoznavanja i priznavanja diploma i drugih izlaznih dokumenata se nejednako provodi na teritoriji BiH, iako je formiran odgovarajući Centar za informisanje i prepoznavanje dokumenata (CIP) sa kancelarijama u Mostaru i Banjoj Luci. Situacija je nešto bolja u RS, jer tamo taj posao radi jedinstvena komisija, dok je u Federaciji BiH situacija, prema percepciji javnosti, više nego haotična jer se nerijetko primjenjuje dugotrajni postupak nostrifikacije i/ili ekvivalencije, i to prema propisu iz 1987. godine, koji nikada nije ažuriran, ili prilagođen zahtjevima bolonjskog načina prepoznavanja i priznavanja diploma. Taj posao i dalje, po starom modelu, uglavnom obavljaju komisije koje autonomno formiraju nastavno-naučna vijeća po fakultetima, a u nekim slučajevima i na univerzitetima. I tu se u praksi događaju često kontradiktorne situacije, jer su sud komisije i odluka nastavno-naučnog vijeća o validnosti donesene diplome nerijetko u nesaglasju sa rezultatima studiranja koje je aplikant podnio na najbližoj, matičnoj visokoškolskoj instituciji.

1.2. Tendencije implementacije Bolonjskog procesa u državama članicama EU i zemljama aspirantima

Zemlje Evropske unije i zemlje aspiranti došle su do spoznaje da se Bolonjski i Lisabonski program prepliću, te da je za održiv razvoj i ekonomski rast društva nužan doprinos visokog obrazovanja. Isto tako, visokoobrazovne institucije moraju prihvatiti svoje obaveze prema društvu čiji su sastavni dio. Prednosti institucionalne autonomije su ogromne, a odgovornosti prema društvu općenito, brojne.

Kao što je nedavno formulisano u službenom saopćenju iz Leuven/Louvain-la-Neuve iz aprila 2009. godine, ciljeve Bolonjskog procesa sada prepoznaju mnoge zemlje koje više cijene blisku i obavezujuću saradnju visokoobrazovnih institucija u

Evropi nego isključivo isticanje potrebe očuvanja nacionalnih karakteristika i tradicija, iako će i one imati svoju specifičnu i jedinstvenu ulogu.

Izveštaj Evropskog udruženja univerziteta (EUA) *Trendovi 2010*, koji je pripremljen za sastanak ministara u Beču i Budimpešti, daje pregled implementacije Bolonjskog procesa i njegovog učinka na visoko obrazovanje u 46 zemalja u Evropi u posljednjih 10 godina, u kontekstu širih reformskih procesa koji utiču na visoko obrazovanje u Evropi.

Izveštaj se zasniva na odgovorima na upitnik sa 826 univerziteta, 27 nacionalnih univerzitetskih udruženja i posjeta 16 zemalja. Izveštaj je šesti po redu u seriji trendova i razmatra nove strukture stepena, prijenos kredita i sisteme akumulacije, te korištenje Dodatka diplomi od početka. Također se procjenjuje napredak u odnosu na ciljeve Bolonjskog procesa, kao što su: poboljšanje kvaliteta nastave, zapošljivost diplomiranih studenata i mobilnost studenata i nastavnog osoblja.

Niže dajemo rezime izvještaja:

- **Implementacija tri ciklusa** (dodiplomskog, diplomskog i postdiplomskog): 95% institucija je implementiralo trostepeni ciklus u poređenju sa 82% u zadnjem izvještaju iz 2007. godine.
- **ECTS i sistem akumulacije**: 90% univerziteta koristi sistem prenosa kredita za sve stepene bakalaureata i magistra, povećanje od 75% u odnosu na 2007. godinu, dok 88% također koristi sistem akumulacije na svim studijima.
- **Korištenje Dodatka diplomi**: dvije trećine institucija (66%) izdaje Dodatak diplomi svim diplomiranim studentima, a još 14% to čine „na zahtjev“, što je značajno povećanje u odnosu na 2007. godinu.
- **Implementacija strukture stepena u stručnim disciplinama** je bila teža: implementacija strukture *bakalaureat (bachelor) / magistar (master)* u zanimanjima kao što je medicina, pravo, inženjering i stomatologija bila je polemična. Brojke se veoma razlikuju između različitih zanimanja.
- **Kvalitet nastave**: Bolonja je djelovala kao katalizator za poboljšanje kvalitete nastave i pomicanja ka učenju usmjerenom na studenta: 77% univerziteta je revidiralo nastavne planove i programe na svim fakultetima po Bolonjskom procesu u poređenju sa 55% u 2007. godini. Također, 53 % univerziteta je istaklo da su izlazni rezultati učenja razvijeni za „sve studijske programe“, a 32% za „neke studijske programe“.
- **Zapošljivost diplomiranih studenata**: problemi povezani sa zapošljavanjem diplomiranih studenata ostaju, posebno na nivou bakalaureata, u zemljama koje uvode po prvi put prvi ciklus (poslodavci ne prepoznaju u cijelosti tu novu spremu). U tim zemljama, stepen magistra teži da ostane osnovni ulazni standard za tržište rada. U drugim zemljama, gdje je bakalaureat osnovna

sprema, stepeni magistra su dodana vrijednost u biografijama diplomiranih studenata.

- **Mobilnost:** uprkos naporima za promovisanje mobilnosti, postoji malo raspoloživih podataka o tokovima mobilnosti i kako je ona napredovala tokom Bolonjskog procesa.
- **Cjeloživotno učenje** nastoji postati strateški važnije na univerzitetima. Skoro 40% ih sada ima sveobuhvatnu strategiju za cjeloživotno učenje, a njih 34% razvija strategiju. Naprimjer, više od 80% univerziteta sada nudi programe stručnog usavršavanja za odrasle.
- **Bolonja je stimulisala kretanja ka poboljšanju internog i eksternog osiguranja kvaliteta u Evropi:** 28 zemalja je već preispitalo svoje sisteme osiguranja kvaliteta u odnosu na Evropske standarde i smjernice za osiguranje kvaliteta koji su kao dio Bolonjskog procesa ustanovljeni u 2005. godini.

1.2.1. Percepcije akademske zajednice u Evropi o postizanju ciljeva i učinku Bolonjskog procesa u periodu od 2005. do 2009. godine

Udruženje nastavnika Education International (EI), kao panevropska struktura, postalo je konsultativni član Bolonjskog procesa na Ministarskoj konferenciji u Bergenu 2005. godine i uključuje oko 700.000 članova iz reda nastavnog osoblja iz 137 organizacija članica u 45 zemalja koje pripadaju Evropskom prostoru visokog obrazovanja.

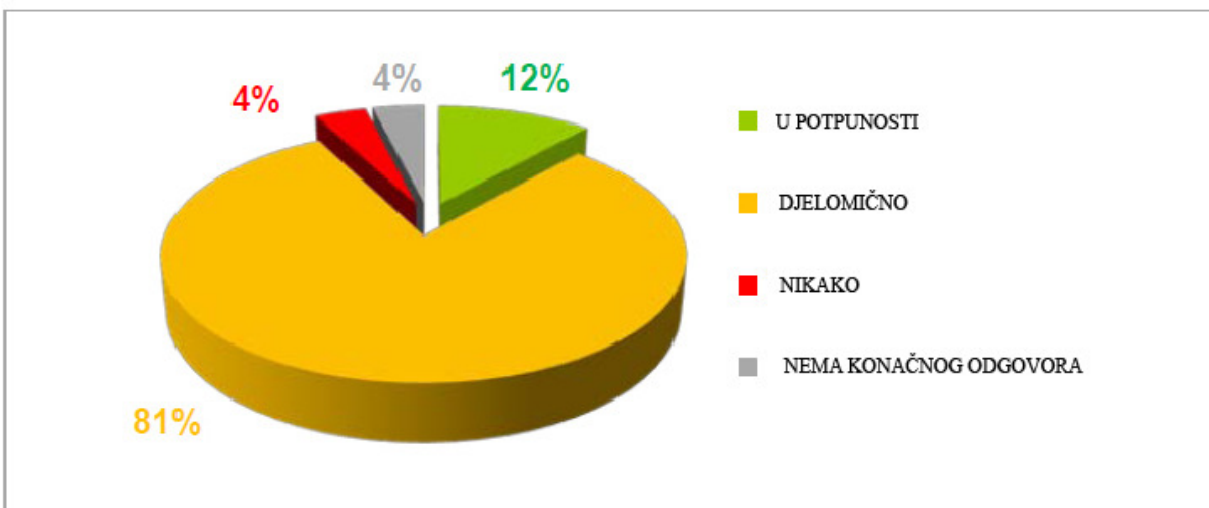
Udruženje EI pripremilo je studiju *Jačanje kvaliteta – akademske percepcije Bolonjskog procesa*⁵ u martu 2010. godine za sastanak ministara obrazovanja u Budimpešti i Beču. Studija predstavlja zapažanja dostignuća Bolonjskog procesa od strane 34 udruženja iz 26 zemalja koja predstavljaju nastavno osoblje visokoobrazovnih institucija, tj. kako oni vide provođenje u njihovim zemljama u periodu od 2005. do 2009. godine.

Ova zapažanja su od ključne važnosti budući da ona identifikuju niz pitanja koja interni nosioci interesa unutar visokoobrazovnih institucija, akademsko osoblje, smatraju bitnim za uspjeh provođenja Bolonjskog procesa na institucionalnom, nacionalnom i evropskom nivou.

Mnoge zemlje koje su predstavljene u studiji pokazuju djelimično postizanje Bolonjskih ciljeva, što ukazuje da postoji prostor za ispunjavanje linija akcije ili pravaca djelovanja u cijeloj Evropi, što je prikazano na grafikonu br. 1.

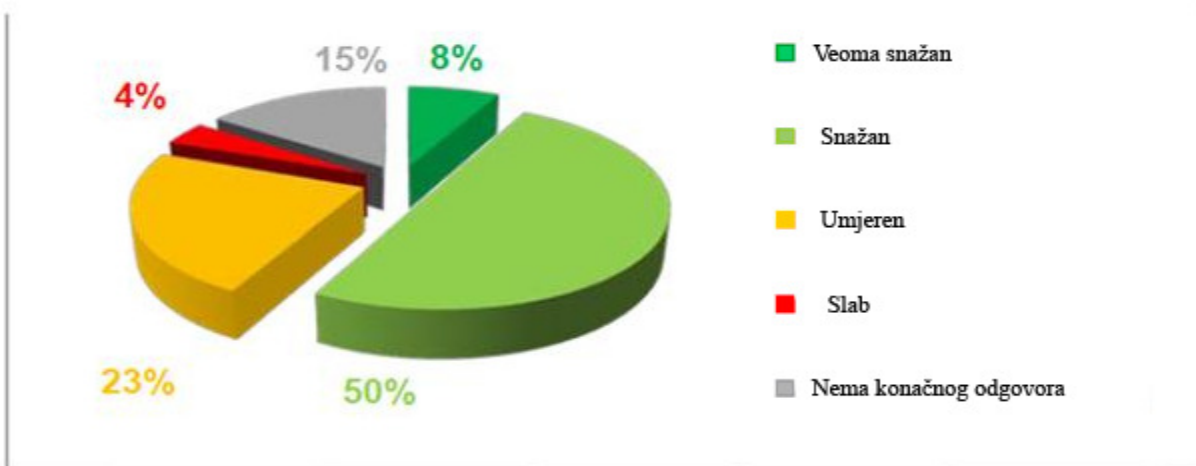
⁵ Education International: „Enhancing Quality - Academics’ Perceptions of the Bologna Process: A Study by the Education International Pan-European Structure“, mart 2010. godine

Grafikon 1. – Postizanje Bolonjskih ciljeva – 100% = 26 zemalja

Kada su članovi akademske zajednice bili upitani o učinku Bolonjskog procesa u svojim zemljama, veliki broj odgovora je išao u pravcu ka umjerenom ili snažnom, npr. Gruzija je odgovorila da je slab, a udruženja iz Austrije i Hrvatske su ga ocijenila kao veoma snažnog. Rezultati su prikazani na donjem grafikonu 2.

Grafikon 2. - Učinak Bolonjskog procesa, 100% = 26 zemalja

U zaključcima je istaknuto:

- i vlade i institucije visokog obrazovanja trebaju obezbijediti veću podršku akademskom osoblju za provođenje Bolonjskih reformi, a posebno za veliku količinu birokratskog i administrativnog rada koju provođenje Bolonjskog procesa traži u praksi;

- povećano radno opterećenje i birokratski posao su direktna posljedica reformskih procesa koje povlači Bolonja, dok se naknada za rad akademskog osoblja smanjuje u nizu zemalja, što je po sebi kontradiktorno i treba se ispraviti da se osigura kvalitet i nastave i istraživanja u Evropi;
- i vlade i institucije visokog obrazovanja trebaju obezbijediti i garantovati potpuno uključivanje i učešće akademskog osoblja i njihovih udruženja u postupcima odlučivanja koji se odnose na Bolonjski proces a studija pokazuje da je to neophodan preduslov za uspješno provođenje reformskog procesa;
- jasna razlika je povučena između zemalja Zapadne Evrope i zemalja iz Centralne i Istočne Evrope u smislu traženog ispunjavanja zahtjeva Bolonje, s obzirom da je jasno da zemlje Centralne i Istočne Evrope zaostaju u tome, a Evropski prostor visokog obrazovanja ne može imati dvije različite strane istog procesa. Iz tog razloga, hitno je potrebna izgradnja kapaciteta između Istoka i Zapada da pomogne provođenje neophodnih reformi, posebno u zemljama koje nisu članice EU, gdje su resursi za visoko obrazovanje i istraživanje postali oskudniji od početka globalne finansijske i ekonomske krize;
- nastavno osoblje visokoobrazovnih institucija naglašava važnost predvidljivog i održivog javnog finansiranja za visoko obrazovanje;
- više rada je potrebno na socijalnoj dimenziji i kreiranju više mogućnosti za mobilnost i za akademsko osoblje i studente, a ta dva područja su ključna za razvoj visokog obrazovanja u Evropi u okviru Bolonjskog procesa;
- dok je očito da trenutno ima protivljenja u nizu zemalja u pogledu načina na koji se provodi Bolonjski proces, koji se ogleda u studentskim protestima u nizu zemalja Zapadne Evrope, akademsko osoblje ostaje privrženo prikladnom provođenju Bolonjskog procesa kako je zamišljeno Bolonjskom deklaracijom i daljim ministarskim komunicacijama, a njegov se razvoj smatra u budućnosti simbolom kvaliteta.

1.2.2. Pregled dostignuća Bolonjskih ciljeva u Evropi

1. Mobilnost

Poznato je da je mobilnost kamen temeljac Bolonjskog procesa. Veliki problem i problem koji Bolonjski proces mora sistematski razmotriti je mobilnost. Još uvijek ima premalo studenata koji putuju sa svojih univerziteta na druge, u Evropi i van nje. Postoje razmjene u okviru Erasmus programa, ali one nisu uvijek povezane sa prijenosom svih bodova i priznavanjem.

Prepreka mobilnosti su jezičke barijere tamo gdje programi za sticanje stepena nisu na engleskom jeziku, a postoje ekonomski problemi za mnoge, te pitanja koja se tiču kulture i povjerenja.

Zreliji studenti, također, mogu imati prepreke za ostvarenje mobilnosti. **Mobilnost je sredstvo koje vodi zajedničkoj Evropi i koje može angažovati i preraspodijeliti obilje znanja i vještina.**

Uz to, postoji i poželjan cilj evropskog cjeloživotnog učenja i mobilnosti. Cilj od 20% mobilnosti do 2020. godine čini se vrlo ambicioznim za većinu zemalja učesnica, mada su Austrija i Njemačka odlučile da isti za njih bude 50%. To je cilj koji je već postavila i Češka Republika.

2. Reforma nastavnog plana i programa

Bolonjski proces više preporučuje nego što propisuje prilagođavanje strukturama bodovnog sistema ECTS i spremnost na prilagođavanje radnom odnosu sa evropskim partnerima. Ovaj proces zahtijeva saradnju sa drugim zemljama i mehanizmima koje one koriste.

Visokoobrazovne institucije imaju poteškoća sa prilagođavanjem novim pedagoškim metodama (usmjerenim ka studentu), načinima učenja, a postoje i problemi sa ocjenjivanjem znanja. Što se tiče prvih, ponekad se pogrešno pretpostavlja da Bolonjski proces od akademske zajednice traži da u potpunosti odbaci svoje metode poučavanja i pređe na interaktivne seminare, kao jedini način učenja i jačanja znanja. U takvim slučajevima, mlađi nastavni kadar pokazuje više entuzijazma prema promjenama, ali je općenito manje sklon posvetiti dodatno vrijeme podršci studentu i njegovom učenju.

U principu, ovakva obuhvatna promjena je više varljiva nego stvarna, u smislu toga šta Bolonjski proces uistinu traži. U stvarnosti, pitanja koja su nadohvat tiču se većeg angažmana u procesu učenja studenta i najboljih načina ostvarivanja rezultata. Ona ne znače odbacivanje ustaljene tradicionalne prakse. Moguće je da programi funkcionišu bez promjena u nastavnim metodama, a da im se pridodaju metode ubrzanog individualizovanog učenja i praćenja rada studenta.

3. Ocjenjivanje rada studenata

Visokoobrazovne institucije nalaze načine prilagođavanja metoda ocjenjivanja zajedničkoj svrsi. Tako se to obično iskazuje prijevodom ocjena, prilagođavanjem referentnim normama i kriterijima, te odlukom o dodijeli ECTS bodova.

Nacionalni kriteriji za razlikovanje između *odličan*, *prosječan* i *ispod prosjeka će*, očito, ostati praksa za sve studente, kako domicilne, tako i za one sa drugih univerziteta.

Kada jedna institucija radi po programu koji sadrži više praktičnih aktivnosti u vezi sa predmetom i saraduje sa institucijom koja koristi tradicionalni način ispitivanja,

rješenje takvih razlika u praksi treba tražiti u rezultatima učenja i tu ne bi trebala biti razlika u rezultatima učenja kod primjene bilo kojeg načina ocjenjivanja. Studenti moraju znati šta da očekuju gdje god da odu. To je, u principu, ono zbog čega bi institucije partneri trebali raditi skupa prije nego što se uvede mobilnost.

Kad je riječ o mobilnosti studenata, ocjenjivanje je često povod za zabrinutost, a možda i prepreka. Studenti treba da budu upoznati sa:

- Bodovnim sistemom ECTS,
- Učestalosti ocjenjivanja znanja,
- Mehanizmima prijevoda,
- Procesom priznavanja,
- Načinom komunikacije između univerziteta partnera.

Veliku pomoć u izgradnji povjerenja pružaju studentske brošure o mobilnosti u praksi koje sadrže gore navedene informacije.

4. Reforma ECTS-a

Reforma ECTS-a širom Evrope dobro napreduje, ali je trenutno ometaju:

- Razlike u implementaciji,
- Nedovoljna prihvaćenost od strane institucija,
- Dogovor o izračunu po modulima,
- Univerzalan način priznavanja,
- Povjerenje u praksi.

Razlike u implementaciji se ponekad manifestuju kroz način izračuna ECTS bodova od strane nacionalnih sistema i česte probleme sa prevođenjem ECTS-a. Takva različita praksa može se javiti kada se zemlje partneri, visokoobrazovne institucije, između sebe, ne uspiju dogovoriti na odgovarajući način i ako ne usklade programe prije mobilnosti.

Usaglašavanje je, u osnovi, rezultat saradnje i dogovora oko akademskog sadržaja i, često, načina ocjenjivanja. Partneri treba da rade skupa i dokumentuju svoje dogovore u vezi sa planovima i programima, a sve to u korist studenata i akademskih sistema.

Primjena ECTS bodovnog sistema zahtijeva institucionalnu strategiju i politiku, koje počinju s izjavom o misiji. Konkretna primjena ECTS bodovnog sistema će uključiti različite rezultate učenja i ocjenjivanja. Broj dodijeljenih bodova po ECTS bodovnom sistemu veže se za deskriptore nivoa znanja i dobija se na osnovu jasno iskazanih rezultata učenja. Rezultati učenja će se razlikovati tokom godina u prvom i drugom ciklusu studija. Potrebno je nekoliko godina da se ovaj proces razvije. U mnogim evropskim zemljama, isti je još uvijek u začetku. ECTS i doktorski studij su fenomeni koji sporo napreduju.

Kad ovi procesi zažive i budu ispravno primjenjivani na mobilnost od jedne godine, semestra i trimestra, bit će mnogo lakše izvršiti priznavanje. S obzirom na to da su rezultati učenja još uvijek u razvojnoj fazi u Evropi, postoji nedostatak povjerenja u slobodnu razmjenu studijskih programa, iako ne u sami pojam mobilnosti. Zato će proći vremena prije nego što rezultati učenja budu prihvaćeni kao pouzdana i korisna akademska vrijednost.

Rezultati učenja jedino su pravo sredstvo i mjerilo za uspostavu pouzdanih podataka o uspjehu u visokom obrazovanju i oni zahtijevaju povjerenje u smislu standarda ostvarenja i tačnosti. Rezultati učenja će i dalje biti glavna inicijativa za Evropski prostor visokog obrazovanja.

5. Uspostava združenih - integrisanih i dvostrukih stepena

U dokumentu Komisije „Delivering on the Modernisation Agenda“⁶ iz 2006. godine, navodi se da „evropski” smjerovi, koje zajednički nudi konzorcij univerziteta i koji vode združenim i dvostrukim stepenima na magistarskom i doktorskom nivou bi, također, trebali da doprinesu da se Evropa učini atraktivnijom za studente, nastavnike i istraživače iz ostatka svijeta”.

Združeni stepeni – i posebno dvostruki stepeni – nose značajnu razliku, a ona je u tome da oni u cijelosti sintetizuju aspekte Bolonjskog procesa, posebno priznavanje, prijenos bodova po ECTS bodovnom sistemu, evropsko osiguranje kvaliteta i, jasno, mobilnost.

One zemlje koje su implementirale združene i dvostruke stepene će prevazići teškoće koje prate taj postupak, a koje su rijetko nepremostive. Pravna pitanja – pravo da se dobiju bodovi iz druge zemlje i pravo da se dodijele bodovi drugoj zemlji u odnosu na dodjelu dva stepena – pokazali su se preprekama u nekim zemljama.

Postoji čitav niz pitanja koja se dotiču svih aspekata rada visokoškolskih institucija: priprema dokumenata sa dvostrukim stepenom; pravna provjera; usaglašavanje; priznavanje (Lisabon/Bolonja); kompatibilnost ECTS-a; stvaranje nastavnog kadra; osiguranje kvalitete (primjenom Evropskih smjernica za osiguranje kvaliteta); ceremonije dodjele dvostrukih kvalifikacija; Evropski kvalifikacijski okvir; memorandumi o razumijevanju (između institucija); memorandumi o sporazumu (između institucija); pitanja studentske zaštite; pitanja akademskog monitoringa; konstituisanje ispitnih tijela; procesi zajedničkog prijema; strategije poučavanja i učenja; politika ocjene znanja; aranžmani o saradnji; resursi; upravljanje; kreiranje modula; zajedničke izjave o misiji; zajednički rezultati učenja u okviru određenog ciklusa; reciprocitet (naknade).

⁶ EC: „Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation“, 10. maj 2006. godine

Združeni i dvostruki stepeni i dalje dobijaju široku podršku od bolonjskih učesnika i predstavljaju vrhunac međunarodne saradnje.⁷

6. Kvalifikacijski okviri

Kvalifikacijski okviri su uspostavljeni u mnogim zemljama. Pomogli su u uspostavi nastavnih planova i programa koji se zasnivaju na kompetenciji i koji su bitni u predviđanju rezultata učenja.

Nacionalni okvir može, a to se od njega i traži do 2010/2012. godine, biti povezan sa Evropskim kvalifikacijskim okvirom (EQF). Evropski kvalifikacijski okvir je zajednički referentni sistem koji će uspostaviti vezu sa nacionalnim kvalifikacijskim sistemima i okvirima. On funkcioniše kao sredstvo koje će pomoći osobama koje uče i radnicima koji žele da se kreću između zemalja, mijenjaju poslove, ili da se kreću između obrazovnih institucija u svojoj zemlji.

Nivoi od 5 do 8 se odnose na deskriptore u oblasti visokog obrazovanja koji su dogovoreni po Bolonjskom procesu. EQF također obuhvata stručno obrazovanje i obuku (VET). Nivo 7 je magistarski, a nivo 8 doktorski studij. Ovi nivoi vežu se za specifične nacionalne kvalifikacije koje će se dodjeljivati do 2012. godine.⁸

Sljedeći primjer pokazuje kako se nivo 7 EQF može koristiti za formulaciju rezultata učenja za studente koji pohađaju Master (M) nivo u početnom obrazovanju za nastavnika – znanja, vještina i kompetencija, koje se testiraju kada se student ocjenjuje.

Studenti Master nivoa (to je nivo 7 EQF) treba da pokažu da su sposobni:

- Steći razredne vještine visokog nivoa kompetencije u oblasti planiranja i realizacije nastavnog plana i programa, pedagoških metoda i metoda ocjenjivanja (steći znanja, vještine i kompetencije)
- Istražiti odgovarajuću literaturu i zaključke relevantnih istraživanja u vezi sa studijem, te dalje istraživati kako bi se zadovoljili zahtjevi generičkih rezultata učenja i rezultata učenja koji se odnose na specifične module koji se studiraju (steći kompetencije)
- Angažovati se u kritičkoj i reflektivnoj praksi i u akademskim i stručnim trendovima i perspektivama, kako nacionalnim, tako i evropskim (steći znanje i vještine)
- Sintetizovati, prilagoditi i razlikovati čitav niz praksa, teoretskih osnova, te istraživanja koja su relevantna za određena područja profesionalnog rada, a

⁷ Ulrich SCHUELE: “Joint and Double Degrees within the European Higher Education Area“, Konzorcij dvostrukih međunarodnih stepena (CIDD), 12 av. Léonard de Vinci, F-92916 Paris-La Défense Cedex, www.CIDD.org

⁸ Evropski kvalifikacijski okvir cjeloživotnog učenja (EQF)

nisu isključivo vezana za područje studija koje je student odabrao (steći znanje i vještine)

- Iznijeti stajališta u vezi sa pitanjima obrazovanja u okviru područja obrazovanja koja se razvijaju, kako nacionalnih, tako i evropskih (steći znanje i vještine)
- Primijeniti znanje (i novo znanje) na visokom nivou, ispitati i braniti stručnu praksu, te integrisati teoriju i praksu (steći znanje i vještine)
- Angažovati se u interdisciplinarnom i na dokazima osnovanom izučavanju, istraživanju i pisanju (steći znanje i vještine)
- Doprinijeti građanskom obrazovanju djece i mladih koji žive u multikulturalnom, inkluzivnom i tolerantnom društvu (steći kompetencije)
- Ispitati stručne uloge u obrazovanju (steći kompetencije)
- Pokazati osjetljivost na etičke dileme i objašnjenja istraživanja u skladu sa profesionalnim i etičkim standardima (steći kompetencije)
- Angažovati se u nizu popratnih praksi: npr. u nacionalnoj politici, prilagođenoj formi nastavnih planova i programa, administraciji, studentskim uslugama i u čitavom nizu upravljačkih perspektiva i strategija (steći kompetencije i vještine)
- Razviti poslovnu pronicljivost (steći kompetencije i vještine)
- Rukovoditi (steći kompetencije)
- Iskazati odnos između istraživanja, teorije i profesionalne prakse (steći znanje i vještine)
- Ispuniti pismene obaveze u vezi sa sticanjem znanja, vještina i kompetencija na nivou 7 (EQF) (steći vještine)

Gore navedeno se odnosi na niz obuhvatnih i detaljnih rezultata obrazovanja u vezi sa nivoom 7 (EQF) akademskog/stručnog programa.

7. Osiguranje kvaliteta

Od svih aspekata Bolonje, osiguranje kvaliteta je jedan od najuspješnijih. Ovo je jasno istaknuto na 4. forumu evropskog osiguranja kvaliteta održanom u Kopenhagenu, čiji je domaćin bio E4 u novembru 2009. godine, gdje je bilo prisutno više od 500 delegata iz Evrope i šire.

Dok su mnoge zemlje sada spremne za inovacije, kreativnost i raznolikost u svojoj praksi osiguranja kvaliteta, druge zemlje počinju sa ovim procesom i uspostavljaju nacionalne agencije.

Osiguranje kvaliteta igra značajnu ulogu u uspostavi zajedničkih sistema u akademskim planovima i programima. Osiguranje kvaliteta je općenito pod uticajem škotskog modela jačanja kvalitete. Postoji vrlo čvrst dokaz koji potvrđuje da eksperti izvana putuju u razne zemlje kao članovi panela za osiguranje kvalitete i pomažu u evropskim procesima pregleda, provjere i poticanja. Ovo, samo po sebi, može motivisati i potaknuti interes za evropske i akademske/vokacijske nastavne planove i programe visokog obrazovanja.

Početakom 2010. godine, dvadeset i četiri zemlje su registrovane kao punopravni članovi agencija u ENQA-u, a nekoliko njih ima više od jedne agencije. Sedamnaest agencija je trenutno registrovano u EQAR-u. Njihov zadatak je uveliko sličan i odnosi se na provjeru kvaliteta sadržaja i procesa visokog obrazovanja. Mnoge, za razliku od engleske QAA⁹, naprimjer, preuzimaju odgovornost za akreditaciju. Akreditacija je proces uspostave standarda koji omogućavaju funkcionisanje akademskih programa, kako je odobreno i odgovara svrsi.

1. 2.3. Evropa do 2020. godine

Dvanaestog marta 2010. godine, ministri bolonjskih zemalja koje učestvuju u Bolonjskom procesu usvojili su Budimpeštansko-bečku deklaraciju i **službeno pokrenuli Evropski prostor visokog obrazovanja** za ukupno 47 zemalja.

U narednom periodu „zaštitni znak“ Evropskog prostora visokog obrazovanja će biti **mobilnost**. Ministri obrazovanja su na gore navedenom sastanku zatražili od svake zemlje da poveća pokretljivost, osigura visoki kvalitet i unese različitost svojih modela i prostora, te da najmanje 20% svršenih diplomaca iz Evropskog prostora visokog obrazovanja treba da studira ili da je na praksi u inostranstvu.

Bolonjski proces je opisan kao „jedinstveno partnerstvo između javnih organa, visokoškolskih institucija, studenata i nastavnog osoblja, skupa sa poslodavcima, agencijama za osiguranje kvaliteta, međunarodnim organizacijama i evropskim institucijama.“ Kominikeom evropskih ministara, kojim se prihvataju „povjerenje, saradnja i poštivanje različitosti kultura, jezika i visokoškolskih obrazovnih sistema“ učvrstilo se uvjerenje **da je „visoko obrazovanje glavni pokretač društvenog i ekonomskog razvoja i inovacija u svijetu kojim sve više upravlja znanje.“**

Ono obuhvata dalji razvoj u najširem smislu, citiramo:

- „Potvrđujemo ključnu ulogu akademske zajednice – lidera u institucijama, nastavnika, istraživača, administrativnog osoblja i studenata – u procesu

⁹ Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA)

oživotvorenja Evropskog prostora visokog obrazovanja pružanjem mogućnosti onima koji uče da steknu znanje, vještine i kompetencije, koje im, kao demokratskim građanima, unapređuju karijere i živote i omogućavaju njihov lični napredak.

- Prihvatamo da je nastavnom osoblju u ispunjavanju njihovih zadataka potrebno okruženje koje će im pružiti veću podršku.
- Obavezujemo se da ćemo raditi na tome kako bi se osoblje iz oblasti visokog obrazovanja i studenti uspješnije uključili u realizaciju Evropskog prostora visokog obrazovanja i u njegov dalji razvoj.
- U cijelosti podržavamo učešće nastavnog osoblja i studenata u strukturama koje odlučuju na evropskom, nacionalnom i institucionalnom nivou.“

Evropska komisija je objavila 8. marta 2010. godine dokument „Fokus na visokom obrazovanju u Evropi 2010. godine - Učinak Bolonjskog procesa“¹⁰ koji je pripremila *Eurydice*.

U izvještaju se zaključuje da je Bolonjski proces u velikoj mjeri ispunio svoje početne ciljeve. Već je u funkciji trociklični sistem, a proces osiguranja kvaliteta je u velikoj mjeri norma, premda je priznavanje kvalifikacija još uvijek problem. Uočljive su aktivnosti na poticanju socijalno zapostavljenih grupa i odraslih osoba koje žele učiti, i to, uglavnom, u obliku „proširenog učešća“. I ovdje se ističe da je mobilnost i dalje nedovoljno razvijena, te se to smatra budućim prioritetom evropskog visokog obrazovanja.

Također, Evropska komisija je i zvanično pokrenula svoju strategiju „Evropa 2020. godine“¹¹ 3. marta 2010. godine. Strategija želi da Evropa krene putem koji vodi iz recesije i pripremi se za novu buduću ekonomiju. U tom kontekstu se **visoko obrazovanje smatra vitalnim**.

Neophodno je razviti tri ključna mehanizma na nivou Evropske unije i na nacionalnom nivou:

- **pametan rast** (unapređenje znanja, inovacija, obrazovanja i digitalnog društva),
- **održivi rast** (učiniti proizvodnju resursno efikasnijom, jačanjem konkurentnosti),
- **inkluzivni rast** (povećanje našeg učešća na tržištu rada, usvajanje vještina i borba protiv siromaštva).

Utvrđeno je **pet ciljeva** kojima se definiše gdje bi Evropska unija trebala da bude do 2020. godine:

- 75% populacije starosne dobi od 20 do 64 godine bi trebalo da bude zaposleno;

¹⁰ Eurydice: Focus on Higher Education in Europe 2010: The impact of the Bologna Process, 8. mart 2010. godine

¹¹ "Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth", http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm

- 3% bruto nacionalnog proizvoda Evropske unije bi se trebalo investirati u istraživanje i razvoj;
- “20/20/20” klimatsko/energetskih ciljeva bi trebalo da bude ostvareno;
- udio učenika koji ranije napuštaju školu bi trebao da bude ispod 10%;
- **barem 40% mlađe generacije bi trebalo da ima stepen ili diplomu**, dok bi broj ljudi koji bi bio izložen riziku od siromaštva trebao da bude manji za 20 miliona.

U svom prilogu Ministarskoj konferenciji u Budimpešti i Beču Evropsko udruženje univerziteta (EUA) naglasilo je potrebu ulaganja u ekonomiju znanja, jačanja istraživačkih mogućnosti i realizacije istih kako bi se odgovorilo velikim izazovima koji stoje pred Evropom u periodu do 2020. godine:

- Evropskom istraživačkom prostoru, koji je u razvoju, neophodno je dalje jačanje kako bi se uklonile bilo kakve zapreke, finansijske i ugovorne prirode, i omogućilo slobodno kretanje visokoosposobljenih diplomiranih studenata za Evropu budućnosti;
- Nedavna globalna recesija razotkrila je velike ekonomske disparitete. Osim toga, postoje i neka pitanja koja se tiču zdravlja, bolesti, siromaštva i nejednakosti u domenu nauke i tehnologije, koja je potrebno razmotriti na evropskom nivou kako bi se ubrzale aktivnosti, izrada i objavljivanje;
- Za mnoge nacionalne istraživačke projekte traže se uvaženi partneri u određenim oblastima, dok istraživači rado posjećuju poznate centre i tamo sarađuju, da bi, po povratku, bogatiji za novo iskustvo, primijenili i unaprijedili svoja saznanja;
- Neophodna je, također, veća otvorenost u okviru istraživačkih zajednica;
- Sredstva za finansiranje moraju biti prioritet, čak i uz postojeće ekonomske poteškoće.

Niz eksperata koji su radili na procjeni i prijedlozima istakli su potrebu da se dostignuća Bolonje ostvaruju usklađeno i transparentno. Usaglašavanje ECTS-a se pokazalo i još uvijek se pokazuje većim izazovom nego što se očekivalo. Naprimjer, premalo je institucija koje apliciraju za ECTS etiketu i etiketu Dodatak diplomi – te, u prvom slučaju posebno, stopa uspjeha za 2009. godinu nije bila velika. To je opravdan pokazatelj da napredak u reformi nastavnih planova i programa nije ujednačen i da istom nedostaje strateški ulog. Dok nacionalna odstupanja i razlike treba pozdraviti, uspjeh u primjeni etikete traži značajnu usklađenost. To je tema kojom se treba baviti i na nacionalnom i na evropskom nivou.

Naglašeni su društvena dimenzija i finansijska pitanja poput prenosivosti grantova i zajmova, penzija i drugih sličnih stavki. Narednih deset godina iskazano je na ovaj način, te u kontekstu kulturne razmjene i sposobnosti dobijanja zaposlenja.

Eksperti su mišljenja da bi morala postojati naprednija faza Bolonje, kao ima li potrebe za četvrtim ciklusom – stručna postdiplomska godina obuke za nastavnike i druga zanimanja koja postoje širom Evrope.

Ovdje bi, također, trebao da djeluje princip razmjene i mobilnosti – kroz profesionalne i stručne sektore, gdje god postoje uspostavljeni jednogodišnji visokoobrazovni postdiplomske programi. Mobilnost predstavlja mogućnosti i za menadžere visokoobrazovnih institucija (uključujući i rektore i prorektore) i ona uključuje poželjne „zajedničke kampuse“ širom Evrope, gdje god i kad god je to moguće. Također bi trebalo biti više zastupljeno održavanje konferencija edukativnog karaktera i sastanaka putem Skypea ili Oovooa, uključujući i izvršne forume, ako se to želi, i tamo gdje je to moguće.

2. PRAVNE PRETPOSTAVKE ZA IMPLEMENTACIJU BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

2.1. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini¹²

Usaglašavanje teksta Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u BiH trajalo je oko četiri godine. U tom periodu je tekst doživljavao neočekivane promjene i obrte, te je njegova konačna verzija bila plod minimalno prihvaćenih kompromisa svih parlamentarnih stranaka, a naročito onih za koje se obično smatra da predstavljaju najveći dio biračkog tijela po etničkom principu.

Zakon je dosljedno prihvatio glavne odrednice Bolonjskih reformi, jer je usvojio glavnu preporuku koje su u njega ugrađene iz niza već pominjanih dokumenata sa ministarskih skupova u Evropi od 2001. do 2007. godine. To je jasno naznačeno u alineji 2 člana 2. Okvirnog zakona. U daljem tekstu zakona se nabrajaju elementi organizovanja visokoškolskih institucija, gdje se prihvata **model integrisanog univerziteta** i dokida pravna i finansijska autonomija fakulteta ili akademija, koje su u ranijem sistemu bile osnivane upravo od strane prijašnjih saziva Skupštine Narodne/Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.

Prihvaćen je i model studiranja u tri ciklusa, veoma jasno su određena akademska zvanja i opseg djelatnosti u nastavnom, naučnom i umjetničkom segmentu, potvrđena ravnopravnost javnih i privatnih visokoškolskih institucija, te niz drugih karakteristika nove bolonjske paradigme.

Odmah po usvajanju, uočene su **brojne slabosti i nedostaci ovog akta**. Prije svega, sam termin 'okvirni' bitno je ograničio domet i potonju pravnu poziciju Zakona donesenog na nivou države prema ovlastima u oblasti obrazovanja koje su, u skladu sa ustavnim uređenjem Bosne i Hercegovine nakon Daytonu izvorno dobili entiteti, kantoni i Brčko Distrikt, Bosna i Hercegovina je kao država sebi dodijelila ulogu neke vrste slabog i dobrovoljnog koordinatora u provođenju Bolonjskih reformi, ali je i propustila

¹² „Službeni glasnik BiH“, br. 59/07 i 59/09

prilikom da bar u nekom vidu obezbijedi mehanizme kojima bi se moglo uticati na efikasno provođenje Zakona i primjenu kaznenih mjera ako se to ne dogodi.

Nije, dakle, bila predviđena mogućnost da se Zakon shvati kao vrhovni akt visokog obrazovanja u zemlji, čije bi dosljedno provođenje značilo ispunjenje obaveza preuzetih pristupanjem Bolonjskom procesu 2003. godine. Time je ostavljena široka **mogućnost** relativiziranja i **odlaganja implementacije Bolonjskog procesa i njenih ciljeva** u zavisnosti od odnosa političkih faktora u Bosni i Hercegovini. Već na taj način je dovedena u pitanje stvarna spremnost akademskih i drugih obrazovnih institucija i organa na svim nižim nivoima da sami urade reformske zahvate u odnosu na slabi autoritet samog Zakona. Istina, u Zakonu su dati precizni rokovi za usklađivanje zakonskih akata na nižim nivoima sve do donošenja statuta univerziteta i visokih škola, te predviđeno uspostavljanje Rektorske konferencije (član 43. Okvirnog zakona), u kojem se bliže definiše uloga ovog tijela.

Posljednja alineja, tj. da Rektorska konferencija odluke donosi konsenzusom, pokazala se pogubnom za efikasan rad ovog tijela, jer se članovi Rektorske konferencije nisu mogli dvije i pol godine usaglasiti oko teksta **Pravilnika o korištenju akademskih titula i sticanja naučnih i stručnih zvanja**, što je bilo predviđeno članom 6. Okvirnog zakona.

Ministarstvo civilnih poslova je povjerilo ovaj posao upravo akademskoj zajednici s pretpostavkom da se unutar nje mogu pronaći najbolja rješenja za osjetljiva pitanja oko kojih su se već vodile žustre rasprave bez konkretnog rezultata.

Veći broj univerziteta u BiH je, naime, smatrao da se svršenom studentu nakon I ciklusa studija mora osigurati takva **izlazna diploma**, koja ga, skoro pa automatski, kvalifikuje za ulazak na tržište rada. Iskustva iz ogromnog broja evropskih zemalja, međutim, govore suprotno, jer je I ciklus samo početak obrazovanja u povezanom nizu od tri ciklusa.

Već sam naziv 'dodiplomski' ili 'preddiplomski' dovoljno indicira da se u znatno drugačijem akademskom okviru ne mogu postići potrebne kompetencije ili kvalifikovanost za poslove koji su u ranijem sistemu bile izvođene kao zaokružena cjelina u četverogodišnjem trajanju.

Upravo je veći broj visokoobrazovnih institucija (fakulteta i akademija) na 6 javnih univerziteta uglavnom svoj I ciklus predvidio u trajanju od 4 godine, odnosno 8 semestara (model 4+1). Drugim riječima, implicitno se smatralo da je dovoljno dotadašnji način studiranja (4-godišnji integralno shvaćeni period trajanja studija) ponešto prilagoditi novim zahtjevima, a, u suštini, ne promijeniti ništa bitno. Umjesto ranijeg slušanja nastave cijelu godinu i polaganja ispita, gotovo svi predmeti su mehanički presječeni na pola i svedeni na semestralne ispite.

Pri tome se u ogromnom broju slučajeva nije nimalo smanjio obim nastavne materije, pa se događalo da pojedini nastavnici ponude 120 knjiga za jedan semestralni predmet, koji se ranije slušao barem jednu, a nekad i dvije godine studija. Time se

zorno pokazalo da je Bolonja shvaćena ne kao radikalna promjena paradigme, nego kao nametnuta pojava unutar koje je bilo dovoljno napraviti vanjske ili tek manje kozmetičke promjene bez bitnijeg reformisanja nastavnog i naučnoistraživačkog procesa. Ovdje, ipak, treba naglasiti da se ovo događalo na svim univerzitetima bez izuzetka, te da ni sistem 3+2 u ovom segmentu nije najčešće ulazio u bitnije zahvate u obim i način izvođenja nastavne materije po bolonjskom semestralnom modelu.

Univerzitet u Sarajevu i Sveučilište u Mostaru su se rukovodili pomenutim iskustvima iz Evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA), te su dosljedno zastupali stanovište da je proces visokog obrazovanja u našem vremenu sve duži, te da se nakon I ciklusa mogu raditi samo jednostavniji poslovi koji ne podrazumijevaju stvarnu poslovnu odgovornost na osnovu stečenih znanja i vještina.

U konačnici su ove nepomirljive razlike u mišljenjima i suprotstavljenim stavovima rezultirale pat-pozicijom i zahtjevom Rektorske konferencije da ovo pitanje razriješi Ministarstvo civilnih poslova, odnosno Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Kao razlog je navedena upravo nemogućnost postizanja konsenzusa po pitanju ovog problema, ali je, u pozadini ove cijele priče, bio čitav niz neriješenih odnosa u nepostojećem sistemu visokog obrazovanja zemlje.

Realnost društvenih i političkih odnosa u Bosni i Hercegovini odrazila se u punoj mjeri i na akademsku zajednicu i njene institucije. U Republici Srpskoj je Zakon o visokom obrazovanju donesen 2006. godine, dakle, prije usvajanja Okvirnog zakona, ali je, barem, stvorena pravna mogućnost da se legalno izvodi Bolonjski proces. U Federaciji BiH se uporno čekalo na donošenje Okvirnog zakona, a tek onda je uslijedilo donošenje kantonalnih zakona. Federacija kao entitet nije imala potrebu da sama donosi takav zakon, jer bi i on bio samo 'okvirnog' karaktera za 10 kantona, koji, po Ustavu Federacije BiH, imaju punu nadležnost u oblasti svih nivoa obrazovanja. Prema dostupnim informacijama iz juna 2010. godine, zakoni su doneseni tokom 2008., 2009. i 2010. godine u osam kantona, premda su u nekim, već nakon čina donošenja, uočena brojna loša, ili prosto neodrživa i nemoguća rješenja, te se vrlo aktivno radi na prijedlogu njihovih izmjena i dopuna.

Zakoni, dakle, već postoje u osam kantona, i to u Kantonu Sarajevo, te Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom, Unsko-sanskom, Zapadnohercegovačkom, Bosansko-podrinjskom i Posavskom kantonu, kao i Kantonu 10. Zakon se, u trenutku izrade ove informacije nalazio u fazi nacрта u Hercegovačko-neretvanskom (tj. Vlada treba da utvrdi prijedlog na osnovu već pripremljenog nacрта i uputi ga u skupštinsku proceduru) i prijedloga u Srednjobosanskom kantonu (tj. očekuje se usvajanje na Vladi i Skupštini ovog kantona).

Ovakva situacija potvrđuje stav da nije ispoštovana dinamika donošenja zakonskih akata na nižim nivoima, kako je to predvidio član 3. Okvirnog zakona. Naravno, nije bilo nikakvih posljedica po one koji su propustili da urade zadaću u predviđenom roku, pa je, shodno tome, kasnilo i donošenje drugih nižih akata, kao što su statuti integrisanih visokoškolskih ustanova, ili univerziteta. Također, izostao je monitoring i harmonizacija

kantonálnih zakona, pa se u njima nalaze posve oprečna rješenja u nekim jasno zadatim kategorijama.

Pregledom rokova koji su propisani Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju moramo istaći da se oni nisu poštovali i smatramo da je to jedan od ključnih problema kašnjenja po pitanju provođenja kako Okvirnog zakona tako i punog provođenja Bolonje.

Niže dajemo pregled rokova koji nisu ispoštovani:

- uređenje i organizacija studija početi će se provoditi prema ovom zakonu u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu, dakle u **augustu 2008. godine**
- visokoškolske ustanove uskladiti će svoje statute, druge opće akte u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu, znači u **februaru 2008. godine**
- integrisanje visokoškolskih ustanova završiti će se u roku od jedne godine od stupanja na snagu, također u **augustu 2008. godine**
- akreditacija visokoškolskih ustanova bit će obavljena u periodu od najviše dvije godine od dana stupanja na snagu ovog zakona, znači najkasnije do **augusta 2009. godine - izmjenama zakona od 23.7.2009. godine ovaj rok je produžen na četiri godine, tj. do augusta 2011. godine**
- Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta donijet će propise iz svoje nadležnosti u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona, u **augustu 2008. godine**
- zakoni Republike Srpske i kantonálni zakoni uskladiti će se sa odredbama ovog zakona u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu ovog zakona, dakle u **februaru 2008. godine**

Iz gore navedenog jasno proističe da se, bez obzira na usvajanje kantonálnih zakona o visokom obrazovanju, ključne odredbe iz Okvirnog zakona o visokom obrazovanju ne mogu implementirati jer se mnoge od njih ne regulišu kantonálnim propisima, kao naprimjer član 48. Okvirnog zakona koji u jednom dijelu, citiramo:

- „Agencija [za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete] je nadležna za:
- utvrđivanje jasnih, transparentnih i pristupačnih kriterija za akreditaciju visokoškolskih ustanova i donošenja normi kojima se određuju minimalni standardi u oblasti visokoškolskog obrazovanja...“.

Donošenje zakona na kantonálnom nivou je opterećeno objektivnom nemogućnošću regulisanja problematike iz Okvirnog zakona o visokom obrazovanju, i zbog toga u nekim kantonima, kao naprimjer u Kantonu Sarajevo, dolazi do tzv.

prenormiranja, jer ovaj zakon ima 170 članova, a od kojih većina ima preko 10 stavova ili alineja.

Naravno da ovakva dužina upućuje na drastično proširenje obaveza predviđenih Okvirnim zakonom pa se uvode mnogobrojni novi pojmovi, procedure i obaveze. Tako se, naprimjer, predviđa osnivanje univerzitetskog vijeća čija obaveza nije predviđena Okvirnim zakonom. Dakle, izuzev tzv. prenormiranja, ima i odredbi koje upućuju na neusklađenost sa Okvirnim zakonom, jer, naprimjer, u članu 155. piše da se visokoškolskim ustanovama upisanim u Registar koji vodi Ministarstvo priznaje akreditacija ili licenca propisana za studijske programe koje su imali na dan stupanja na snagu ovog zakona. Ovaj postupak treba završiti najkasnije do 15. augusta 2010. godine.

Također i tekst člana 156. izaziva mnoge nedoumice kako pri primjeni, tako i pri tumačenju.

I član 163., koji govori o mandatu članova upravnih i nadzornih odbora Univerziteta u Sarajevu, upućuje na mogućnost neograničenog produžavanja.

Doneseni i na snazi zakoni o visokom obrazovanju Posavskog, Zapadnohercegovačkog kantona i Kantona 10 u načelu imaju mnogo nejasnoća i prilično nedefinisan odnos sa Sveučilištem u Mostaru, pa se čini kako su najvećim dijelom i pravljene kako bi pokušali uskladiti svoje pravne relacije sa Sveučilištem u Mostaru. Ovakav pristup je vjerovatno olakšan i činjenicom da isti i nemaju visokoškolskih ustanova sa sjedištem na svom teritoriju.

2.2. Stanje i dinamika usvajanja zakona i propisa u oblasti visokog obrazovanja u kantonima u Federaciji BiH

U mjesecu maju 2010. godine, FMON je zatražio od deset nadležnih kantonalnih ministarstava obrazovanja dostavljanje informacije i podataka o stanju i dinamici usvajanja zakona i propisa u oblasti visokog obrazovanja i njihovoj usklađenosti sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH, kao i stepenu i dinamici implementacije Bolonjskog procesa u visokoškolskim ustanovama na području njihove nadležnosti, uključivši i integraciju univerziteta/Sveučilišta propisanu navedenim Okvirnim zakonom.

2.2. 1. Kanton Sarajevo

U svom aktu od 20. maja 2010. Godine, Ministarstvo obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo¹³ nam je dostavilo informaciju da su uz Zakon o visokom obrazovanju doneseni:

¹³ Akt Ministarstva obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo br. 11-05-38-6597-1 od 20.05.2010. god.

- Odluka o usvajanju Elaborata o integraciji Univerziteta u Sarajevu („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj 37/09),
- Odluka o davanju saglasnosti na Akcioni plan integracije Univerziteta u Sarajevu i Akcioni plan integracije Univerziteta u Sarajevu („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj 4/2010) i
- Zakon o studentskom organizovanju na području Kantona Sarajevo, koji je usvojila Skupština Kantona Sarajevo, a isti će biti objavljen u jednom od narednih brojeva „Službenih novina Kantona Sarajevo“, kada će i stupiti na snagu.

2.2.2. Tuzlanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona¹⁴ nas obavještava da je Skupština Tuzlanskog kantona na sjednicama održanim 18.7.2008. godine donijela Zakon o visokom obrazovanju („Službene novine TK“, broj 8/08,) te izmjene i dopune krajem 2009. godine („Službene novine TK“, broj 11/09 i 12/09). Zakon o Univerzitetu u Tuzli donesen je dana 16.9.2008. godine („Službene novine TK“, broj 9/08). Također je u oktobru 2009. godine donesen Statut Univerziteta u Tuzli. Ministarstvo napominje da je kantonalni Zakon o visokom obrazovanju usklađen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, te da se rad visokoškolskih ustanova u akademskoj 2009/2010. godini odvija u skladu sa navedenim zakonom.

2.2.3. Zeničko-dobojski kanton

Usklađivanje zakona iz oblasti visokog obrazovanja sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH je izvršeno, a Skupština Zeničko – dobojskog kantona je 31.03.2009. godine usvojila Zakon o visokom obrazovanju i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnoj ustanovi Univerzitet u Zenici, koji su stupili na snagu 06.05.2009. godine.

U informaciji Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Zeničko - dobojskog kantona¹⁵ ističe se da je implementacija Bolonjskog procesa na Univerzitetu u Zenici, kao jedinoj visokoškolskoj ustanovi koja je na području Kantona u nadležnosti ovog Ministarstva započela u akademskoj 2005/2006. godini. Univerzitet u Zenici je isključivi nosilac pravnog subjektiviteta, a fakulteti imaju status organizacionih jedinica. Na Univerzitetu je izvršena integracija nastavnog procesa, kao i integracija katedri i administrativnih poslova, uveden je sistem ECTS bodova, uspostavljen sistem kvaliteta, promovise se saradnja u osiguranju kvaliteta, u postupku je intenziviranje procesa provjere znanja studenata, intenzivira se razmjena nastavnika i studenata i pokrenut je drugi ciklus na svim fakultetima, o čemu dajemo opširnije podatke u donjem dijelu ove informacije.

¹⁴ Akt Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, br. 10/1-38-8372-2/10 od 07.06.2010. godine

¹⁵ Akt Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Zeničko-dobojskog kantona, br. 10-38-14233-1/10 od 19.05.2010. godine

2.2.4. Hercegovačko-neretvanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK¹⁶ nam je dostavilo kratku informaciju da je Nacrt zakona o visokom obrazovanju HNK u završnoj fazi, a da će se nakon usvajanja zakona izraditi propisi za provođenje koji će regulisati djelatnost visokog obrazovanja u HNK. I dalje se primjenjuju zakoni koji su bili na snazi prije važećih ustava.

2.2.5. Srednjobosanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona nas je obavijestilo¹⁷ da je na osnovu Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u BiH ovo Ministarstvo u decembru 2008. godine uputilo u proceduru Nacrt zakona o visokom obrazovanju, koji je u 2009. godini prošao javnu raspravu, te usvojen u formi Nacrta na Skupštini Srednjobosanskog kantona u septembru 2009. godine. Skupština je vratila Nacrt zakona na ponovnu raspravu prema općinskim vijećima i postojećim visokoškolskim ustanovama u SBK.

Početakom 2010. godine provedena je navedena javna rasprava, te nakon provedene rasprave izrađen je Zakon o visokom obrazovanju u formi prijedloga, i upućen nakon pozitivnih mišljenja od strane mjerodavnih ministarstava u dalju proceduru preko Vlade SBK prema Skupštini na usvajanje, tako da se ovaj zakon nalazi u završnoj fazi usvajanja. Ministarstvo ističe da je Prijedlog zakona u potpunosti usklađen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH i principima Bolonjskog procesa, te da očekuje da će navedeni Prijedlog biti usvojen prije početka nove akademske 2010/2011. godine.

2.2.6. Unsko-sanski kanton

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona nam je dostavilo informaciju¹⁸ obavještavajući nas o stanju i dinamici usvajanja zakona i propisa u oblasti visokog obrazovanja. Na području ovog kantona usvojeni su Zakon o visokom obrazovanju („Sl. glasnik USK“, br. 8/09) i Zakon o univerzitetu u Bihaću („Sl. glasnik USK“, br. 16/09). Također, u procesu izrade i donošenja su pravilnik o sadržaju javnih isprava koje izdaju visokoškolske ustanove u Unsko-sanskom kantonu i pravilnik o korištenju akademskih titula i sticanju naučnih i stručnih zvanja na visokoškolskim ustanovama u Unsko-sanskom kantonu.

Po pitanju stepena i dinamike implementacije Bolonjskog procesa na visokoškolskim ustanovama na području nadležnosti ovog Ministarstva, može se reći da su doneseni zakoni u dobroj saglasnosti sa Okvirnim zakonom.

¹⁶ Akt Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa HNK, br. 05-03-10-1117/10 od 24.05.2010. godine

¹⁷ Akt Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta SBK, Ur.br. 20/03-38-592/10-5 od 18.6.2010. godine

¹⁸ Akt Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona, br. 10-38-4760-2/2010 od 25.05.2010. godine

Univerzitet u Bijaću je u januaru 2010. godine kod nadležnog suda, na osnovu kantonalnih zakona i u skladu sa Okvirnim zakonom, registrovan kao integrisani univerzitet, ali, ističu, to je samo početak potpune integracije, a za to predstoji završetak formiranja upravljačkih struktura, donošenje velikog broja podzakonskih akata i formiranje različitih tijela.

2.2.7. Zapadnohercegovački kanton

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona¹⁹ nam je dostavilo informaciju da je Zakon o visokom obrazovanju usvojen u 2009. godini („Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke“, br. 10/09), a koji je usaglašen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju, te da je ovaj kanton jedan od suosnivača Sveučilišta u Mostaru.

2.2.8. Bosansko-podrinjski kanton Goražde

Skupština Bosansko-podrinjskog kantona Goražde donijela je Zakon o visokom obrazovanju u januaru 2010. godine koji je usklađen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju BiH²⁰, a koji je objavljen u „Službenim novinama BPK“, broj 2/10 od 28.01.2010. godine.

Po pitanju podzakonskih akata, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta BPK radi na izradi pedagoških standarda za visoko obrazovanje, a kontinuirano i na ostalim aktima.

U ovom kantonu djeluju Ekonomski i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu koji održavaju dislociranu nastavu, tj. Pravni fakultet nastavu I i III godine studija, a Ekonomski fakultet I i II godinu studija obrazujući studente po Bolonjskom procesu.

2.2.9. Kanton 10

Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Kantona 10²¹ nas je obavijestilo da je na području ovog kantona usvojen Zakon o visokom obrazovanju u novembru 2009. godine („Narodne novine Hercegbosanske županije“, br. 9/09), koji je usklađen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH, te da na području ovog kantona nije registrovana nijedna visokoškolska ustanova.

2.2.10. Posavski kanton

Skupština Posavskog kantona je donijela novi Zakon o visokom obrazovanju dana 18.02.2010. godine („Narodne novine Županije Posavske“, br. 1/10) koji je

¹⁹ Akt Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona, br. 07-01-418/10 od 21.5.2010. godine

²⁰ Akt Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, br. 10-38-1258-1/10 od 18.05.2010. godine

²¹ Akt Ministarstva znanosti, prosvjete, kulture i športa Kantona 10, br. 06-01-28-923710 od 20.05.2010. godine

usklađen sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju BiH, tako da je donošenjem ovog zakona prestao da važi Zakon o visokom obrazovanju PK iz 2000. godine.

Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa nas je obavijestilo²² da provedbeni propisi iz oblasti visokog obrazovanja još uvijek nisu doneseni.

2.2.11. Dinamika usvajanja zakona o visokom obrazovanju u kantonima Federacije BiH

Niže dajemo pregled dinamike usvajanja zakona o visokom obrazovanju po kantonima u Federaciji BiH sa stanjem na dan 15. juni 2010. godine:

Tabela 1. - Pregled dinamike usvajanja zakona o visokom obrazovanju u Federaciji BiH

Kanton	Datum donošenja Zakona	Novine i datum objavljivanja Zakona	Datum stupanja na snagu
Tuzlanski kanton	18.07.2008. godine	Službene novine TK, broj 8/08 od 28.07.2008. godine	05.08.2008. godine
Kanton Sarajevo	31.12.2008. godine	Sl. novine KS, broj 43/08 od 31.12.2008. godine	08.01.2009. godine
Zeničko-dobojski kanton	01.04.2009. godine	Službene novine Zeničko –dobojskog kantona, br. 6/09 od 27.04.2009. godine	05.05.2009. godine
Unsko-sanski kanton	29.05.2009. godine	Službeni glasnik USK, br. 8/09 od 15.06.2009. godine	23.06.2009. godine
Zapadnohercegovački kanton	06.07.2009. godine	Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke br. 10/09 od 06.07.2009.	14.07.2009. godine
Kanton 10	13.11.2009. godine	Narodne novine Hercegbosanske županije, br. 9/09 od 20.11.2009. god.	28.11.2009. godine
Bosansko-podrinjski kanton	26.01.2010. godine	Službene novine BPK, broj 2/10 od 28.01.2010. godine	05.02.2010. godine
Posavski kanton	18.02.2010. godine	Narodne novine Županije Posavske, br. 1/10 od 18.02.2010. godine	26.02.2010. godine

²² Akt Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa Posavskog kantona, br. 06-38-509/10 od 28.05.2010. godine

3. PREGLED STANJA IMPLEMENTACIJE BOLONJSKOG PROCESA NA JAVNIM VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

3.1. Stanje procesa integracije univerziteta

Proces integracije akademskih institucija u jednu cjelinu odvijao se neravnomjerno. Integraciju su prvi, makar formalno, iako bez odgovarajućeg zakona, ostvarili Univerzitet u Tuzli 2005. godine, nakon čega je to urađeno na univerzitetima u Zenici (2006. godine), Banjoj Luci i Istočnom Sarajevu 2007. godine. Sveučilište u Mostaru, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru i najveća bh. akademska zajednica, Univerzitet u Sarajevu, još se nalaze u prelaznoj fazi koja vodi ka integraciji, ali do nje nije došlo u zadatim rokovima od godinu nakon usvajanja Okvirnog zakona (do sredine 2008. godine). Univerzitet u Bihaću je, kako je i u gornjem dijelu informacije istaknuto, započeo integraciju sa registracijom u januaru 2010. godine kao integrisani univerzitet.

U Kantonu Sarajevo ni godinu dana nakon usvajanja Zakona o visokom obrazovanju, što se desilo potkraj 2008. godine, iako je tekst Zakona zvanično objavljen u januaru 2009. godine, nije ispunjena odredba o integraciji u roku od šest mjeseci (august 2009., odnosno februar 2010. godine).

Ova znatna kašnjenja su nagnala Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine da sredinom 2009. godine predloži Zakon o izmjenama i dopunama Okvirnog zakona. Ove dopune su usvojene na 33. sjednici Doma naroda 23. jula 2009. i stupile su na snagu 5. augusta 2009.godine. Radi se, ustvari, o samo dvije izmjene:

1. **Proces akreditacije visokoškolskih institucija** je bio predviđen da se završi za dvije godine (do augusta 2009.godine), ali kako je bilo očigledno da se taj posao neće uraditi u roku, usvojena je izmjena da se on produži na ukupno četiri godine, to jest do augusta 2011. godine.
2. Druga izmjena (u članu 6. gdje se dodaje novi stav 3.) odnosi se na **Pravilnik o korištenju akademskih titula**. Nakon kraha Rektorske konferencije da ponudi usaglašeni tekst, sada je ta nadležnost prenesena na Vijeće ministara, koje ga usvaja na prijedlog Ministarstva civilnih poslova. Tekst Pravilnika je upućen ka Vijeću ministara, ali se, sredinom juna 2010. godine, o njemu još raspravljalo, tako da nije usvojen u konačnom obliku.

3.2. Stepen implementacije Bolonjskog procesa na javnim univerzitetima u Federaciji BiH

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je zatražilo od šest javnih univerziteta/Sveučilišta u mjesecu maju 2010. godine dostavljanje informacije o stepenu i dinamici implementacije Bolonjskog procesa, uključujući i integraciju

univerziteta /Sveučilišta propisanu Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH, i niže dajemo pregled dostavljenih informacija od strane pet javnih univerziteta i kratku informaciju koju smo pripremili o Sveučilištu u Mostaru, jer nismo dobili traženu informaciju od ove visokoškolske ustanove.

3.2.1. Univerzitet u Sarajevu

U ovoj godini Univerzitet u Sarajevu obilježava 60 godina postojanja i rada kao prvi javni univerzitet u BiH i peti u bivšoj Jugoslaviji.

Integracija Univerziteta u Sarajevu još nije okončana na osnovu Zakona o visokom obrazovanju. Univerzitet je pripremio Akcioni plan za provođenje Elaborata o integraciji Univerziteta u Sarajevu za period 2010/2011. godine. Za integraciju Univerziteta u Sarajevu neophodna je edukacija svih zaposlenih, a posebno administracije fakulteta i akademija, koja će biti glavni nosilac svih aktivnosti vezanih za racionalnu integraciju Univerziteta.

Univerzitet u Sarajevu je započeo proces reforme po Bolonjskim principima u akademskoj 2005/2006. godini, a i danas su aktuelne aktivnosti na organizacionoj i akademskoj reformi Univerziteta, koje obuhvataju:

- reorganizaciju Univerziteta u cilju uspostavljanja nove integrisane organizacije,
- prelazak na novi ciklični sistem studija,
- reformu nastavnih planova i programa,
- razvoj institucionalnog sistema upravljanja kvalitetom,
- niz drugih aspekata reforme koji imaju za cilj približavanje i prepoznavanje Evropskog prostora visokog obrazovanja.

U organizacionom pogledu, Univerzitet je organizacija čiju osnovnu strukturu čine:

- 23 fakulteta /akademije,
- dvije pridružene članice,
- 4 univerzitetska instituta,
- 5 univerzitetskih centara,
- Nacionalna i univerzitetska biblioteka.

Na Univerzitetu u Sarajevu je sistem obrazovanja organizovan kao 3+2 ili 4+1, te dužina trajanja prvog, drugog i trećeg ciklusa nije ista na svakoj visokoškolskoj ustanovi te iznosi 3+2+3 ili 4+1+3.

Pregled sistema obrazovanja po svakoj visokoškolskoj ustanovi, kao i broj upisanih studenata po Bolonjskom procesu smo dali u Dodatku 1. ove informacije.

Studij koji se na Univerzitetu organizuje u skladu sa Bolonjskim procesom je:

- **prvi ciklus studija** koji vodi do akademskog zvanja završenog dodiplomskog studija (bakalaureat/bachelor) ili ekvivalenta, stečenog nakon završene srednje škole i traje tri, odnosno četiri godine koji se vrednuje sa 180, odnosno 240 ECTS studijskih bodova. Studijski bodovi odgovaraju kriterijima Evropskog sistema prenosa kredita - ECTS.
- **drugi ciklus studija** vodi do zvanja magistra ili ekvivalenta stečenog nakon dodiplomskog studija, i traje dvije ili jednu godinu, a vrednuje se sa 120, odnosno 60 ECTS studijskih bodova, i to na način da u zbiru sa prvim ciklusom predstavlja 300 ECTS studijskih bodova.

U informaciji koju smo dobili od Univerziteta u Sarajevu²³, konstatuje se da je uvođenje ECTS sistema studijskih bodova doprinijelo kvalitetnijem pristupu, optimalizaciji i modernizaciji nastavnih programa na visokoškolskim ustanovama Univerziteta u Sarajevu.

Na osnovu dobijene informacije, niže dajemo kratki pregled implementacije Bolonjskog procesa na Univerzitetu:

- prva generacija Bolonjskih studenata je upisana u akademskoj 2005/2006. godini,
- oformljen je jedinstveni Ured za QA (osiguranje kvaliteta), reformu nastavnih planova i programa i ECTS-a, razvoj naučnoistraživačkog rada, te uspostavljena i mreža osoblja na relaciji univerziteti i visokoškolske ustanove za ove tri oblasti,
- izrađeni su i usvojeni novi nastavni planovi i programi fakulteta i akademija Univerziteta,
- predloženi su i doneseni Standardi i normativi za obavljanje djelatnosti visokog obrazovanja na području Kantona Sarajevo,
- Univerzitet ima razvijen svoj informacioni sistem i svoju akademsku mrežu i prvu integrisanu bazu podataka pod nazivom Informacioni sistem studentske službe integrisanog Univerziteta u Sarajevu (www.iss.ba),
- donesena su pravila studiranja za prvi, drugi i treći ciklus studija,
- donesen je Pravilnik o polaganju ispita za studente koji studiraju u skladu sa Bolonjskim procesom,
- donesen je Pravilnik o akademskim i stručnim zvanjima na Univerzitetu u Sarajevu,
- Univerzitet je održao četiri savjetovanja o reformi visokog obrazovanja i primjeni Bolonjskih principa na Univerzitetu u Sarajevu (od 2007. do 2010. godine) za sve zaposlenike Univerziteta u Sarajevu,
- integrisani su svi akademski procesi na Univerzitetu koji obuhvataju:
 - procedure usvajanja novih i izmjenu postojećih studijskih programa,
 - procedure vezane za definisanje teme i odbrane doktorskih radova,
 - izdavačku djelatnost,
 - međunarodnu saradnju,

²³ Informacija Univerziteta u Sarajevu, broj 0101-38-1479/10 od 31.05.2010. godine

- procedure vezane za napredovanje nastavnog osoblja,
- procedure vezane za dodjeljivanje počasnih zvanja.
- U toku je realizacija Akcionog plana o integraciji Univerziteta²⁴ koja predviđa uvezivanje i ostalih procesa na Univerzitetu.

Što se tiče diplome i Dodatka diplomi usvojen je izgled i sadržaj diplome i Dodatka diplomi, kao i dokumenti: studentska prijava za mobilnost, ugovor o učenju i prepis ocjena studenata.

3.2.2. Univerzitet u Tuzli

Kako smo već istakli, Univerzitet u Tuzli je među prvima u BiH, i u odnosu na zemlje u okruženju, započeo implementaciju Bolonjskog procesa, prema principima sadržanim u Bolonjskoj deklaraciji.

Univerzitet je integrisan 2000. godine, čime je postao jedinstven pravni subjekat, a fakulteti su postali organizacione jedinice Univerziteta.²⁵ Način funkcionisanja nove organizacije rada s jednog nivoa uređen je donošenjem općih akata, posebno pravila i Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji. Novi model studiranja, po današnjem modulu tri ciklusa studiranja, i to 4+1+3, utvrđen je shodno zakonu i započela je reforma naučno-nastavnog procesa.

Prema dobijenoj informaciji od Univerziteta u Tuzli²⁶, dodiplomski studij (prvi ciklus studija) u četverogodišnjem trajanju započeo je od akademske 2003/2004. godine po ECTS sistemu, pri čemu je jedan semestar vrednovan sa 30 ECTS bodova, odnosno sa ukupno 240 ECTS bodova u toku studija, osim studija medicine koji traje dvanaest semestara (6 godina) i studija farmacije koji traje 10 semestara (5 godina).

Nakon donošenja novog Zakona o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, utvrđeni su okviri za donošenje novih studijskih programa, za prvi i drugi ciklus studija, koji definišu sljedeće elemente:

- Naziv i opis studijskog profila,
- Opće principe,
- Nastavne planove i programe,
- Uslov prelaska na narednu godinu studija,
- Opis kompetencija i vještina koji se stiču na studijskom programu,
- Stručni/akademski naziv.

²⁴ Skupština Kantona Sarajevo je usvojila dana 24.02.1020. godine Akcioni plan integracije Univerziteta u Sarajevu koji je sastavni dio Elaborata o integraciji Univerziteta u Sarajevu, gdje je za ljudske, tehničke i druge resurse potrebno do 2.000.000 KM. Prema tom planu, Ministarstvo obrazovanja i nauke KS treba da osigura dinamički proces priliva finansijskih sredstava.

²⁵ Shodno Zakonu o visokom obrazovanju TK („Sl. novine TK“, br. 10/99) i Zakonu o Univerzitetu u Tuzli („Sl. novine TK“, br. 13/99 i 12/00)

²⁶ Informacija Univerziteta u Tuzli, br. 01-4049/10 od 31.05.2010. godine

Nastavni predmeti su definisani na osnovu nastavnih planova, i to:

- obavezni predmeti koji nose 25 ECTS-a,
- stručni izborni predmeti koji nose 3 ECTS-a,
- univerzitetski opći izborni predmeti koji nose 2 ECTS-a.

Senat Univerziteta utvrdio je listu univerzitetskih općih predmeta po semestrima. Ukupno opterećenje studenata sedmično iznosi 30 sati direktnih nastavnih aktivnosti, ali je od akademske 2010/2011. godine planirano smanjenje direktnog broja sati u nastavi sa 30 na 25 sati.

Novim Statutom Univerziteta u Tuzli, koji je usvojen na sjednici Senata Univerziteta 21.10.2009. godine, usklađenim sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju BiH i Zakonom o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, utvrđeni su dodatni principi za implementaciju Bolonjskog procesa, te provedene sljedeće aktivnosti:

- uspostavljanje Centra za osiguranje kvaliteta i internu evaluaciju,
- imenovanje voditelja Centra za osiguranje kvaliteta,
- imenovanje Senatskog odbora za osiguranje kvaliteta,
- imenovanje Odbora za osiguranje kvaliteta na fakultetima,
- urađena je interna evaluacija za akademsku 2008/2009. godinu,
- u toku je izrada izvještaja o samoevaluaciji za akademsku 2009/10. godinu,
- izrađen je dokument pod nazivom „Interno osiguranje kvaliteta“,
- u toku je izrada strateškog plana razvoja Univerziteta za period od 2010. do 2014. godine.

Statut, također, definiše i ostale Bolonjske principe:

- dinamičan nastavni proces, po principu kontinuiranog učenja i kontrolisane provjere znanja studenata putem testova, seminarskih radova i slično, unutar predisipitnih obaveza i polaganja završnog ispita, uz uključivanje većeg broja nastavnika u nastavnom procesu,
- mobilnost studenata s mogućnošću provođenja najviše dva semestra na drugom univerzitetu, kao i prijem studenata drugih univerziteta na Univerzitetu u Tuzli u istom trajanju, pri čemu se semestar vrednuje sa 30 ECTS-a,
- priznavanje inostranih diploma u svrhu nastavka obrazovanja na Univerzitetu u Tuzli i priznavanja diploma u profesionalne svrhe,
- izdavanja Dodatka diplomi – započinje po donošenju Pravilnika o sadržaju javnih isprava, a koji po uputstvu Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta treba donijeti Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK
- uspostavljanje trećeg ciklusa studija, za koji je u toku izrada normativnog okvira, ali ne postoji dovoljan broj nastavnika, dok Zakon definiše rok početka primjene od akademske 2011/2012. godine.

Kako bi provođenje Bolonjskog procesa bilo brže, na Univerzitetu u Tuzli ističu da je ono uslovljeno:

- donošenjem strategije razvoja visokog obrazovanja na svim nivoima vlasti, a naročito na kantonalnom nivou,
- većim finansiranjem osiguranja ispunjenja Bolonjskih principa, prijemom većeg broja akademskog osoblja i ulaganjem u infrastrukturu za bolje servisiranje studenata (novi prostori, biblioteke, informacioni sistemi, laboratorije za praktični dio nastave itd.),
- donošenjem pravilnika o akademskim i stručnim zvanjima i načinu njihovog korištenja na nivou BiH.

S obzirom da Tempus projekat ima za cilj uspostavu i implementaciju Bolonjskog procesa, Univerzitet u Tuzli je bio nosilac tri projekta u 2004-2008. godini, i trenutno je nosilac projekta Tempus JEP (Zajednički evropski projekti) modernizacije i obnove upravljanja i strukture univerziteta za period od 2008. do 2011. godine. Kroz ovaj projekat Univerzitet u Tuzli je uradio i tri publikacije vezane za Bolonjski proces, modularno strukturiranje kurikuluma i informacioni paket Univerziteta u Tuzli, koje su namijenjene studentima, akademskom i administrativnom osoblju.

Mobilnost studenata i nastavnika je postala uobičajena praksa na ovom Univerzitetu i svi dokumenti i procedure koji su usvojeni realizuju se u praksi, a u 2010. godini očekuje se povećanje mobilnosti.

Na Univerzitetu u Tuzli naglašavaju da je proces internacionalizacije važan segment Bolonjskog procesa i on se posmatra kroz edukaciju i istraživanje. Univerzitet je uključen u projekte koje finansira EU i drugi međunarodni fondovi, a projekti se realizuju zajedno sa inostranim partnerima, univerzitetima i institutima.

U procesu internacionalizacije, politika Univerziteta je fokusirana na poboljšanje kvaliteta obrazovanja i istraživanja, i tu se ističu četiri primarna područja koje niže navodimo:

- međunarodni odnosi i saradnja (ne samo u oblasti istraživanja i edukacije, već i saradnje na administrativnom nivou),
- mobilnost nastavnika i studenata,
- postizanje renomea Univerziteta na međunarodnom nivou,
- organizovanje nastave na engleskom jeziku, što se može realizovati preko međunarodnih projekata.

Jedan od uspješnih primjera internacionalizacije je Ljetni univerzitet koji se ove godine organizuje po 15-i put, a kroz ovu manifestaciju se vrši razmjena naučnih misli i informacija, posebno između mladih istraživača i studenata, realizuju se zajednički projekti, međunarodni skupovi, konferencije na kojima se razmatraju i segmenti realizacije Bolonjskog procesa.

3.2.3. Univerzitet u Zenici

Od svog osnivanja JU Univerzitet u Zenici djeluje kao integrisana visokoškolska ustanova, i u svom sastavu je u početku imala tri fakulteta i studentski centar kao

organizacione jedinice i jedan fakultet kao pridruženu članicu, a na osnovu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o JU Univerzitet u Zenici iz 2006. godine, u sastav ulaze još tri fakulteta i jedan institut u svojstvu članica, tako da trenutno Univerzitet ima ukupno osam organizacionih jedinica (šest fakulteta, studentski centar i Metalurški institut) i jednu pridruženu članicu. Također, u sastavu Univerziteta su i tri centra i dva instituta kao podorganizacione jedinice.

U Dodatku 1. smo dali pregled fakulteta i upisanih studenata po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Zenici.

Shodno informaciji koju smo dobili od Univerziteta u Zenici²⁷, implementacija Bolonjskog procesa je započela akademske 2005/2006. godine, od kada je Univerzitet isključivi nosilac pravnog subjektiviteta, a fakulteti imaju status organizacionih jedinica. Integracija nastavnog procesa, integracija katedri i administrativnih poslova izvršena je u skladu sa donesenim zakonskim propisima i drugim općim aktima Univerziteta, uveden je sistem ECTS bodova, uspostavljen je sistem osiguranja kvaliteta.

Sistem obrazovanja prilagođen je potrebama tržišta rada, kao i mogućnostima studenata da pohađaju sva tri ciklusa studija, tako da Univerzitet ima u primjeni oba koncepta ciklusa, tj. 4+1+3 i 3+2+3. Sistem izlaznih zvanja usaglašen je na nacionalnom nivou sa drugim univerzitetima, a usklađen je i sa akademskim zvanjima na internacionalnom tržištu rada.

Nakon prve generacije studenata koji su započeli studij u skladu sa Bolonjskim procesom u akademskoj 2005/2006. godini, prvi studenti su diplomirali u akademskoj 2008/2009. godini, okončavši studij u trogodišnjem trajanju i to na Islamskom pedagoškom fakultetu i Zdravstvenom fakultetu.

Na ostalim studijskim programima u četverogodišnjem trajanju, prvi studenti koji su studijski program odslušali po novom nastavnom planu i programu, diplomirali su u junsko-julskom roku akademske 2008/2009. godine.

Odlukom Senata od 15.07.2009. godine, usvojen je Pravilnik o sadržaju javnih isprava koje izdaje Univerzitet u Zenici za studente upisane po novim nastavnim planovima i programima, a one obuhvataju sljedeće isprave:

- a) diplomu o završenom I ciklusu studija na fakultetima,
- b) diplomu o završenom II ciklusu studija na fakultetima,
- c) diplomu o završenom III ciklusu studija na fakultetima,
- d) Dodatak diplomi,
- e) studentsku pristupnicu za studiranje u inostranstvu,
- f) formular za provjeru radnog opterećenja prema obrazovnom modulu,
- g) ECTS - prepis ocjena,
- h) ECTS – ugovor o studiranju,

²⁷ Informacija Univerziteta u Zenici pod br. 01-100-020-1866/10 od 21.05.2010. godine

- i) prijedlog za priznavanje položenih ispita,
- l) evidencioni list ostvarenih ECTS bodova.

Diplomiranim studentima I ciklusa studija uručen je, pored diplome, i Dodatak diplomi na zajedničkoj promociji studenata održanoj 31.10.2009. godine.

Univerzitet je, nakon provedene zakonske procedure usvajanja Elaborata o društveno-ekonomskoj opravdanosti o organizovanju magistarskih studija, organizovao magistarske studije po konceptu 3+2, počevši od akademske 2008/2009. godine na dva studijska programa, i to na Zdravstvenom fakultetu i Islamskom pedagoškom fakultetu, a počevši od ljetnog semestra akademske 2009/2010. godine, organizovani su magistarski studiji na svim fakultetima Univerziteta u Zenici, tako da je u trenutku izrade ove informacije ukupno 314 studenata upisano na II ciklus studija.

Univerzitet u Zenici (u daljem tekstu i kao UNZE) dostavio je podatke o stepenu implementacije Bolonjskog procesa u gore navedenoj informaciji koje u nastavku navodimo:

1. Usvajanje sistema lako razumljivih i uporedivih akademskih zvanja

Usaglašeno je u najvećoj mjeri sa odgovarajućim sistemima koji su na snazi u zemljama EU. Sistem obrazovanja na UNZE-u prilagođen je potrebama tržišta rada, kao i mogućnosti studenata da pohađaju sva tri ciklusa. Kurikulumi kroz stalna inoviranja vode ka sticanju adekvatnih znanja, vještina i kompetencija, što se iskazuje kroz rezultate ili ishode učenja. Usvojeni i implementirani sistem dokumentacije (ugovor o učenju, prepis ocjena i dr.), a posebno Dodatak diplomi, dokumenti su koji obezbjeđuju laku razumljivost i uporedivost akademskih zvanja. Na Univerzitetu ističu da je gore navedenom zajedničkom promocijom diplomanata sa jedinstvenim sistemom izrade diploma i Dodataka diplomi UNZE pokazao da u potpunosti provodi ovaj element Bolonjskog procesa.

2. Usvajanje sistema sa tri glavna ciklusa – dodiplomski/postdiplomski/doktorski

Provedeno je u sistemu 4+1+3 (naglašavajući da je isti na snazi u EU i koji je trenutno u saglasnosti sa zakonskom politikom u sferi zapošljavanja u BiH), kao i 3+2+3 (novi koncept), ističući da je novi i kod većine članica EU, a koji trenutno nema zakonsko uporište u Nomenklaturi zanimanja u Federaciji BiH). Na Univerzitetu su već organizovani postdiplomski studiji po konceptu 4+1, dok doktorske studije, u ovom trenutku, parcijalno i kroz pilot projekte organizuju tek poneki univerziteti na prostoru bivše Jugoslavije. U Informaciji se ističe da se doktorske disertacije u ovom prelaznom periodu na UNZE rade kao naučnoistraživački projekti, a prije nego počne realizacija dokorskog studija.

3. Uspostava evropskog sistema prijenosa bodova (kreditnog sistema) – ECTS

U organizacionim jedinicama Univerziteta ovaj sistem je dosljedno proveden na jedinstven način za čitav UNZE.

Polazna osnova za izračun je bila radna norma od 1800 sati za godinu za studenta, i na osnovu toga postavljanje odnosa 30 sati rada studenata = 1 ECTS bod.

Na UNZE-u su tokom 2009. godine dosta radili na uspostavi tačnijih korelacija odnosa ECTS bodova i obima literature koju student koristi za pripremu ispita, kao i druga istraživanja stvarne opterećenosti studenata i broja ECTS-a. Na taj način su izvršene korekcije veličina ECTS bodova tamo gdje se u praksi pokazalo da isti nisu adekvatno vrednovani, a posebno je u istoj godini rađeno na validaciji ovog sistema za II ciklus studija.

4. Promovisanje mobilnosti

U ovoj komponenti promovisanja mobilnosti otklanjanjem prepreka za efektivnu primjenu slobodnog kretanja studenata na UNZE-u, ističu da se ista maksimalno promoviše te da je najveći broj administrativnih prepreka za njenu primjenu otklonjen. Senat je usvojio svu potrebnu dokumentaciju, a na web stranici je dostupan i Informacioni paket UNZE na b/h/s i engleskom jeziku. U novoj Strategiji razvoja UNZE-a za period od 2009. do 2014. godine dat je još veći značaj.

Problemi koji su prepreka mobilnosti su nedovoljna finansijska sredstva i rigidan vizni režim prema EU, koji onemogućavaju veću razmjenu nastavnika i studenata. Naglašava se da na prostoru BiH ne postoji posebna želja i volja univerziteta koji još nisu izvršili integraciju da se bave ovim poslom.

U godišnjem budžetu UNZE nema alociranih sredstava za realizaciju ovog programa, tako da su dosadašnji naponi, prije svega, rezultat vanrednih napora pojedinaca i samoodricanja. UNZE je zbog nedostatka sredstava i problema s trezorskim sistemom poslovanja „zamrznuo“ do daljnjeg svoje učešće u programima CEEPUS i Erasmus Mundus za 2010. godinu.

5. Unapređenje evropske saradnje u osiguranju kvaliteta s ciljem razvoja komparabilnih kriterija i metodologija

Osiguranje kvaliteta iskazano je kroz razvoj osiguranja kvaliteta (QA) u prvoj fazi, dok će u drugoj fazi sistem upravljanja kvalitetom (QMS) dovesti UNZE do TQM (potpunog upravljanja kvalitetom) kao konačnog cilja. Na svakom fakultetu je ustanovljen tim za kvalitet (QA menadžer i predstavnici nastavnog, administrativnog i studentskog tijela). Projektni tim na nivou UNZE-a izvodi ovaj projekat već više od četiri godine, a danas se elementi projektnog zamjenjuju sa elementima procesnog pristupa.

QMS tim UNZE-a radi na ispunjavanju uslova iz odredbi ENQA i Bolonjskog procesa kroz razvijenu bilateralnu saradnju sa Univerzitetom u Grazu, Beču i Gentu, Gironi i drugima. Nova polja rada u ovom segmentu su rad na razvoju nastavnih planova i programa za kvalitetne izlazne kompetencije.

6. Promovisanje evropskog kvaliteta u visokom obrazovanju

UNZE radi na ovom principu kroz razvijenu međunarodnu saradnju koja obuhvata studijske posjete, razmjene, izrade diplomskih, magistarskih i doktorskih disertacija, zajedničke projekte i dr. Ograničenja za veću ekspanziju su veća finansijska sredstva, slabo znanje stranih jezika nastavnika, studenata i saradnika. Saradnja je prisutna i sa inostranim ambasadama u BiH, kao i BiH ambasadama u svijetu.

7. Cjeloživotno učenje

UNZE ističe daje ovo najslabija karika na BiH univerzitetima u ukupnom lancu provođenja Bolonjskog procesa. Kroz saradnju sa domaćim i ino-partnerima UNZE želi da ovu važnu oblast obrazovanja podigne na viši nivo, i to je zadatak na kojem će istrajno raditi u narednim godinama, te će se razvoju metoda cjeloživotnog učenja i provođenju na UNZE-u obratiti posebna pažnja u 2010. godini.

8. Uključivanje studenata u sve sfere rada visokoškolskih institucija

Na UNZE-u ističu da su studenti institucionalno uključeni putem svojih predstavnika u rad NVV fakulteta i Senata u kojim imaju ravnopravno pravo glasa, diskusije i odlučivanja. UNZE ne kontroliše rad i menadžment studentske unije.

Naglašava se velika pasivnost studentskog korpusa, za što postoji niz faktora od nekadašnjeg potpuno izolovanog statusa unutar Univerziteta u Sarajevu do toga da se kultura dijaloga i aktivnog učešća u kreiranju promjena gradi godinama. Unija studenata je pokazala maksimalnu uključenost u procesu eksterne evaluacije tokom 2009. godine koju je uradio tim EUA.

9. Unapređivanje privlačnosti i konkurentnosti Evropskog prostora visokog obrazovanja u drugim dijelovima svijeta

UNZE se maksimalno trudi da ispoštuje sve pozitivne elemente Evropskog prostora visokog obrazovanja, a veliki broj diplomanata UNZE-a (u informaciji se navodi više od nekoliko stotina diplomanata fakulteta iz Zenice) koji rade u zemljama EU i širom svijeta u svojim strukama su najbolja potvrda za navedeno.

Gore spomenuti Izvještaj o eksternoj evaluaciji uradio je tim EUA (Evropskog udruženja univerziteta) od pet članova u julu 2009. godine²⁸. Zaključci i preporuke ove eksterne evaluacije za UNZE su:

1. Rukovođenje i upravljanje:

- predvidjeti i oblikovati plan za svoju buduću veličinu i oblik,
- preispitati svoj profil i portfelj programa,
- utvrditi kriterije za održivost katedri, jedinica, fakulteta i drugih područja djelatnosti,

²⁸ EUA – Evaluation Report – University of Zenica, Bosnia and Herzegovina, July 2009

- poboljšati transparentnost tako da raspodjela sredstava odražava djelatnost
- ustanoviti savjetodavni forum nositelja interesa,
- razmotriti užu integraciju Metalurškog instituta sa fakultetskom strukturom.

2. Studenti:

- poduzeti direktnu i transparentnu saradnju sa studentima,
- razviti studentsku povelju – kako bi prava bila jasna i osigurala univerzalnu primjenu,
- dozvoliti pristup evaluacijskim izvještajima za sve studente,
- promovisati transparentnost po pitanju ocjenjivanja nastave.

3. Nastava i učenje:

- uključiti program formalne nastave za nastavno osoblje,
- restrukturirati ocjenu studenata tako da je to mogućnost a ne prijetnja,
- razvijati obrazovanje usmjereno ka studentu (Bolonja),
- razmotriti premošćivanje razlika u programima i druga sredstva olakšavanja prelaska sa srednjoškolskog na visoko obrazovanje.

4. Istraživanje:

- izraditi strategiju istraživanja, uključujući upravljanje i razvoj ljudskih resursa,
- povezati institucionalne ciljeve za istraživanje sa temama, radije nego pojedincima u strategiji istraživanja,
- razmotriti ustanovljavanje istraživačkog fonda u područjima od strateškog značenja i za to tražiti finansiranje izvana,
- razmotriti ustanovljenje strukture podrške za apliciranje za međunarodne grantove.

5. Kvalitet:

- podijeliti primjere dobre prakse koji su pronađeni na Univerzitetu između fakulteta i menadžera za kvalitet,
- osigurati da ocjena kvaliteta vodi ka poboljšanju kvaliteta.

6. Resursi i objekti:

- preispitati svoj imovinski zahtjev,
- dalje razvijati biblioteku,
- uvesti online pristup bazama podataka i časopisima,
- razvijati IT infrastrukturu.

7. Strateško upravljanje i planiranje:

- preispitati smjernice planiranja koje mogu činiti osnovu efektivnog strateškog plana.
- investirati u razvoj osoblja, uključujući nacionalne i međunarodne pristupe.

3.2.4. Univerzitet u Bihaću

U toku 2009. godine, usvojeni su kantonalni zakoni koji propisuju integraciju Univerziteta, a Univerzitet u Bihaću je započeo ovaj proces. Univerzitet je registrovan kao jedno pravno lice i integrisana ustanova, ali konstatujemo da postoje stanoviti

problemi u provedbi između Univerziteta i osnivača prema informaciji Univerziteta u Bihaću²⁹.

U svojoj informaciji Univerzitet nam je ukratko dostavio podatke o stanju i implementaciji Bolonjskog procesa.

Niže dajemo rezime provođenja Bolonjskog procesa na ovom Univerzitetu:

- **ECTS** – na svim studijskim programima je u potpunosti implementirano uvođenje ECTS. Osim dodjeljivanja ECTS vrijednosti za svaki predmet/modul, usvojen je i ECTS sistem ocjenjivanja.
- **Priznavanje kvalifikacija i Dodatak diplomi** – mada su stvorene pretpostavke za potpuno provođenje ovih aktivnosti, nedostaju odgovarajući propisi od strane državnih/kantonalnih organa koji trebaju urediti ovu oblast. Univerzitet u Bihaću je upoznat da je u toku usvajanje Pravilnika o sadržaju javnih isprava koje izdaju visokoškolske ustanove u Unsko-sanskom kantonu.
- **Ciklusi studiranja**- implementirani u potpunosti, a sve članice Univerziteta nastavu izvode prema predviđenim ciklusima studija, s tim da studij I ciklusa traje tri, odnosno četiri godine. Različitost je prisutna na fakultetima ali jedino Ekonomski fakultet ima programe I ciklusa koji traju i tri i četiri godine. Predviđeno je da studij I ciklusa, skupa s II ciklusom, traje ukupno pet godina. U Dodatku 1. dajemo pregled upisanih studenata i pregled ciklusa studiranja na Univerzitetu u Bihaću.
- **Mobilnost** - stvorene su određene pretpostavke i usvojeni potrebni obrasci koji omogućavaju mobilnost, ali je ona izuzetno niska. To je uslovljeno kada se radi o nastavnicima, obavezama na matičnim ustanovama i neriješenim finansiranjem ovih aktivnosti, a kada se radi o studentima, najveći problem predstavlja finansiranje i (ne)poznavanje stranih jezika, odnosno (ne)postojanje željenih programa na odgovarajućim jezicima.
- **Osiguranje kvaliteta** – Univerzitet razvija vlastiti sistem osiguranja kvaliteta u skladu sa evropskim i bh. Standardima i smjernicama za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju, kao i u skladu sa aktivnostima Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta.
- **Evropska dimenzija** – prisutna u aktivnostima razvoja studijskih programa, procesa reformi Univerziteta, međuinstitucionalnoj saradnji, te projektnoj i istraživačkoj saradnji.

3.2.5. Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru još nije integrisan jer, kao što smo u gornjem dijelu naveli, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, još u vrijeme pisanja ove informacije, nije donesen zakon o visokom obrazovanju, a Skupština ovog kantona još uvijek nije preuzela osnivačka prava nad Univerzitetom.

²⁹ Informacija Univerziteta u Bihaću, br. 02-1465/10 od 26.05.2010. godine

Vlada HNK je imenovala Komisiju za izradu jedinstvenog teksta Nacrta zakona o visokom obrazovanju u HNK, sastavljenu od predstavnika Sveučilišta u Mostaru, Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Skupštine HNK i Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK, koja je pri kraju posla i sada je na Vladi HNK i Skupštini HNK da provedu dalju proceduru.

Iz tog razloga, kao i nekih tumačenja po kojima Okvirni zakon o visokom obrazovanju nije moguće direktno implementirati bez odgovarajućeg kantonalnog zakona i drugih podzakonskih akata, Univerzitet je prisiljen da radi u skladu sa starim Zakonom o visokom obrazovanju iz 1990. godine i koji definiše Univerzitet kao asocijaciju fakulteta. Teško je onda i očekivati punu integraciju Univerziteta u skladu sa Bolonjskim principima i Okvirnim zakonom.

U svojoj informaciji koja je dostavljena ovom Ministarstvu³⁰ Univerzitet ističe da postoje značajne prednosti koje bi imao u procesu integracije:

- relativno mali Univerzitet,
- smješten u jedinstvenom Kampusu,
- određene funkcije su već integrisane (npr. Finansijsko-računovodstvena služba),
- opredijeljenost menadžmenta za proces integracije.

Međutim, uprkos nepostojanju zakonskih i materijalnih uslova, reforma u skladu sa Bolonjskim principima se provodi u sljedećim segmentima:

1. Uvođenje trocikličnog sistema studiranja

Svi fakulteti na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ uveli su trociklični sistem studiranja po sistemu 3+2 (+3) ili 4+1(+3). Neki fakulteti su krenuli sa reorganizacijom nastave po Bolonjskim principima prije, a neki kasnije. U primjeni je trenutno sistem obrazovanja u dva ciklusa sa različitim fazama realizacije.

Sistem 3+2 se odvija na pet fakulteta, a sistem 4+1 na tri fakulteta.

Treći ciklus još nije implementiran ni na jednom fakultetu Univerziteta. Neki fakulteti planiraju razvoj doktorskih studija kao što je slučaj sa Fakultetom informacijskih tehnologija, a u okviru Tempus projekta.

2. Uvođenje ECTS bodova

ECTS je uveden na svim fakultetima Univerziteta od akademske 2005/2006. godine, a svim predmetima je dodijeljen odgovarajući broj ECTS bodova. Po fakultetima su imenovani koordinatori za ECTS, te urađeni informacioni paketi za svaki fakultet posebno, i to dvojezično, na bosanskom i engleskom jeziku. Za primjenu ECTS-a stvoreni su i potrebni dokumenti koji prate i moguću razmjenu studenata.

³⁰ Informacija Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru pod br. 180-1-654/10 od 17.05.2010. godine

Međutim, puno provođenje ECTS nije zaživjelo jer, kako je i gore istaknuto, ovaj sistem nije podržan odgovarajućim zakonskim rješenjima, kao ni izmjenama u Statutu i drugim aktima fakulteta i Univerziteta.

3. Dodatak diplomi

Ovaj dokument se još uvijek ne izdaje kao standardni dokument uz diplomu nivoa Univerziteta. Ističe se da se ovaj dokument na većini fakulteta izdaje, ali je i različit pristup na pojedinim fakultetima. Tu postoji dvostruki pristup tako da neki fakulteti Dodatak diplomi izdaju uz svaku diplomu, dok se na ostalim može dobiti samo na zahtjev.

Univerzitet ne posjeduje jedinstvenu bazu podataka i adekvatnu informatičku podršku koja bi omogućila da se Dodatak diplomi automatski generiše po završetku studija, i to jednoobrazno za sve svršene studente.

4. Osiguranje kvaliteta

Sistem za osiguranje kvaliteta je različito razvijen na pojedinim fakultetima. Na pojedinim fakultetima, zahvaljujući opredjeljenju rukovodstva i projektima, su razvijeni vrlo dobri sistemi za osiguranje kvaliteta u nastavnom procesu koji uključuju i već obavljene međunarodne akreditacije nastavnih planova i programa.

Na Univerzitetu je otvorena Kancelarija za osiguranje kvaliteta prije par godina. Rezultati su, ističu, do sada zadovoljavajući, a danas ona aktivno učestvuje u svim projektima u BiH koji za temu imaju osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju.

Napravljen je i značajan broj dokumenata i procedura, a studentske ankete za evaluaciju nastavnog procesa postale su standardna praksa. Kancelarija provodi i postupak samoevaluacije za cijeli Univerzitet, što će pomoći definisanju buduće strategije razvoja Univerziteta.

5. Mobilnost

Mobilnost i nastavnika i studenata još nije dovoljno razvijena. Mada Kancelarija za međunarodnu saradnju distribuira veliki broj informacija i daje ponudu različitih stipendija i drugih oblika saradnje, nažalost, interes je veoma mali.

Ističe se da fakulteti još uvijek ne nude određene kurseve na stranim jezicima i nije realno očekivati značajniji interes za dolazak stranih studenata, izuzev onih koji imaju naše porijeklo.

6. Cjeloživotno učenje

Na zahtjeve cjeloživotnog učenja Univerzitet odgovara organizovanjem različitih kurseva, specijalističkih obuka i drugih vidova profesionalnog usavršavanja.

U Strategiji razvoja Univerziteta predviđa se i centar za razvoj elektronskog učenja (*eLearning*) koji bi bio podrška svim studentima, a koji bi bio i oslonac centra za cjeloživotno učenje.

Bolonjski proces se provodi sa više ili manje uspjeha po svim svojim elementima, a ključni problem koji koči efikasniju i dinamičniju reformu je organizaciona struktura Univerziteta.

Za to postoje dva rješenja:

- što skorije usvajanje kantonalnog zakona o visokom obrazovanju, ili
- davanje autentičnog tumačenja o mogućnostima direktne primjene koje bi omogućilo primjenu Okvirnog zakona o visokom obrazovanju BiH.

3.2.6. Sveučilište u Mostaru

Na upit FMON o dostavi informacije o stepenu i dinamici implementacije Bolonjskog procesa od Sveučilišta u Mostaru smo dobili dopis³¹ u kojem nas obavještavaju da su traženu informaciju dostavili resornim kantonalnim ministarstvima.

Od resornih ministarstava kantona, koji su suosnivači Sveučilišta u Mostaru, dobili smo slijedeće odgovore, ali bez tražene informacije o stepenu i dinamici implementacije Bolonjskog procesa na Sveučilištu u Mostaru:

- U svom već gore citiranom dopisu Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK nas veoma kratko obavještava, ne dostavljajući nam informaciju od Sveučilišta u Mostaru, da visokoškolske ustanove, uključujući i Sveučilište u Mostaru, rade po principima Bolonjske deklaracije te da će se integracija obaviti po odredbama Zakona koji u prijedlogu sadrži odrednice Okvirnog zakona o visokom obrazovanju.
- Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona u svom odgovoru ističe da je kanton jedan od suosnivača Sveučilišta u Mostaru koje je uključeno u provođenje Bolonjskog procesa, a da detaljnije informacije o tome možemo zatražiti od Sveučilišta.
- U svom odgovoru na naš upit Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa Posavskog kantona, po pitanju implementacije Bolonjskog procesa, ističe da je kanton suosnivač Sveučilišta u Mostaru, te da nema niti jedne visokoškolske ustanove koja ima sjedište u tom kantonu. Mada nema registrovanih studijskih programa, niti visokoškolskih ustanova, na prostoru ovog kantona odvija se dislocirana nastava i polaganje ispita pri centrima/odjelima nekih fakulteta koji djeluju u okviru Sveučilišta u Mostaru. Neki studijski programi, kao što je doškovanje učitelja su po starom modelu, a neki su u skladu sa Bolonjskim procesom što znači da studiranje odvija po ciklusima.

³¹ Dopis Sveučilišta u Mostaru, Ur.br. 01-539/10 od 24.05.2010. godine

- Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Kantona 10 nas samo kratko obavještava da na području ovog kantona nije registrirana nijedna visokoškolska ustanova.

Mada je Sveučilište u Mostaru jedno od prvih, kako smo i naprijed istakli, koje je započelo sa reformom visokog obrazovanja u Federaciji BiH, pa tako i u BiH, zbog nedostavljanja tražene informacije nismo u mogućnosti dati ukupni pregled provođenja Bolonjskog procesa u ovom trenutku, ali se nadamo da ćemo za sljedeću informaciju o provođenju Bolonjskog procesa u Federaciji BiH imati detaljnije pokazatelje i pregled za Sveučilište u Mostaru.

Međutim, s obzirom da je urađena i druga³² eksterna evaluacija Sveučilišta u Mostaru od strane Evropskog udruženja univerziteta (EUA) u julu 2009. godine³³, smatramo korisnim da navedemo nalaze i zaključke peteročlanog tima.

U Izvještaju se Sveučilište ohrabruje da iskoristi u potpunosti mogućnosti koje pružaju legislativne promjene, te da prihvati autonomiju koju ono ima. Postoji želja unutar Sveučilišta da se izvrše promjene koje su potrebne kako bi se ono kretalo ka konceptu evropskog univerziteta, ali postoji i otpor tim promjenama.

Sveučilište je bilo proaktivno po pitanju Bolonjskog procesa i započelo je reformu nastavnih planova i programa u akademskoj 2005/2006. godini, što u praksi znači uvođenje evaluacije studentskog rada kroz ECT bodove, harmonizovanje NPP-a sa referalnim fakultetima. Fakulteti su izvršili neformalno upoređivanje sa odabranim fakultetima po pitanju sadržaja studijskih programa i uveli trociklični sistem studija.

Preporuke tima EUA su sljedeće:

- preispitati i ponovno razmotriti preporuke prethodne evaluacije iz 2004. godine,
- kretati se od poluintegriranog ka potpuno integrisanom univerzitetu, i u tome biti proaktivan,
- kada Sveučilište bude imalo kontrolu nad cijelim budžetom, pažljivo razmotriti formule za raspodjelu sredstava fakultetima,
- dalje razvijati postojeći prijedlog da *pravilnici* za određivanje nivoa plata budu isti bez obzira na fakultet,
- obezbijediti poticaje fakultetima da se olakša interdisciplinarni rad i institucionalna saradnja,
- preispitati ulogu istraživačkih instituta, posebno njihovog odnosa sa fakultetima,
- dati prioritet izgradnji integriranog IKT sistema i bazi podataka da se sakupljaju relevantni podaci, naprimjer podaci o zapošljavanju diplomiranih studenata, a statistika da se koristi u svim analizama i aktivnostima planiranja,
- kretati se ka profesionalnije rukovodenoj instituciji, razvijajući jasan osjećaj vizije koja se dijeli sa univerzitetskom zajednicom,

³² Prva eksterna evaluacija je urađena od strane EUA tima u 2004. godini

³³ EUA – Evaluation Report – University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, juli 2009. godine

- stvoriti infrastrukturu da pomogne razmjeni međunarodnih studenata i nastavnog osoblja i učešću u međunarodnim istraživačkim projektima,
- graditi zajedničke usluge (akademske) podrške studentima na institucionalnom nivou,
- osnovati organizaciju bivših studenata da se pruži podrška Sveučilištu,
- nadalje razvijati postojeći sistem osiguranja kvalitete fokusirajući se na osiguravanje efikasnosti i učinak sakupljenih povratnih informacija,
- usavršiti i ojačati upravljanje ljudskim resursima,
- provesti trenutne planove za usavršavanje nastavnog kadra, uključujući pedagošku obuku.

4. PRAVCI DJELOVANJA U CILJU POTPUNE IMPLEMENTACIJE BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BIH

S obzirom da će novoj strukturi visokog obrazovanja u Federaciji BiH trebati vremena da se izgradi, od presudnog je značaja da se taj proces dobro koncipira i da nema odlaganja.

Smatramo neophodnim da u ovom trenutku istaknemo neodložne pravce djelovanja u cilju implementacije Bolonjskog procesa i njegovih principa koji se odnose, prije svega, na:

- Činjenicu da je država potpisnik pristupanja Bolonjskom procesu i da time snosi punu odgovornost za sve ono što se dešava u procesu implementacije,
- Potpunu implementaciju Okvirnog zakona o visokom obrazovanju,
- Uspostava novih agencija u visokom obrazovanju i njihovo stavljanje u funkciju,
- Integracija univerziteta,
- Uvođenje strukturiranog doktorskog studija,
- Razvoj i primjenu cjeloživotnog učenja,
- Finansiranje visokog obrazovanja,
- Okvir strateškog planiranja za sektor visokog obrazovanja na nivou Federacije BiH,
- Usklađivanje kantonalnih zakona sa Okvirnim zakonom za visoko obrazovanje i praćenje harmonizovane primjene zakonskih rješenja i odluka na svim nivoima od strane nadležne instance, što je glavni je preduslov za realizaciju reforme visokog obrazovanja,

- Realizacija aktivnosti agencija za visoko obrazovanje – primjena evropskih standarda na osiguranju - od internog i eksternog značaja, kao i definisanje procedura priznavanja diploma i prepoznavanja u postojećem državnom (entitetskom) okviru kvalifikacija,
- Intenziviranje rada Rektorske konferencije sa ciljem harmonizovanja legislativnog okvira i koherentne primjene dobre akademske prakse i procedura,
- Razvoj i optimiranje organizacione sheme integrisanog javnog univerziteta i profesionalizacija stručnih službi, kao i uvođenje jedinstvenog informacionog sistema,
- Definisanje i razvoj optimalne menadžmentske strukture integrisanog univerziteta, uvođenje profesionalnih funkcija i primjena savremenih principa upravljanja univerzitetom - kompleksnom edukativnom i poduzetničkom javnom ustanovom,
- Usvajanje Državnog okvira kvalifikacija i usklađivanje i interno prepoznavanje postojećih nastavnih programa svih ciklusa, te usklađivanje naziva diploma na univerzitetima u BiH u cilju uspostavljanja mobilnosti na nivou BiH, to jest u cilju uspostavljanja bosanskohercegovačkog prostora visokog obrazovanja kao preduslova za uključivanje u Evropski prostor visokog obrazovanja,
- Podizanje kvaliteta edukacije u skladu sa standardima i normativima, uz primjenu optimalnog odnosa broja studenata prema broju nastavnog kadra,
- Redefinisanje i dalja primjena Bolonjskih alata, kao što je ECTS, u cilju što boljeg definisanja ishoda učenja (*learning outcomes*) kao najbitnijeg indikatora rezultata edukativnog procesa,
- Realizacija navedenih opredjeljenja podrazumijeva povećanje stope finansiranja za visoko obrazovanje i strateško planiranje, uključujući i planski razvoj ljudskih resursa, kao i plansko opremanje biblioteka i laboratorija u cilju podizanja nivoa kompetencija,
- Intenziviranje procesa internacionalizacije i participacije u svim projektima mobilnosti u cilju podizanja nivoa znanja o reformskim procesima i primjene dobre akademske prakse,
- Uvođenje novih metoda edukacije, razvoj i primjena cjeloživotnog učenja i uvođenje studijskih programa učenja na daljinu (*distance learning*),
- Intenziviranje i planski razvoj servisa za potrebe studentske populacije, kao i razvoj centara za pomoć pri odabiru akademskih programa, a kasnije i pri zaposlenju, kao i centara za sticanje generičkih kompetencija,

- Aktivnosti na harmonizaciji i planskom razvoju svih javnih univerziteta i podizanje nivoa edukativnog i istraživačkog rada kroz formiranje mreža partnerskih institucija kao okvira za uspostavljanje saradnje na nivou organizacionih jedinica i realizacije nastavnih i istraživačkih procesa u raznim naučnim oblastima.

Potrebno je da ovdje istaknemo Izvještaj Evropske komisije koji označava poziciju i značaj obrazovanja u evropskim okvirima, što u našim uslovima predstavlja dalji poticaj za napore na podizanju kvaliteta visokog obrazovanja i značaja njegovog omasovljenja.

Saopćenje Evropske komisije „*New Skills for New Jobs:Action Now*“³⁴, a na osnovu izvještaja koji je pripremila ekspertna grupa u februaru 2010. godine, naglašava:

„Treba poduzeti hitne akcije za rješavanje problema hroničnog nedostatka visokoobrazovne i stručne radne snage, i to one prilagođene za potrebe tržišta rada. Izvještaj o kvalifikacijama i vještinama traženim na evropskom tržištu rada pokazao je da jedan od tri Evropljanina radne dobi ima vrlo nisku ili nikakvu formalnu kvalifikaciju. Zbog toga ima 40% manje izgleda da će biti zaposlen od onih sa srednjim kvalifikacijama, a samo 25% ih ima visoke kvalifikacije. Nezaposlenost je dostigla 9,6%, a obrazovani i stručni kadrovi imaju veće šanse da će zadržati posao.“

Prema tom izvještaju, većina budućih poslova i zaposlenja zahtijevat će viši nivo obrazovanja i biti usmjereno na uslužne djelatnosti:

- udio poslova koji zahtijevaju visok nivo obrazovanja porast će za 1/3,
- udio poslova koji zahtijevaju nizak nivo obrazovanja past će za 15%,
- dok će srednji nivo i dalje činiti oko 50 % poslova.

Široka primjena informacionih i komunikacionih tehnologija dovest će do smanjenja rutinskih i kancelarijskih poslova, a neke industrije se neće vratiti na nivo poslovanja prije krize, kao što su teška industrija i građevinarstvo), dok će se razviti sasvim nove, kao što je biotehnologija.

Gore već pomenuti Izvještaj o **Trendovima 2010**, također, kratko izlaže izazove za sljedeću dekadu, a oni uključuju:

- Poboljšanje komunikacije o reformama, tako da svi nosioci interesa (studenti, akademici, poslodavci i društvo) razumiju svrhu i koristi Bolonje,

³⁴ EUROPA - Press Release IP/10/123 od 04.02.2010. godine, preuzeto sa <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/123>

- Završetak provođenja na univerzitetima i jačanje kvalitativnih promjena,
- Fokusiranje na viziji obrazovanja Bolonjskog procesa radije nego na mjerama ili više tehničkim aspektima instrumenata, a to zahtijeva stalni angažman studenata i institucija u procesu donošenja odluka,
- Nedostatak dodatnog javnog finansiranja na nacionalnom nivou za provođenje reformi: to je posebno važno kako bi se u potpunosti provela nastava usmjerena na studenta, koja traži veće ljudske i finansijske resurse,
- Potreba za uskim vezama između Evropskog prostora visokog obrazovanja i Evropskog istraživačkog prostora da se obezbijedi smisljena politika pristupa i postignu ciljevi „Evrope znanja“,
- Kreatori politike i institucije trebaju učiniti više da se promoviše mobilnost i uklone mnoge prepreke koje trenutno postoje, s obzirom na rastuću važnost internacionalizacije univerziteta.

5. AKTIVNOSTI FMON-a NA PODRŠCI IMPLEMENTACIJI BOLONJSKOG PROCESA

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u periodu od 2007. do 2010. godine uložilo znatne napore na podršci implementacije Bolonjskog procesa kroz realizaciju niza projekata iz oblasti:

- 1. studentskog standarda koji uključuje subvencioniranje smještaja i ishrane studenata, te prošireni studentski standard,**
- 2. nauke,**
- 3. visokog obrazovanja.**

U nastavku dajemo pregled aktivnosti uz tabele i grafikone koji zorno prikazuju angažman Ministarstva prema projektima u periodu od 2007. do 2010. godine, kao i poređenje sa periodom od 2003. do 2006. godine, tj. od početka pristupanja BiH i Federacije BiH Bolonjskom procesu.

5.1. PROJEKTI IZ OBLASTI STUDENTSKOG STANDARDA

Program studentskog standarda koji se podržava, odnosno realizuje iz Transfera za finansiranje studentskog standarda podrazumijeva dvije odvojene cjeline, i to:

- Subvencioniranje smještaja i ishrane studenata,
- Prošireni studentski standard.

5.1.1. Subvencioniranje smještaja i ishrane studenata

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je finansiralo subvencioniranje smještaja i ishrane studenata smještenih u studentskim centrima u Federaciji BiH, koji dolaze iz manje razvijenih kantona (Kantona 10, Bosansko-podrinjskog i Posavskog) i Republike Srpske. Dakle, prema dolje prikazanoj tabeli, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke subvencionira smještaj i ishranu za 383 studenta, prema strukturi.

Tabela 2. - Subvencioniranje smještaja i ishrane studenata u periodu od 2007. do 2010. godine

Područje Stud.cent.	Bosansko- podrinjski kanton	Posavski kanton	Kanton 10 Livno	RS	Ukupno studenata
Sarajevo	188	2	79	17	286
Tuzla		5		24	29
Mostar(Sveučilište)		3	58		61
Zenica				6	6
Mostar(Univerzitet)			1		1
Ukupno studenata	188	10	138	47	383

Za subvencioniranje smještaja i ishrane studenata, tj. 383 studenta u šest studentskih centara u Federaciji BiH, izdvojeno je ukupno 2.652.081,50 KM u periodu od 2007. do 2010. godine.

Tabela 3. - Raspodjela sredstava po studentskim centrima

Iznos Stud.cent.	Ukupno studenata po studentskom centru:	Iznos u KM po studentskom centru	Iznos u %
Sarajevo	286	1.980.308,50	74,67 %
Tuzla	29	200.765,00	7,57 %
Mostar (Sveučilište Mostar)	61	421.680,00	15,90 %
Zenica	6	44.024,00	1,66 %
Mostar (Univerzitet „Džemal Bijedić“)	1	5.304,50	0,20 %
Ukupno studenata:	383	2.652.081,00	100 %

5.1.2. Prošireni studentski standard

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u mandatnom periodu od 2007. – 2010. godine za projekte proširenog studentskog standarda ukupno izdvojilo 4.220.775,50 KM, čime je podržano 713 projekata apliciranih od strane studentskih organizacija, studenata pojedinaca ili visokoškolskih institucija, a od toga su najznačajniji projekti:

- Stipendije talentovanim studentima – dodjela 256 jednogodišnjih stipendija najuspješnijim studentima;
- Podsticaj školovanju Roma na visokoškolskim ustanovama - dodjela jednogodišnjih stipendija za sve studente romske nacionalnosti;
- Podrška studentima sa invaliditetom - dodjela jednogodišnjih stipendija;
- Jednokratna stipendija za 98 socijalno ugroženih studenata;
- Sufinansiranje sanacije svih pet studentskih domova u Federaciji BiH;
- Finansiranje projekta uspostavljanja 7 multimedijalnih centara u svim studentskim centrima u Federaciji BiH i na Univerzitetu u Bihaću;
- „Podrška radu multimedijalnih centara“ – sufinansiran je rad 7 multimedijalnih centara u studentskim domovima u Federaciji BiH (Univerzitet u Tuzli, Univerzitet u Zenici, Univerzitet u Bihaću, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Sveučilište u Mostaru i Univerzitet u Sarajevu (dva multimedijalna centra - Dom Nedžarići i Dom Bjelave);

- Konstituisanje i sufinansiranje rada Fonda za studentske zajmove u iznosu od 1.781.999,00 KM i omogućavanje dodjele zajmova za 1.200 studenata sa područja Federacije BiH;
- Podrška akademskoj i studentskoj razmjeni i međunarodnoj saradnji u oblasti visokog obrazovanja;
- Podrška organizaciji i učešću na domaćim i međunarodnim studentskim manifestacijama;
- Podrška talentovanim studentima, državljanima BiH sa prebivalištem na području Federacije, koji studiraju na dodiplomskim studijama na priznatim fakultetima van Federacije;
- Podrška radu studentskih organizacija;
- Poboljšanje uslova smještaja studenata u studentskim domovima u Federaciji BiH;
- Nagradni konkursi i takmičenja za studente sa područja Federacije BiH, čiji je organizator Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, iz određene naučne ili umjetničke oblasti, grane ili polja.

5.2. PROJEKTI IZ OBLASTI NAUKE I VISOKOG OBRAZOVANJA

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u mandatnom periodu od 2007. do 2010. godine za projekte iz oblasti nauke i visokog obrazovanja ukupno izdvojilo 14.869.873,00 KM, čime je podržan 3.041 projekat apliciran od strane naučnih ustanova, visokoškolskih institucija i naučnih radnika.

S obzirom da je za razvoj visokog obrazovanja, a posebno nauke, najznačajnije ulaganje u naučnoistraživačku opremu, naučni kadar i naučnoistraživački rad, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u mandatnom periodu od 2007. do 2010. godine tim projektima posvetilo posebnu pažnju, pa je od ukupnog finansiranja u nauku i visoko obrazovanje u pomenute projekte uloženo ukupno 11.237.706,00 KM, odnosno 75,56 % od ukupnih sredstava.

Znači, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je podržalo ukupno 3.041 projekat iz oblasti nauke i visokog obrazovanja, i to:

5.2.1. Strateški projekti

- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je finansiralo 277 projekata opremanja prioritetnom opremom naučnoistraživačkih, istraživačko-razvojnih institucija i visokoškolskih institucija u ukupnoj vrijednosti od 6.129.466,00 KM. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je podržalo projekte svih univerziteta i fakulteta na području Federacije BiH, te projekte svih naučnih institucija.

- U cilju realizacije projekta „Podrška naučnoistraživačkom radu na postdiplomskom i doktorskom studiju u izradi magistarskih radova i doktorskih disertacija“, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je podržalo 1.331 naučnog radnika u ukupnom iznosu od 2.695.240,00 KM, tako da su sufinansirana:
 - 522 naučnoistraživačka rada u izradi doktorske disertacije,
 - 583 naučnoistraživačka rada u izradi magistarskog rada,
 - sufinansirano školovanje 226 studenata postdiplomaca.

- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u ovom razdoblju finansiralo 121 naučnoistraživački i istraživačko-razvojni projekat u ukupnom iznosu od 2.413.000,00 KM. U realizaciju navedenih naučnoistraživačkih projekata bilo je direktno uključeno 605 eminentnih naučnih radnika iz Bosne i Hercegovine.

5.2.2. Ostali projekti

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je finansiralo u ukupnom iznosu od 3.632.167,00 KM i 1.312 ostalih projekata iz oblasti nauke i visokog obrazovanja, a od toga su značajniji:

- Naučnotehnološka saradnja međunarodnog karaktera,
- Otkup naučne, stručne i univerzitetske literature od izdavača, podrška autorima u izdavanju naučne, stručne i univerzitetske literature,
- „Podrška izdavanju referentnih naučnih časopisa, zbornika radova, bibliografija“, „Podrška postizanju referentnosti domaćih naučnih časopisa“,
- Podrška radu univerzitetskih biblioteka u Federaciji BiH i uključivanje biblioteka visokoškolskih i naučnih institucija u bibliotečko-informatički sistem COBISS,
- Pristup relevantnim međunarodnim naučnim bazama podataka,
- Podrška uvođenju i praktičnoj primjeni novih tehnologija, tehnoloških postupaka i/ili nabavci pripadajuće opreme,
- Informaciono-komunikaciono uvezivanje naučnih i visokoškolskih institucija u Federaciji BiH,
- Godišnje nagrade za dostignuća u oblasti nauke, istraživanja, pronalazaštva i tehnologija,
- Podrška projektima popularizacije nauke i naučnoistraživačkog rada,
- Podrška radu naučnih i naučnostručnih udruženja u Federaciji BiH,
- Izrada strategija razvoja u oblasti nauke i tehnologija u Federaciji BiH,
- Izdavački projekti u oblasti nauke, tehnologija i visokog obrazovanja, čiji je nosilac Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke,
- Naučnotehnološka saradnja međunarodnog karaktera,
- Organizacija domaćih i međunarodnih naučnih manifestacija; učešće na domaćim i međunarodnim naučnim manifestacijama; stimulisane boravke u inostranstvu u funkciji obavljanja naučnoistraživačkog rada i/ili učešća u naučnoistraživačkim projektima,

- Sufinansiranje istraživačkog rada, kraćih specijalizacija, naučnog usavršavanja i studijskih boravaka u inostranstvu za mlade istraživače,
- Podrška inovatorima, tehničkoj kulturi i pronalazaštvu,
- Finansiranje projekta «Registar naučnih institucija naučnog kadra, naučnih projekata i infrastrukturnih ulaganja u Federaciji» u cilju uspostavljanja jedinstvenog istraživačkog prostora, prikupljanje, ažuriranje i obrada podataka za „Registar naučnih institucija, naučnih kadrova, naučnih projekata i infrastrukturnih ulaganja u Federaciji“,
- Pomoć u rekonstrukciji i opremanju javnih visokoškolskih ustanova u Federaciji BiH i podrška implementaciji Bolonjskog procesa,
- Projekti osiguranja kvaliteta u cilju dostizanja kriterija za akreditaciju i licenciranje visokoškolskih ustanova,
- Podrška mobilnosti akademskog osoblja i studenata,
- Podrška radu Rektorske konferencije BiH.

Tabela 4. - Izdvajanja po oblastima iz nadležnosti ministarstva (2007., 2008., 2009. i 2010. *godina)

Opis	2007	2008	2009	2010	UKUPNO (2+3+4+5):
1	2	3	4	5	6
Programi iz oblasti studentskog standarda	1.950.000,00	2.213.357,00	1.209.500,00	1.500.000,00	6.872.857,00
Programi iz oblasti nauke i visokog obrazovanja	3.389.000,00	5.220.873,00	2.100.000,00	4.150.000,00	14.859.873,00
U K U P N O:	5.339.000,00	7.434.230,00	3.309.500,00	5.650.000,00	21.732.730,00

*Za 2010. godinu prikazana je projekcija raspodjele

Grafikon 3. - Izdvajanja po oblastima iz nadležnosti ministarstva (2007., 2008., 2009. i 2010. *godina)

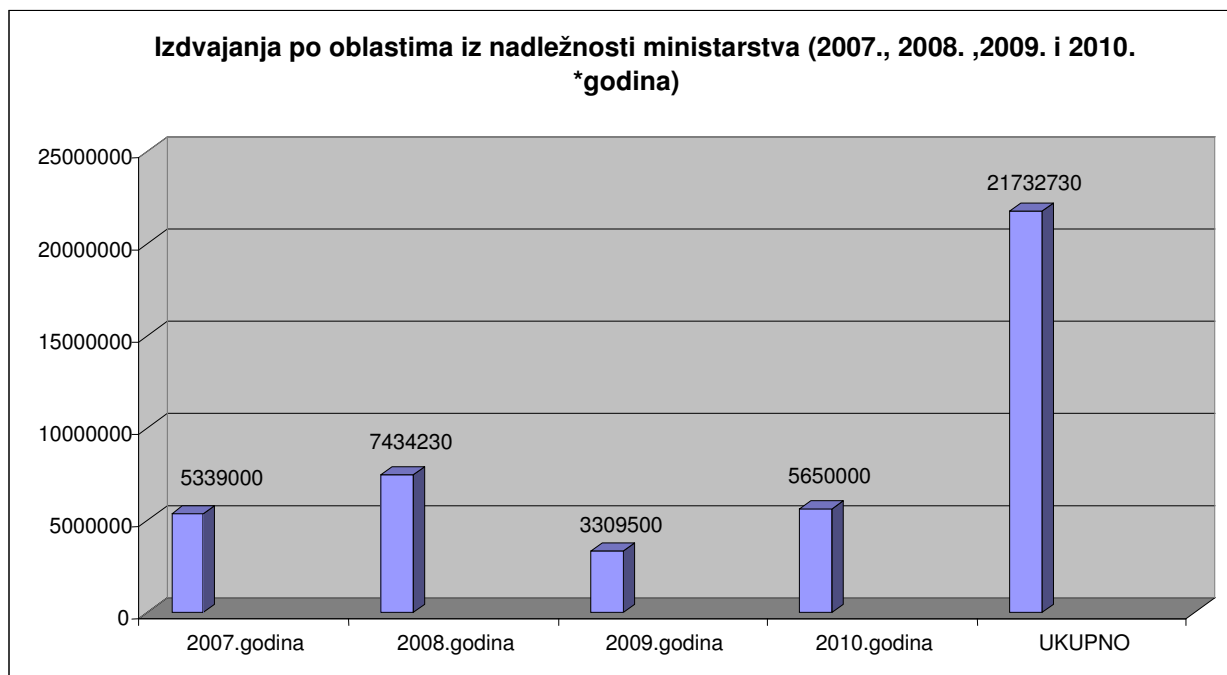
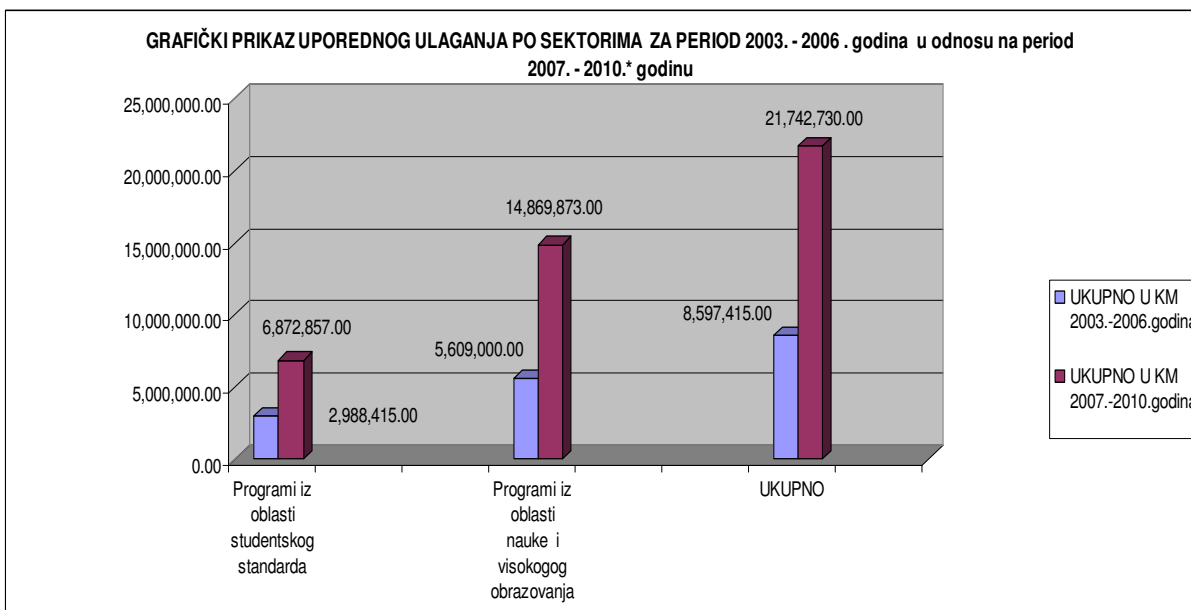

Tabela 5.- TRANSFERI PO SEKTORIMA ZA PERIOD 2003., 2004., 2005. i 2006. godine u odnosu na period 2007., 2008., 2009. i 2010.* godine

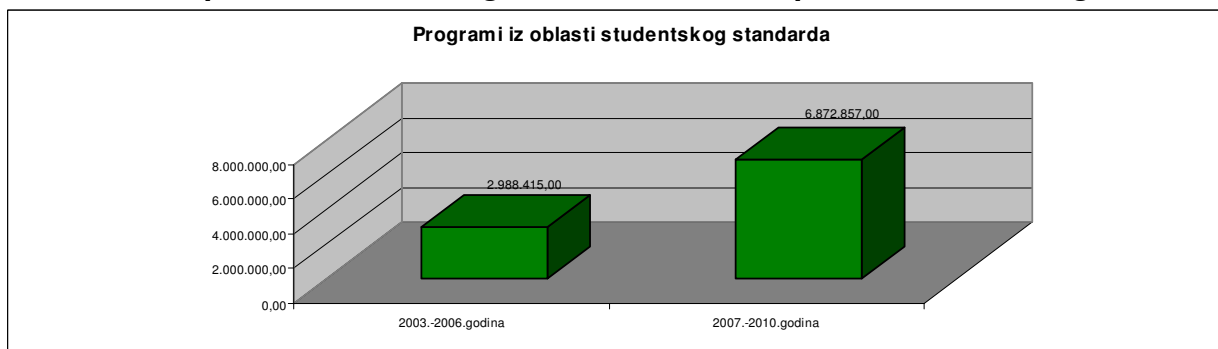
Program \ Mandat	UKUPNO U KM 2003-2006. godina	UKUPNO U KM 2007-2010. godina	Povećanje izdvajanja u KM (2-1)	Povećanje u % (2/1)
	1	2	3	4
Programi iz oblasti studentskog standarda	2.988.415,00	6.872.857,00	3.884.442,00	230,00 %
Programi iz oblasti nauke i visokog obrazovanja	5.609.000,00	14.869.873,00	9.260.873,00	267,00 %
UKUPNO:	8,597,415.00	21,742,730.00	13,145,315.00	

*Za 2010. godinu prikazana je projekcija raspodjele

Grafikon 4. – Prikaz uporednog ulaganja po sektorima za period od 2003. do 2006. godine u odnosu na period od 2007. do 2010. Godine

Grafikon 5. – Programi iz oblasti studentskog standarda - poređenje ulaganja za period 2003-2006. godine u odnosu na period 2007-2010. godine

Grafikon 6. – Programi iz oblasti nauke i visokog obrazovanja - poređenje ulaganja za period 2003-2006. godine u odnosu na period 2007-2010. godine

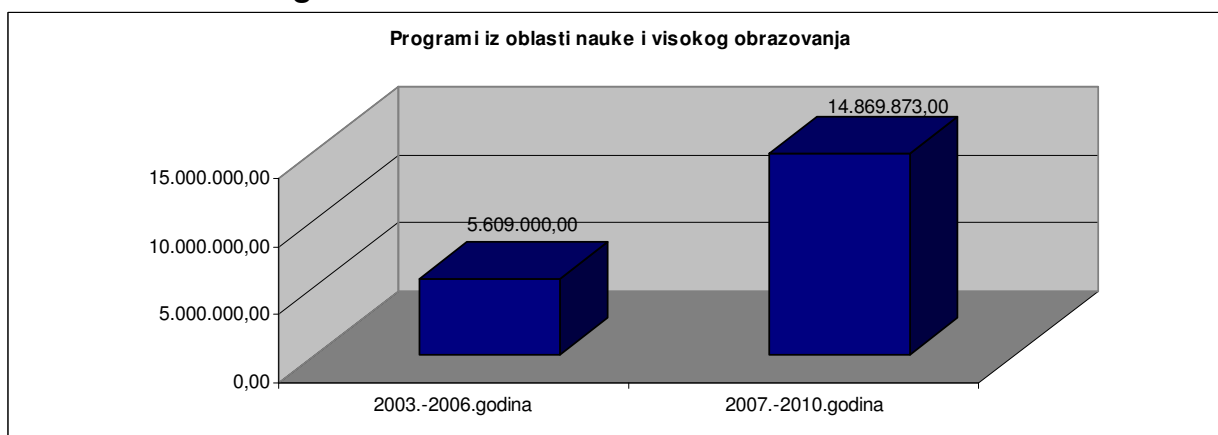
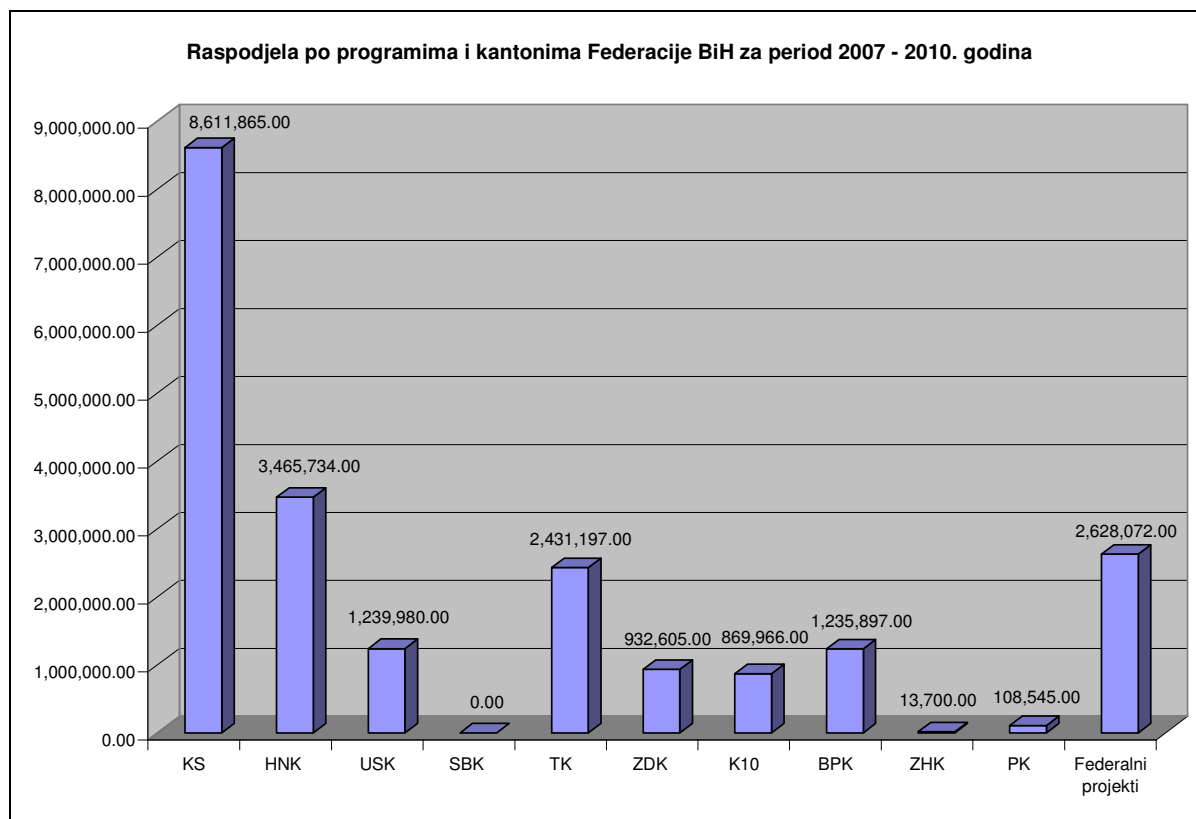

Tabela 6 . - Raspodjela po programima i kantonima Federacije BiH za period 2007 - 2010. godine

Program - oblast	Kanton Sarajevo	HNK Mostar	Unsko-sanski kanton	SBK Travnik	Tuzlanski kanton	ZDK Zenica	Kanton 10	BPK Goražde	ZH kanton	Posavski kanton Orašje	Federalni projekti
Nauka	6.873.482,00	2.560.576,00	1.000.671,00		2.005.073,00	610.555,00					397.117,00
Studentski standard i visoko obrazovanje	1.738.383,00	905.158,00	239.309,00		426.124,00	322.050,00	869.966,00	1.235.897,00	13.700,00	108.545,00	2.230.955,00
Ukupno po kantonima:	8,611,865.00	3,465,734.00	1,239,980.00		2,431,197.00	932,605.00	869,966.00	1,235,897.00	13,700.00	108,545.00	2,628,072.00
Ukupno:	21,537,561.00 KM										

Grafikon 7. – Raspodjela po programima i kantonima u Federaciji BiH za period 2007- 2010. godine

6. PREGLED ŠESTOMJESEČNIH AKTIVNOSTI FMON-a U 2010. GODINI NA PROGRAMU PODRŠKE IMPLEMENTACIJI BOLONJSKOG PROCESA

U Programu za 2010. godinu, za podršku implementaciji Bolonjskog procesa predviđeno je i ispunjeno u šestomjesečnom periodu (zaključno sa 21.06.2010. godine), kako slijedi:

1. „Organizacija savjetovanja i okruglih stolova u cilju definisanja temeljnih i periodičnih potreba pri implementaciji Bolonjskog procesa u Federaciji BiH“- već su održana dva okrugla stola na teme:

a. „Stanje i perspektive implementacije Bolonjskog procesa u Federaciji BiH“ koji je održan u Mostaru dana 29.04.2010. godine, i

b. „Izgradnja kadrovskih kapaciteta za implementaciju Bolonjskog procesa“ u Sarajevu dana 17.06.2010. godine,

Na ova dva okrugla stola svoja uvodna izlaganja je imalo osam domaćih i stranih eksperata za reformu visokog obrazovanja, uz prisustvo preko 120 učesnika iz nadležnih kantonalnih ministarstava obrazovanja i nauke, Ministarstva civilnih poslova BiH, svih javnih i privatnih univerziteta u Federaciji BiH, zatim predstavnika sedam studentskih unija u Federaciji BiH, predstavnika preko polovine fakulteta u Federaciji BiH, Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH, CIP – Centra za informisanje i priznavanje dokumenata, predstavnika međunarodne zajednice koji prate visoko obrazovanje (OSCE, Vijeće Evrope, Delegacija Evropske unije u BiH), predstavnika Parlamenta Federacije – Odbora za obrazovanje, nauku, sport i kulturu Predstavničkog doma te Odbora za obrazovanje, nauku, kulturu, sport i pitanja mladih Doma naroda, SUS, WUS i Tempus ureda u BiH.

Treći zaključni okrugli stol je planiran početkom četvrtog kvartala 2010. godine, tako da je Ministarstvo već ispunilo svoj plan ovog programa u proteklom šestomjesečnom periodu sa 67%.

2. „Popularizacija i informisanje javnosti o stepenu i značaju implementacije Bolonjskog procesa“ – Javni poziv objavljen 26.februara 2010. godine i Komisija FMON-a odabrala je ukupno šest (6) projekata koji su na osnovu kriterija i podkriterija dobili najveći broj bodova, kao i na osnovu raspoloživih budžetskih sredstava za ovu namjenu.

3. „Podrška radu Rektorske konferencije“ – program je uključen u Javni poziv kao pod t. 2, ali Rektorska konferencija nije aplicirala ni sa jednim projektom

4. „Realizacija programa međunarodne akademske i studentske mobilnosti i razmjene“ – u okviru programa CEEPUS za 2009/2010. akademsku godinu, Ministarstvo je podržalo u proteklom šestomjesečnom periodu 6 odlazećih studenata koji studiraju na dva fakulteta u Federaciji BiH u zimskom semestru, te 22 dolazeća profesora i studenta koji će boraviti na četiri fakulteta i Kliničkom centru u Sarajevu i 13 odlazećih studenata sa 7 fakulteta u ljetnom semestru.

5. „Razvoj i/ili akreditacija novih studijskih programa“ – na osnovu gore navedenog Javnog poziva, Komisija FMON-a je, također, na osnovu jasnih kriterija i podkriterija, odabrala 5 apliciranih projekata od kojih su 4 za razvoj a 1 projekat je akreditacija novih studijskih programa.

6. „Razvoj i/ili akreditacija studijskih programa II i III ciklusa“ – Komisija FMON-a je odabrala 5 projekata, od kojih 4 za razvoj programa II i 1 projekat za razvoj studijskog programa III ciklusa.

7. „Podrška osiguranju kvaliteta u visokoškolskim ustanovama u pogledu osiguravanja infrastrukturne osnove za unapređenje nastavnih procesa“ - također je, u okviru objavljenog Javnog poziva, Komisija FMON-a odabrala projekte za podršku osiguranja infrastrukturne osnove za unapređenje nastavnih procesa.

7. MAPA PUTA ZA PUNU IMPLEMENTACIJU BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BIH

Na osnovu analize provođenja Bolonjskog procesa, u ovom dijelu ćemo obraditi realizaciju Bolonjskih ciljeva u periodu od 2003 do 2010. godine na području BiH i Federacije BiH, kao i aktivnosti koje smatramo da se trebaju poduzeti kako bismo postigli punu implementaciju reforme visokog obrazovanja zasnovanu na ovim ciljevima.

7.1. Bolonjski cilj: Zakonski okvir i legislativa

Do sada je realizovano:

- Donesen je Okvirni zakon o visokom obrazovanju BiH kao temeljni reformski akt, u velikoj mjeri kompatibilan sa Bolonjskim procesom,
- Dva kantona su donijela izmjene kantonalnih zakona radi usaglašavanja sa Okvirnim zakonom,

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Kantoni koji nemaju zakone o visokom obrazovanju trebaju iste donijeti (posebno HNK, jer na njegovom području djeluju dva javna univerziteta),
- Po donošenju novih zakona ili izmjena i dopuna, potrebno je napraviti analizu usklađenosti kantonalnih zakona sa Okvirnim zakonom,
- Potrebno je donijeti nove zakone ili dopuniti Okvirni zakon sa neophodnim sadržajem u skladu sa Bolonjskim i drugim principima,
- Potrebno je donijeti podzakonske akte - akta za provođenje (pravilnik o akademskim zvanjima, pravilnik o akreditaciji itd.).

7.2. Bolonjski cilj: Tri ciklusa studija

Do sada je realizovano:

- Većina visokoškolskih institucija u BiH organizovala je studijske programe u prva dva ciklusa u skladu sa Okvirnim zakonom (prva dva ciklusa ukupno 300 ECTS), ali je to ipak učinjeno bez koordinacije, bilo akademske (Rektorska konferencija), bilo regulatorne (ministarstvo), tako da ciklusi sada često traju različito od univerziteta do univerziteta. Odsustvo regulacije dovodi do konfuzije na tržištu rada. Treći ciklus je izuzetno problematičan i na njemu se najmanje uradilo.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Potrebno je donijeti pravilnik o akademskim zvanjima,

- Nakon izrade državnog kvalifikacijskog okvira (DKO) za svaku struku, taj akt i pravilnik bi činili paket mjera i smjernice za nove planove i programe,
- Potrebno je pokrenuti treći ciklus.

7.3. Bolonjski cilj: Doktorski studij

Do sada je realizovano:

- Po ovom pitanju se najmanje uradilo. Odluka da se nastave doktorati po starom do 2015. godine nije najbolje rješenje. Sporadični su primjeri da je ta odgoda iskorištena za razvoj novih doktorskih programa. U BiH se očekuje preko 200 ovakvih programa, a do sada ih ima manje od 10.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Državne strukture mogu pomoći regulativom kao jedinstvenim modelom pravilnika i pomoći i sredstvima kao što su fondovi za nauku, ali su organizacija, planovi i programi, kao i međunarodna saradnja, obaveza akademske zajednice.

7.4. Bolonjski cilj: Prepoznavanje diploma

Do sada je realizovano:

- Formiran je Centar za informisanje i prepoznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja (CIP) i on funkcioniše,
- Republika Srpska vrši prepoznavanje putem jedinstvene Komisije,
- U Federaciji BiH se vrši nostrifikacija.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Potrebno je donijeti zakon o prepoznavanju dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja (u pripremi kroz EU projekt koji provodi GOPA),
- Postupci nostrifikacija trebaju prestati i početi postupci prepoznavanja,
- Kriteriji trebaju biti ujednačeni u cijeloj državi, jer se sada jedna diploma u jednom kantonu odbije, u drugom se prepozna i sl.,
- CIP treba u cijelosti preuzeti svoju ulogu.

7.5. Bolonjski cilj: Državni kvalifikacijski okvir

Do sada je realizovano:

- Kroz međunarodne projekte urađen je generički Okvir za kvalifikacije u visokom obrazovanju koji je još 2007. godine usvojen na Vijeću ministara BiH. On opisuje načelne ishode sva tri ciklusa i u skladu je sa Evropskim krovim okvirom u cjelini,
- Kroz nastavak istog projekta razvijaju se deskriptori za tri oblasti: ekonomiju, engleski jezik i mašinstvo.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

Razvojem koncepta Bolonjskog procesa Državni kvalifikacijski okvir postao je jedan od ključnih bolonjskih pitanja. Evropa je razvila model od 10 koraka za njegovu implementaciju. **BiH je na trećem koraku**, a posao treba biti okončan do Ministarske konferencije u Bukureštu 2012.godine.

U najkraćem, potrebno je :

- Institucionalno uraditi posao oko izrade i primjene državnog kvalifikacijskog okvira (bilo Ministarstvo civilnih poslova ili Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta),
- Imenovati komisije za sve oblasti (po modelu 3 komisije koje već rade kroz pomenuti projekat) koje će razviti deskriptore, što predstavlja odličnu priliku za harmonizaciju, počevši od usklađivanja ciklusa,
- Kada svaka komisija završi rad, dobit će se potpuno utvrđen tekst koji treba biti usvojen (Rektorska konferencija ili Vijeće ministara),
- Implementacija tako usvojenog okvira podrazumijeva nove nastavne planove i programe na svim ustanovama u svim ciklusima, koji će biti u skladu sa novom filozofijom,
- Po okončanju implementacije, treba izvršiti samoevaluaciju i međunarodnu certifikaciju.

7.6. **Bolonjski cilj: Integracija univerziteta/sveučilišta**

Do sada je realizovano:

- Jedan dio univerziteta je djelimično realizovao integraciju. Svi rezultati ukazuju da nema uspješne reforme na nivou fakulteta.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Zakon je definisao integrisani univerzitet i na osnivaču je obaveza da obezbijedi uslove, a institucija treba da ispuni Zakonom predviđene obaveze u provođenju institucionalne integracije.

7.7. **Bolonjski cilj: Internacionalizacija**

Do sada je realizovano:

- Nezadovoljavajući rezultati dosadašnje realizacije. Reforma u duhu Bolonjskog procesa podrazumijeva propagiranje internacionalnih aktivnosti kroz definisanje pojedinih stepena procesa, mobilnost studenata i nastavnika i uvođenje akademskih standarda definisanih osnovnim postavkama.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Institucionalna aktivnost u pravcu potpune i snažne implementacije i naglašenost aktivnosti, ali i stvaranje pretpostavki od strane osnivača, države i njenih institucija.

7.8. Bolonjski cilj: Finansiranje

Do sada je realizovano:

- Reformu nije moguće provesti bez dodatnih sredstava, pa i pored svih pozitivnih nastojanja univerziteta da idu u tom pravcu, teškoće koje su prisutne dobrim su dijelom uzrokovane nedostatkom sredstava. Nezadovoljavajuća rješenja finansiranja svih institucija su ozbiljna smetnja perspektivi visokoobrazovnih institucija.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Bolonjski proces je državni proces. Država i entiteti su potpisali pristupanje i time preuzeli obaveze stvaranja pretpostavki za implementaciju reforme. To znači da u svojim mjerama moraju stvoriti i materijalne pretpostavke za implementaciju i dalji napredak reformskih procesa.

7.9. Bolonjski cilj: Izrada strategije društvene dimenzije visokog obrazovanja

Do sada je realizovano:

- Strategija nije urađena. U skladu sa preporukama Konferencije u Leuvenu/Belgija, naglašena je potreba i obaveza izrade strategije, u čemu zapaženu ulogu trebaju imati visokoškolske institucije.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Putem svojih institucija nadležnih za visoko obrazovanje, država i entiteti trebaju izraditi strategiju visokog obrazovanja u skladu sa preporukama koje su definisane na navedenoj Konferenciji.

7.10. Bolonjski cilj: ECTS

Do sada je realizovano:

- Većina visokoškolskih ustanova je alocirala ECTS svim studijskim programima, približno 15 sati nastave = 1 ECTS kredit, ali to je više učinjeno tehnički nego suštinski.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Malobrojni su primjeri primjene modularizacije i rasterećenja nastave i zbog toga je potrebno na visokoškolskim ustanovama početi sa istraživanjima koja će dovesti do podataka o stvarnom opterećenju studenata – dakle, potrebno je izraditi novi model alokacije.
- Transfer kredita se ne ostvaruje i uvođenje ECTS-a nije dovelo do mobilnosti. Info pakete ima samo mali broj visokoškolskih ustanova. Sve visokoškolske ustanove trebaju imati info pakete.
- Sva pitanja vezana za ECTS obaveza su akademske zajednice.

7.11. Bolonjski cilj: Dodatak diplomi

Do sada je realizovano:

- Okvirni zakon je propisao obavezu izdavanja Dodatka diplomi,
- Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta je donijela Uputstvo o sadržaju i izgledu diplome i Dodatka diplomi,
- Međutim, niti jedna visokoškolska ustanova danas automatski, bez naknade, uz diplomu ne izdaje Dodatak diplomi na domaćem i engleskom jeziku,
- Dobar je primjer Univerzitet u Sarajevu koji izdaje Dodatak diplomi (treba ga uskladiti i treba biti na engleskom jeziku), ali posao je organizovan softverskom bazom.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Ministarstva trebaju donijeti ili uskladiti postojeće pravilnike sa Uputstvom Agencije (rok za to istekao je u decembru 2009. godine),
- Visokoškolske ustanove trebaju uskladiti svoje legislative i organizovati posao na izdavanju Dodatka diplomi,
- Bilo bi dobro pokrenuti projekat izrade softvera (*Document Management System*) koji bi se instalirao u svim studentskim službama na svim visokoškolskim ustanovama, te organizovati obuku osoblja svih studentskih službi.

7.12. Bolonjski cilj: Osiguranje kvaliteta

Do sada je realizovano:

- Javni univerziteti su osnovali tijela za kvalitet (kancelarije, odbore i sl.),
- U Republici Srpskoj izvršen je proces licenciranja svih ustanova i studijskih programa,
- Osnovana je državna Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta koja funkcioniše,
- Većina visokoškolskih ustanova je makar jednom izradila samoevaluaciju i strateške planove.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- U Federaciji BiH se treba organizovati sistem licenciranja,
- Potrebno je izvršiti proces akreditacije visokoškolskih ustanova i studijskih programa (Agencija i ministarstva), što znači donijeti kriterije i pravilnike. Rok za okončanje procesa akreditacije visokoškolskih ustanova je 15.08.2011.godine,
- Visokoškolske ustanove trebaju početi ozbiljne pripreme za akreditaciju.

7.13. Bolonjski cilj: Cjeloživotno učenje

Do sada je realizovano:

- Mali broj programa cjeloživotnog učenja je pokrenut na visokoškolskim ustanovama zbog nedostatka regulative koja bi omogućila prepoznavanje oblika cjeloživotnog učenja.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- EU je razvila kvalifikacijski okvir za cjeloživotno učenje u koji su uključeni svi nivoi obrazovanja. On postaje obavezujući za države članice i podrazumijeva priznavanje neformalnog i informalnog učenja u obrazovnom sistemu, što je suprotno tradiciji obrazovanja u BiH. Dakle, ovo pitanje zahtijeva temeljitu reformu.

7.14. Bolonjski cilj: Učešće studenata u odlučivanju

Do sada je realizovano:

- Na većini visokoškolskih ustanova studenti su članovi fakultetskih vijeća i senata, i to je u skladu sa tradicijom visokog obrazovanja u BiH,
- Većina visokoškolskih ustanova ima uređene studentske organizacije, ali su one malo uključene u bolonjska pitanja, više se bave socijalnim pitanjima i pitanjima prava studenata (ispitni rokovi, prelazak u višu godinu studija i dr.).

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Sačiniti analizu studentske uključenosti u organe visokoškolskih ustanova na osnovu odredaba Okvirnog zakona – tamo gdje nije ispunjen zakonski minimum potrebno je promijeniti akte visokoškolske ustanove i obezbijediti zastupljenost studenata.
- Studentske organizacije se trebaju aktivnije uključiti u bolonjska pitanja (ostvariti intenzivne kontakte s ESIB-om, organizovati radionice i konferencije o bolonjskim pitanjima i sl.).

7.15. Bolonjski cilj: Međunarodna mobilnost studenata

Do sada je realizirano:

- Vrlo je mali broj slučajeva organizirane studentske mobilnosti po načelu ECTS-a, a posebno broj dolazaka studenata na visokoškolske ustanove u BiH.

Aktivnosti koje treba poduzeti za punu implementaciju:

- Razlog malom broju mobilnosti studenata je nedostatak programa na engleskom jeziku, nedostatak sporazuma o saradnji između BiH i evropskih visokoškolskih ustanova, te problemi s prepoznavanjem transferiranih ECTS kredita. Također, BiH ima vrlo ograničen pristup EU liniji *Erasmus* (podliniji *Socrates*) koja finansijski podržava mobilnost. Problem dolaska stranih studenata je u oskudnim smještajnim kapacitetima.
- Ovdje je potrebno generisati veliku stratešku aktivnost, jer je mobilnost studenata osnovno pitanje Bolonjskog procesa – sve se i radi zbog toga (DKO, QA, Dodatak diplomi, prepoznavanje je primarno u funkciji mobilnosti).

8. PROMOCIJA BOLONJSKOG PROCESA U FEDERACIJI BIH – KRATKI OSVRT

FMON je napravio analizu promocije i dostupnost informacija o Bolonjskom procesu Federaciji BiH na web stranicama visokoškolskih ustanova i nadležnih

kantonalnih ministarstava za obrazovanje u mjesecu maju i početkom juna 2010. godine.

Na web stranici Univerziteta u Sarajevu (www.unsa.ba) nalazimo listu diplomiranih studenata po Bolonji po fakultetima u akademskoj 2008/2009. godini, na podstranici Međunarodna saradnja pronalazimo kratke informacije o međunarodnoj saradnji Univerziteta, međunarodnim projektima iz područja visokog obrazovanja (Tempus, Erasmus), veoma dobro oblikovanu stranicu na engleskom jeziku sa dosta ključnih podataka (International Office), jasan i opširan pregled važećih bilateralnih sporazuma, memoranduma, protokola i pisama namjere, mobilnosti studenata i nastavnika. Univerzitet je već objavio Vodič za studente 2010/2011. godine. Međutim, podstranica Bolonjskog procesa nam ne daje informacije o tome šta je Bolonjski proces (stranica prazna), na stranici posvećenoj dokumentima Bolonjskog procesa pronalazimo tek devet dokumenata koji prethode ili su osnovni za proces do 2007. godine, od kojih su samo tri prevedena sa engleskog jezika.

Stranica Bolonjski proces Univerziteta u Tuzli (www.untz.ba) sadrži kratku informaciju o Bolonjskom procesu, dio ključnih dokumenata o procesu, ali i sve dokumente koji su potrebni za dalju implementaciju Bolonjskog procesa u BiH. Pronašli smo i kratku informaciju *Vodič za buduće studente*, ali za akademsku 2009/2010. godinu.

Na web stranici Univerziteta u Bijaću (www.unbi.ba) pronalazimo informaciju o ECTS-u iz 2005. godine, link za EUA, ali nema informacija i dokumenata vezanih za Bolonjski proces.

Stranica Univerziteta u Zenici (www.unze.ba) sadrži podstranicu koja je posvećena Bolonjskom procesu na kojoj se mogu pronaći sljedeće informacije i/ili dokumenti:

- O Bolonjskom procesu – ažurirano 15.01.2005. godine,
- Osnovna dokumenta – informacija SUS-a iz 2005. godine,
- Veoma iscrpne informacije o ECTS-u (vodič za nastavnike i studente itd.).
- Reforma obrazovanja u BiH:
 - a. Modernizacija rukovodnih i upravljačkih sposobnosti univerziteta u Bosni i Hercegovini (zajednički projekat Evropske komisije i Vijeća Evrope),
 - b. Dokumenti o reformi obrazovanja u BiH: Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini iz 2005. godine, studiranje u Evropi iz 2005. godine, evaluacija Univerziteta u Zenici od strane EUA iz 2004. godine,...),
- Rektorska konferencija, ažurirano u 2005. godini,
- Evropska univerzitetska regulativa, uglavnom na engleskom jeziku osim Bolonjske deklaracije,
- Sistem upravljanja kvalitetom.

Na web stranici Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru (www.unmo.ba) nema informacija i dokumenata o Bolonjskom procesu.

Web stranica Sveučilišta u Mostaru (www.sve-mo.ba) sadrži dosta opširan Vodič za studente 2010/2011. godine, u kojem se mogu pronaći informacije o načinu studiranja na fakultetima po Bolonjskom procesu, ali nema posebne stranice posvećene reformi i Bolonjskom procesu. Razlog nalazimo u tome da je u toku postavljanje nove web stranice i njeno ažuriranje.

Nažalost, kada su u pitanju nadležna kantonalna ministarstva, niti jedna web stranica ne sadrži informacije i dokumente o Bolonjskom procesu.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, prepoznajući značaj reformskog procesa i niza događaja vezanih za reformski proces u Evropi i BiH, usmjerilo je svoje značajne aktivnosti na promociji Bolonjskog procesa, tako što je izradilo web stranicu o Bolonjskom procesu na kojoj se nalazi pregled reformskog evropskog procesa i svi njegovi osnovni dokumenti do marta 2010. godine, prevedeni sa engleskog jezika.

Osim toga, održavanjem okruglih stolova (što smo već naveli u gornjem dijelu Informacije) i savjetovanja o Bolonjskom procesu u 2010. godini, FMON želi kako akademskoj zajednici, tako i nadležnim kantonalnim ministarstvima obrazovanja, predočiti jasnu sliku implementacije Bolonjskog procesa, promovišući njegova osnovna načela i ciljeve uz angažovanje najistaknutijih eksperata za reformu visokog obrazovanja i iz Evrope i BiH.

Nadalje, FMON radi na izradi i objavljivanju brošura sa navedenih okruglih stolova i savjetovanja, zbornika i vodiča o Bolonjskom procesu koji će biti publikovani u četvrtom kvartalu 2010. godine kako bi na transparentan način najširoj javnosti – građanima, studentima, akademskoj zajednici, svim nivoima vlasti itd., bile dostupne ažurne i konkretne informacije koje oslikavaju Bolonjski proces u BiH i Federaciji BiH.

9. PRIMJEDBE I PREPORUKE

Uvođenje i razvoj Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini razmotrili smo u tri relativno jednaka poslijeratna vremenska razdoblja, a svako od njih obuhvatilo je period od oko pet godina: od dolaska Bolonje u našu zemlju od 1995. do 2000. godine, postepenog uvođenja od 2000. do 2005. godine i konkretnog provođenja koje još traje od 2005. do 2010. godine.

Broj predbolonjskih studenata smanjuje se iz godine u godinu, jer veći dio njih završava studije u četverogodišnjem necikličnom režimu, te je pretpostavka da će se najkasnije do 2015. godine njihov broj smanjiti u toj mjeri da gašenje starog režima studija i uključivanje preostalih studenata od navedenog broja u Bolonjski način studiranja neće izazvati veće potrebe.

Prema ispitivanim indikatorima provođenja Bolonjskog procesa u BiH, naveli smo gdje smo postigli zadovoljavajuće ili, pak, skromne ili nikakve rezultate.

Zadovoljavajuće rezultate nalazimo kod ciklusa studiranja i tu se Bosna i Hercegovina nalazi u srednjoj grupi zemalja koje su prihvatile mješoviti model ciklusa studiranja, dakle i 3+2 i 4+1, dok su biomedicinske nauke usvojile model 5+0, tako da smo se svrstali uz ostale zemlje koje se nalaze u Evropskom prostoru visokog obrazovanja. Međutim, ključni problem je validnost kvalifikacije nakon tri /3/ ili četiri /4/ godine u I ciklusu, jer postoje mišljenja da studij od tri godine ima pretežno uvodni karakter i ne osposobljava za poslove koji su nekada bili dimenzionirani za četverogodišnji neciklični studij, a, osim toga, I ciklus od tri godine nije jednak nekadašnjoj višoj spremi. Istaknuta je razlika ova dva sistema, što se treba jasno riješiti u zakonskom smislu, jer dvojnost zbunjuje potencijalne poslodavce. *Pravilnik o korištenju akademskih titula, te sticanju naučnih i stručnih zvanja* kojeg je pripremila Ministarstvo civilnih poslova na osnovu Zakona o izmjeni i dopuni Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u BiH, kojim je regulisano da Pravilnik donosi Vijeće ministara na prijedlog MCP-a, nakon što inicijative prema Rektorskoj konferenciji BiH nisu rezultirale odlukom, još je u fazi nacрта i rasprave u trenutku pisanja ove informacije.

U oblasti uvođenja i primjene Bolonjskih alata – sistema akumulacije i prijenosa studijskih bodova (ECT/A/S), te izdavanja Dodatka diplomi i Prepisa ocjena, kao i same forme diplome za I, a uskoro i II ciklus, postignuti su dobri rezultati. Ovi dokumenti su u saglasnosti sa prihvaćenim formatom u EHEA-u, te se izdaju automatski i bez naplate, kako se i očekuje u bolonjskoj paradigmi.

U pogledu osiguranja kvaliteta, postignuti su polovični rezultati. Na većini univerziteta postoji neki oblik kancelarija za osiguranje kvaliteta, ali one ne djeluju sinhronizovano, niti međusobno sarađuju. Ovaj segment će se bitnije poboljšati kada Agencija za osiguranje kvaliteta profunkcioniše u punom kapacitetu, te kada se stvori mreža kvalifikovanih stručnjaka iz sastava akademske zajednice, koja će aktivnije raditi na procesu samoevaluacije ili interne evaluacije svih elemenata koji su podložni ocjenjivanju u trogodišnjem periodu. Kada Agencija postane punopravni član Evropske mreže agencija za osiguranje kvaliteta (ENQA), riješit će se i segment eksterne evaluacije.

Kada je u pitanju Nacionalni/Državni kvalifikacijski okvir (NQF), on je usvojen sa svim predviđenim bolonjskim elementima, uključujući generičke deskriptore još 2007. godine, ali se njegova primjena počela događati tek u jesen 2009. godine kroz projekat evaluacije nastavnih programa (*curriculum*) u oblasti anglistike, ekonomije i mašinstva, koji se izvodi pod pokroviteljstvom Ureda Vijeća Evrope u BiH.

Postupak prepoznavanja i priznavanja diploma i drugih izlaznih dokumenata se nejednako provodi na teritoriji BiH, iako je formiran odgovarajući Centar za informisanje i prepoznavanje dokumenata (CIP) sa kancelarijama u Mostaru i Banjoj Luci. Istaknuto je da je situacija nešto bolja u RS, jer tamo taj posao radi jedinstvena komisija, dok je u Federaciji BiH situacija, prema percepciji javnosti, više nego haotična jer se nerijetko primjenjuje dugotrajni postupak nostrifikacije i/ili ekvivalencije, i to prema propisu iz 1987. godine, koji nikada nije ažuriran, ili prilagođen zahtjevima bolonjskog načina prepoznavanja i priznavanja diploma. Taj posao i dalje, po starom modelu, uglavnom

obavljaju komisije koje autonomno formiraju nastavno-naučna vijeća po fakultetima, a u nekim slučajevima i na univerzitetima.

Gotovo nikakvi rezultati nisu ostvareni u segmentu ECTS-a koji se bavi izlaznim rezultatima studiranja (*learning outcomes*), te je i Ugovor o učenju (*Learning Agreement*) bio predmet velikih nerazumijevanja upravo na nivou tumačenja njegovog karaktera i svrhe.

Doktorski studij ili III ciklus je u našim okolnostima još uvijek u fazi pripreme, ali, sagledavajući trenutnu situaciju kadrovskog stanja i potencijala na visokoškolskim ustanovama, ovaj ciklus će biti moguć uz blisku saradnju više fakulteta grupacija nauka, više univerziteta, i to ne samo sa prostora BiH.

Također, dosta zaostajemo u publikovanju rezultata do kojih se dolazi nakon provedenih procedura evaluacije, jer je transparentnost rada i ocjenjivanja visokoškolskih institucija bitan element ocjene uspješnosti cijelog sistema obrazovanja neke zemlje.

U pogledu ispunjavanja potrebnih aktivnosti u 10 koraka, što je razvijeni evropski model, Bosna i Hercegovina je tek na početku, iako se taj posao mora završiti do 2012. godine.

Premda smo se uključili u rad međunarodnih institucija koje se bave osiguranjem kvaliteta, još smo jako daleko od izrade nacionalnog/državnog registra kvaliteta koji bi bio u saglasnosti sa standardima iz Evropskog registra kvaliteta (EQAR), a koji se razvija od 2006. godine.

Učešće domaćih, a pogotovo inostranih eksperata u izradi eksterne evaluacije je gotovo na nuli. Nijedna institucija visokog obrazovanja u BiH nije aplicirala, a kamoli prošla postupak akreditacije po evropskim standardima. I postupak privremenog licenciranja je obavljen samo u okviru RS, ali je potrebno da se taj posao kvalitetno i jednoobrazno uradi za cijelu zemlju po jedinstvenim kriterijima i standardima za sve visokoškolske institucije.

U oblastima koje se mogu posmatrati u dvije uporedne linije, jednu predstavljaju tzv. kratki ciklusi studiranja (*short cycles*), gdje se nismo pomakli sa nivoa gole informacije da se takvi programi nude i razvijaju u mnogim evropskim zemljama. Takvi ciklusi nisu dio naše obrazovne tradicije, ali jeste ideja permanentnog obrazovanja koja se u bolonjskom kontekstu naziva cjeloživotno učenje (LLL -*Lifelong Learning*). Ove podoblasti povezane su sa načinom učenja na daljinu (*Distance learning*), odnosno korištenjem najnovijih elektronskih tehnologija (*eLearning*) kao moćnih sredstava za efikasno i nadasve kvalitetno studiranje u današnjim okolnostima.

Nameće se kao zadatak da se ozbiljno pristupi objedinjavanju resursa i stvaranju centara izvrsnosti kao važnog segmenta postizanja kvaliteta. Tek u takvom okruženju možemo računati na jači poticaj naučnoistraživačkim aktivnostima, a nastavni i

naučnoistraživački segment podjednako su bitni kao dvije okosnice ukupnog društvenog razvoja neke sredine.

Ogromna fragmentarnost i prevelika razuđenost visokoškolskih institucija, studijskih programa i usmjerenja iz perspektive cijele zemlje predstavlja najveću prepreku za dostizanje evropskog standarda kvaliteta. Bez obzira na to što imamo dobrih primjera saradnje među fakultetima i univerzitetima na zajedničkim projektima, te brojnim bilateralnim vidovima saradnje, ostaje veliki problem unutrašnje mobilnosti i kompatibilnosti studijskih programa.

Pitanje unutrašnjeg prepoznavanja i priznavanja paketa Bolonjskih dokumenata se u praksi pokazuje kao nepremostiva prepreka u ostvarenju studentske, ili nastavničke mobilnosti unutar Bosne i Hercegovine. Rješenje je dosljedna razrada i primjena standarda iz Okvirnog državnog kvalifikacijskog okvira, ali njega treba do kraja ispoštovati nakon što se on počne jednoobrazno primjenjivati na cijeloj teritoriji zemlje.

Predstavnici studenata su se povremeno uključivali u neke faze uvođenja i primjene Bolonjskog procesa i postoji opći dojam da je njihov uticaj na pravce i dinamiku, a posebno na kvalitet izvođenja nastavnog procesa nedovoljan, ili čak zanemarljiv. Razlozi su u neinformisanosti i nedostatku efikasnih sredstava u akademskoj praksi koji bi omogućili da se studenti u većoj mjeri uključe u kreiranje profila studija koji će odgovarati njihovim potrebama i interesima, naravno, uz punu saradnju sa saradnicima i nastavnicima kao izvođačima nastave, ali i kao nekoj vrsti akademskih savjetnika.

Studentima se treba davati veća zakonska mogućnost da se uključe u korektnom partnerskom odnosu u provođenju Bolonje. Njihova dobra akademska postignuća su osnova za uključivanje u brojne projekte mobilnosti širom Evrope, te se, na taj način, upravo može ostvariti Evropska dimenzija visokog obrazovanja.

Međunarodna mobilnost naših studenata se mora posmatrati i kroz unutrašnju mobilnost, gdje su postignuti početni, ali veoma skromni rezultati. U tom smislu je i indikator povećanja od preko 1000% mobilnosti studenata iz svijeta prema Bosni i Hercegovini potpuno nerealna, jer je 1999. godine u zemlji bilo tek oko 50-tak studenata na kraćim studijskim boravcima, a sadašnji pretpostavljeni broj od oko 500 je daleko od željene atraktivnosti bh. prostora visokog obrazovanja u evropskim i svjetskim okvirima, što je još jedan od primarnih ciljeva Bolonje.

Od ostalih indikatora, oblast socijalno osjetljivih pitanja je u slučaju Bosne i Hercegovine na samom dnu, ili na samom početku rješavanja društvene (socijalne) dimenzije visokog obrazovanja.

U trenutku izrade ove informacije, Zakon o visokom obrazovanju je na snazi u osam kantona, i to: u Kantonu Sarajevo, te Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom, Unsko-sanskom, Zapadnohercegovačkom, Bosansko-podrinjskom i Posavskom kantonu, kao i

Kantonu 10, a u fazi nacрта u Hercegovačko-neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu.

Dinamika donošenja zakonskih akata na nižim nivoima nije ispoštovana, kako je to predvidio član 3. Okvirnog zakona, a kasnilo se i sa donošenjem drugih nižih akata, kao što su statuti integrisanih visokoškolskih ustanova, ili univerziteta, dok su monitoring i harmonizacija kantonalnih zakona izostali.

Nadalje, bez obzira na usvajanje kantonalnih zakona o visokom obrazovanju, ključne odredbe iz Okvirnog zakona o visokom obrazovanju se ne mogu implementirati jer se mnoge od njih ne regulišu kantonalnim propisima, kao naprimjer član 48. Okvirnog zakona koji se odnosi na Agenciju za visoko obrazovanje i osiguranje kvaliteta koja je zadužena za utvrđivanje kriterija za akreditaciju visokoškolskih ustanova, a akreditacija je izmjenama Okvirnog zakona produžena do sredine 2011. godine.

Kašnjenje provođenja integracije univerziteta uzrokovana je i dijelom radi tzv. prenormiranja zakona i mandata članova upravnih i nadzornih odbora, kao što je slučaj u Kantonu Sarajevo. Kada su u pitanju zakoni o visokom obrazovanju Posavskog, Zapadnohercegovačkog kantona i Kantona 10, oni u načelu imaju mnogo nejasnoća i prilično nedefinisan odnos sa Sveučilištem u Mostaru, pa se čini kako su najvećim dijelom i pravljeni kako bi pokušali uskladiti svoje pravne relacije sa Sveučilištem u Mostaru.

U dijelu Informacije koji se odnosi na pravce djelovanja u cilju potpune implementacije Bolonjskog procesa u Federaciji BiH i uključivanje u Evropski prostor visokog obrazovanja, dali smo prijedloge i istakli da je neophodno izvršiti:

- potpunu implementaciju Okvirnog zakona o visokom obrazovanju,
- integraciju univerziteta,
- razviti optimalne menadžerske strukture integrisanog univerziteta,
- razviti okvir strateškog planiranja za sektor visokog obrazovanja i izraditi strategiju visokog obrazovanja na nivou Federacije BiH,
- izvršiti dalje usklađivanje kantonalnih zakona sa Okvirnim zakonom,
- realizovati aktivnosti agencija za visoko obrazovanje uz primjenu evropskih standarda na osiguranju, kao i na definisanju procedura priznavanja diploma i prepoznavanja u postojećem okviru kvalifikacija,
- intenzivirati rad Rektorske konferencije u cilju harmonizovanja legislativnog okvira,
- usvojiti Državni kvalifikacijski okvir i usklađivanje i interno prepoznavanje postojećih nastavnih programa svih ciklusa uz usklađivanje naziva diploma na univerzitetima BiH u cilju uspostavljanja mobilnosti na nivou BiH,
- podići nivo edukacije u skladu sa standardima i normativima, primjenjujući optimalan broj studenata prema broju nastavnog kadra,
- u cilju što boljeg definisanja ishoda učenja, redefinisati Bolonjske alate kao što je ECTS,

- povećati stopu finansiranja za visoko obrazovanje i strateško planiranje, uključujući planski razvoj ljudskih resursa,
- intenzivirati proces internacionalizacije i učešća u svim projektima mobilnosti kako studenata, tako i nastavnog kadra,
- uvesti nove metode edukacije, razvoj i primjenu cjeloživotnog učenja i učenja na daljinu,
- intenzivirati i planski razvijati servise za potrebe studentske populacije,
- podizati nivo edukativnog i istraživačkog rada kroz formiranje mreža partnerskih institucija.

Za ostvarenje Bolonjskih ciljeva predočili smo realizaciju i aktivnosti koje je potrebno poduzeti za ukupno petnaest ciljeva.

Kada je u pitanju zakonski okvir i legislativa, već smo istakli da je uz potpunu implementaciju Okvirnog zakona potrebno, također, donijeti i akta za provođenje.

Za tri ciklusa studija potrebno je donijeti pravilnik o akademskim zvanjima i pokrenuti treći ciklus studija.

Uz donošenje zakona o prepoznavanju dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja, treba prestati sa postupkom nostrifikacije, za što CIP treba u cijelosti preuzeti svoju ulogu.

Za Državni kvalifikacijski okvir neophodno je institucionalno postaviti aktivnosti oko izrade i primjene okvira, te odrediti komisije za sve oblasti po modelu tri komisije koje će razviti deskriptore.

Po donošenju svih kantonalnih zakona o visokom obrazovanju, okončati integraciju svih univerziteta i obaveza je na osnivaču da obezbijedi uslove da se realizuju zakonske obaveze u provođenju institucionalne integracije.

Potrebno je jačati institucionalnu aktivnost u pravcu potpune i snažne implementacije cilja internacionalizacije.

S obzirom da reformu nije moguće provesti bez dodatnog finansiranja i činjenicu da je Bolonjski proces državni proces, u situaciji kada su država i entiteti preuzeli obaveze stvaranja pretpostavki za provođenje reforme visokog obrazovanja, potrebno je adekvatnim mjerama stvoriti i materijalne pretpostavke za potpuno provođenje i dalji napredak reformskih procesa.

Izrada strategije društvene dimenzije visokog obrazovanja se nametnula kao prioritet i potrebno je da se ona izradi u skladu sa preporukama koje su definisane na Konferenciji ministara obrazovanja u Leuvenu / Belgija 2009. godine.

Po pitanju ECTS-a, potrebno je početi sa analizama i istraživanjima na visokoškolskim ustanovama koje će dovesti do podataka o stvarnom opterećenju

studentata, to jest uraditi novi model dodjele ECTS-a. Neophodno je da sve visokoškolske ustanove urade informacione pakete.

Za primjenu Dodatka diplomi potrebno je da ministarstva donesu ili usklade postojeće pravilnike s Uputstvom o formi i sadržaju diplome i Dodatka diplomi koje izdaju akreditirane visokoškolske ustanove koje je donijela Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta. Istakli smo da bi bilo dobro pokrenuti projekat izrade softvera za praćenje dokumentacije (DMS) koji bi bio instaliran u studentskim službama na svim visokoškolskim ustanovama.

U Federaciji BiH je potrebno organizovati sistem licenciranja kada je u pitanju Bolonjski cilj, osiguranje kvaliteta, te izvršiti proces akreditacije visokoškolskih ustanova i studijskih programa, za što su zaduženi Agencija za razvoj visokog obrazovanja i nadležna ministarstva uz donošenje kriterija i pravilnika, a visokoškolske ustanove trebaju početi ozbiljne pripreme po ovom pitanju.

Istakli smo da cilj cjeloživotno učenje zahtijeva temeljitu reformu, s obzirom da je malo programa cjeloživotnog učenja pokrenuto na visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH, i iz razloga što je on obavezujući za države članice EU i podrazumijeva priznavanje neformalnog i informalnog učenja u obrazovnom sistemu.

Potrebno je uraditi analizu studentske uključenosti u organe visokoškolskih ustanova na osnovu odredaba Okvirnog zakona uz izmjenu akata visokoškolskih ustanova, gdje nije ispunjen zakonski minimum.

Evidentna je mala studentska mobilnost po modelu ECTS-a, u čemu razlog vidimo u nedostacima programa na engleskom jeziku, nedostatku sporazuma o saradnji između BiH i evropskih visokoškolskih ustanova, tako da je potrebno započeti stratešku aktivnost jer je mobilnost studenata osnovno pitanje Bolonjskog procesa.

Analizirajući aktivnosti promocije Bolonjskog procesa, zaključili smo da je ona nedovoljna, ili je nikako nema na javnim visokoškolskim ustanovama, i nikakva kada su u pitanju kantonalna ministarstva obrazovanja i nauke.

U tom pravcu, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je usmjerilo aktivnosti na promociju Bolonjskog procesa, tako što je izradilo web stranicu o Bolonjskom procesu na kojoj se nalazi pregled reformskog evropskog procesa i svi njegovi osnovni dokumenti do marta 2010. godine, prevedeni sa engleskog jezika. Održavanjem okruglih stolova i savjetovanja o Bolonjskom procesu u 2010. godini, FMON želi predočiti jasnu sliku implementacije Bolonjskog procesa, promovišući njegova osnovna načela i ciljeve uz angažovanje najistaknutijih eksperata za reformu visokog obrazovanja i iz Evrope i BiH, uz publikovanje brošura i vodiča koji su dostupni ili će biti dostupni najširoj javnosti.

Nadalje, FMON radi na izradi, uz objavljivanje brošura sa okruglih stolova i savjetovanja o provođenju Bolonjskog procesa u Federaciji BiH, zbornika i vodiča o

Bolonjskom procesu koji će biti publikovani u četvrtom kvartalu 2010. godine kako bi na transparentan način najširoj javnosti bile dostupne ažurne i konkretne informacije koje oslikavaju Bolonjski proces u BiH i Federaciji BiH.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u periodu 2007-2010. godine uložilo znatne napore na podršci implementacije Bolonjskog procesa kroz realizaciju niza projekata iz oblasti studentskog standarda koji uključuje subvencioniranje smještaja i ishrane studenata i proširenog studentskog standarda, nauke i visokog obrazovanja, te smo dali pregled aktivnosti koje oslikavaju angažman Ministarstva prema projektima u periodu 2007-2010. godine, kao i poređenje sa periodom 2003-2006. godine, odnosno od početka pristupanja BiH i Federacije BiH Bolonjskom procesu.

PREPORUKE

1. Preporučuje se ministarstvima obrazovanja i nauke u kantonima u kojima nisu okončane aktivnosti oko donošenja Zakona o visokom obrazovanju, usklađenog sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, da što hitnije pristupe zakonskom uređenju ove oblasti.
2. Preporučuje se ministarstvima obrazovanja i nauke u kantonima, u kojima su doneseni zakoni o visokom obrazovanju, da okončaju aktivnosti na izradi i donošenju podzakonskih akata.
3. Preporučuje se nadležnim kantonalnim ministarstvima obrazovanja i nauke da prilikom projekcije Budžeta za 2011. godinu predvide finansijska sredstva za podršku implementaciji Bolonjskog procesa na javnim visokoškolskim ustanovama.
4. Zadužuje se Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke da nastavi sa aktivnostima promocije Bolonjskog procesa i u 2011. godini.
5. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke će, u skladu sa svojom koordinirajućom ulogom, nastaviti da prati implementaciju Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, i s tim u vezi će da predlaže prijedloge, mjere i aktivnosti usmjerene ka uspješnoj realizaciji ciljeva Bolonjske deklaracije, odnosno progresivnom i harmonizovanom razvoju visokog obrazovanja u Federaciji BiH.

**DODATAK 1. - PREGLED UPISA STUDENATA PO BOLONJSKOM
PROCESU NA JAVNIM UNIVERZITETIMA U FEDERACIJI BIH U
AKADEMSKOJ 2009/2010. GODINI**

Tabela 1. – Pregled upisa studenata na Univerzitetu u Sarajevu u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	UNIVERZITET U SARAJEVU								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Akademija likovnih umjetnosti	189	0	0	0	189	0	4+1+3	189	100,00%
2.	Akademija scenskih umjetnosti	21	0	0	0	21	24	3+2+3; 4+1+3	45	46,67%
3.	Arhitektonski fakultet	425	117	0	27	569	5	3+2+3	574	94,43%
4.	Ekonomski fakultet	3.977	199	0	0	4.176	0	3+2+3	4.176	100,00%
5.	Elektrotehnički fakultet	822	259	0	0	1.081	0	3+2+3	1.081	100,00%
6.	Fakultet kriminalističkih nauka	1.208	62	0	0	1.270	103	4+1+3	1373	92,50%
7.	Fakultet političkih nauka	3.676	726	0	0	4.402	114	3+2+3	4516	97,48%
8.	Fakultet sporta i tjelesnog odgoja	790	96	0	0	886	14	4+1+3 3+1+3	900	98,44%
9.	Fakultet za saobraćaj i komunikacije	630	33	0	0	663	0	4+1+3	663	100,00%
10.	Fakultet zdravstvenih studija	275	0	0	0	275	912	4+1+3	1187	23,17%
11.	Farmaceutski fakultet	130	0	0	0	130	853	5**	983	13,22%
12.	Filozofski fakultet	1.835	226	0	0	2.061	0	3+2+3	2.061	100,00%
13.	Građevinski fakultet	535	18	0	0	553	176	3+2+3	729	75,86%
14.	Mašinski fakultet	650	49	0	0	699	60	3+2+3	759	92,09%
15.	Medicinski fakultet	409	0	0	0	409	828	6**	1.237	33,06%
16.	Muzička akademija	194	33	0	0	227	1	4+1+3	228	99,56%
17.	Pedagoška akademija	790	101	0	0	891	89	4+1+3	980	90,92%
18.	Poljoprivredno-prehrambeni fakultet	588	124	0	0	712	0	3+2+3	712	100,00%
19.	Pravni fakultet	2.940	0	0	0	2.940	749	4+1+3	3.689	79,70%
20.	Prirodno-matematički fakultet	1.288	121	0	0	1.409	4	4+1+3 3+2+3	1.413	99,72%
21.	Stomatološki fakultet	183	0	0	0	183	410	5**	593	30,86%
22.	Šumarski fakultet	447	39	0	0	486	0	3+2+3	486	100,00%
23.	Veterinarski fakultet	0	0	0	0	0	507	4	507	0%
	Ukupno:	22.002	2.203	0	27	24.232	4.849		29.081	83,33%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

** Dodiplomski studij na fakultetima grupacije medicinskih nauka (ovi fakulteti su izuzeti iz Bolonjskog procesa u pogledu trajanja ciklusa studija)

Grafikon 1. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Sarajevu u akademskoj 2009/2010. godini

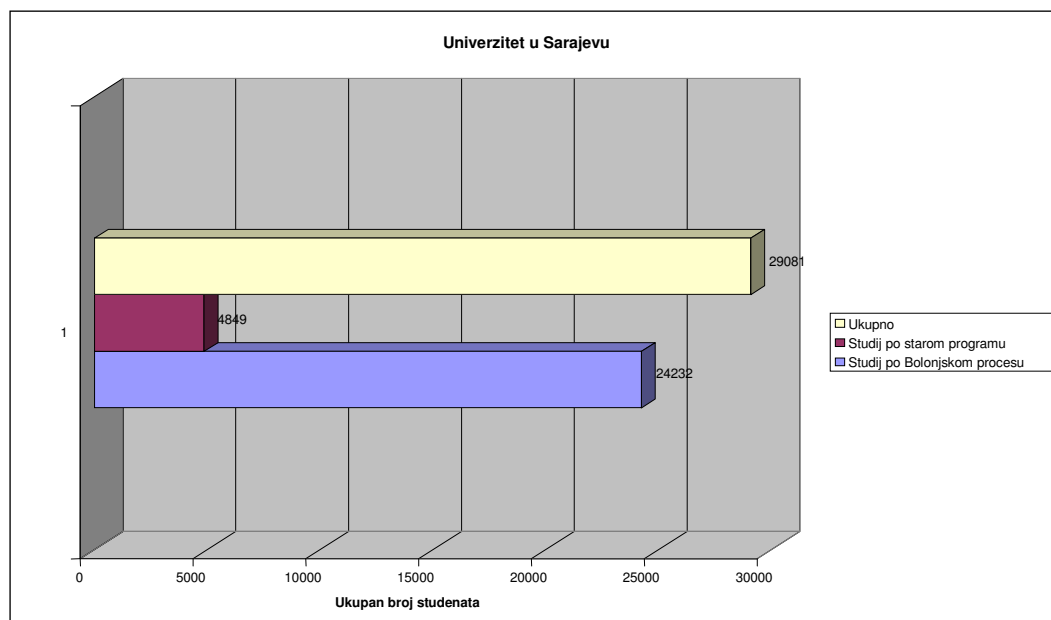

Tabela 2. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Sarajevu po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	1409
2.	TEHNIČKE NAUKE	2902
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	997
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	1198
5.	DRUŠTVENE NAUKE	15228
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	2061
7.	UMJETNOST	437
	UKUPNO:	24.232

Grafikon 2. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Sarajevu po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

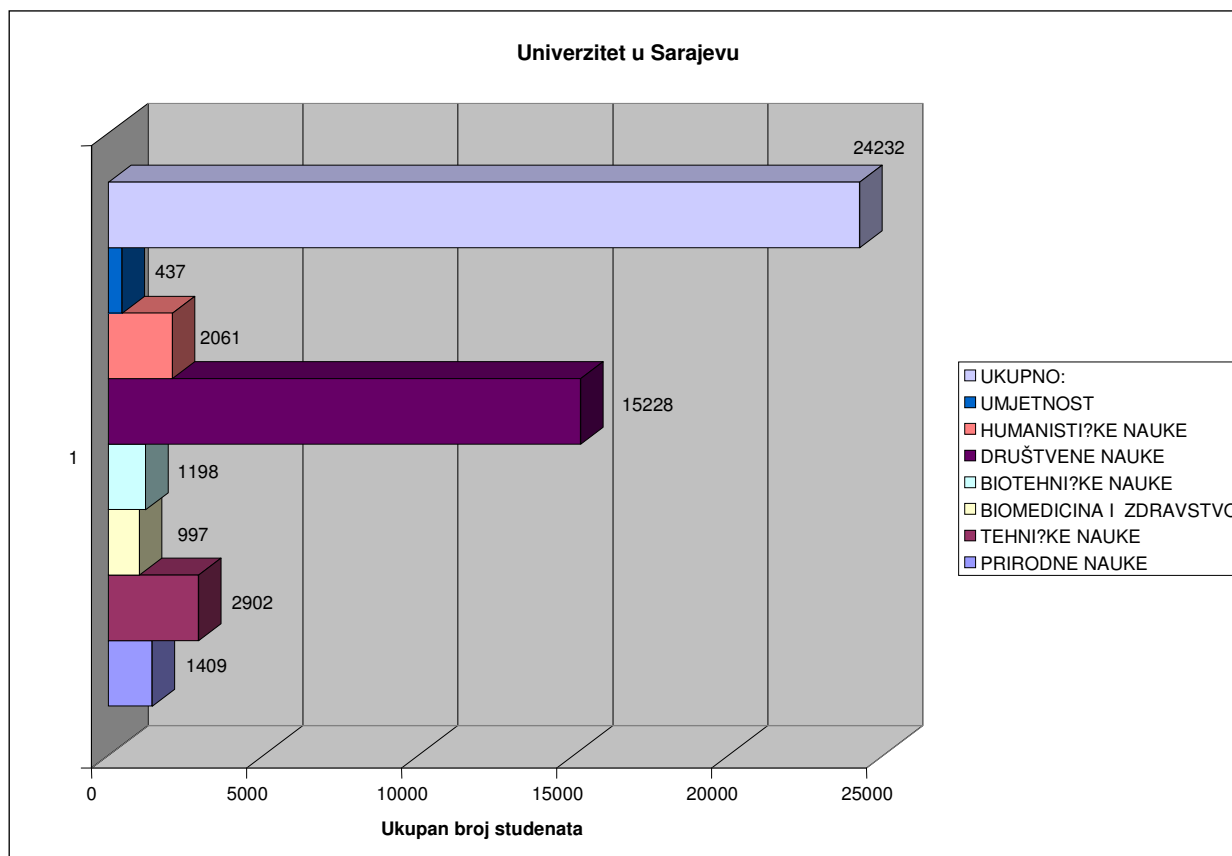

Tabela 3. – Pregled upisa studenata na Univerzitetu u Tuzli u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	UNIVERZITET U TUZLI								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija**	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Akademija dramskih umjetnosti	55	0	0	0	55	0	4+1+3	55	100,00%
2.	Ekonomski fakultet	2012	0	0	0	2012	0	4+1+3 3+2+3	2012	100,00%
3.	Elektrotehnički fakultet	551	0	0	0	551	108	4+1	659	83,61%
4.	Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet	314	0	0	0	314	195	4+1+3	509	61,69%
5.	Filozofski fakultet	1652	0	0	0	1652	1222	4+1+3 3+2+3	2874	57,48%
6.	Fakultet sporta i tjelesnog odgoja	173	0	0	0	173	157	3+2+3	330	52,42%
7.	Mašinski fakultet	457	0	0	0	457	62	4+1+3	519	88,05%
8.	Pravni fakultet	1021	0	0	0	1021	606	4+1+3	1627	62,75%
9.	Prirodno-matematički fakultet	844	0	0	0	844	0	4+1+3	844	100,00%
10.	Rudarsko geološko građevinski fakultet	1111	0	0	0	1111	0	4+1+3	1111	100,00%
11.	Farmaceutski fakultet	701	0	0	0	701	0	5	701	100,00%
12.	Medicinski fakultet	1033	0	0	0	1033	593	Viša zdravstvena 4 godine dr. medicine 6 godina	1626	63,53%
13.	Tehnološki fakultet	766	0	0	0	766	0	4+1+3	766	100,00%
	Ukupno:	10.690	0	0	0	10.690	2.943		13.633	78,42%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

**Kolona Predviđeno trajanje studija odnosi se na podatke preuzete iz analize primjene standarda i normativa na JU Univerzitet u Tuzli koju je izradio FMON krajem 2009. godine.

Grafikon 3. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Tuzli u akademskoj 2009/2010. godini

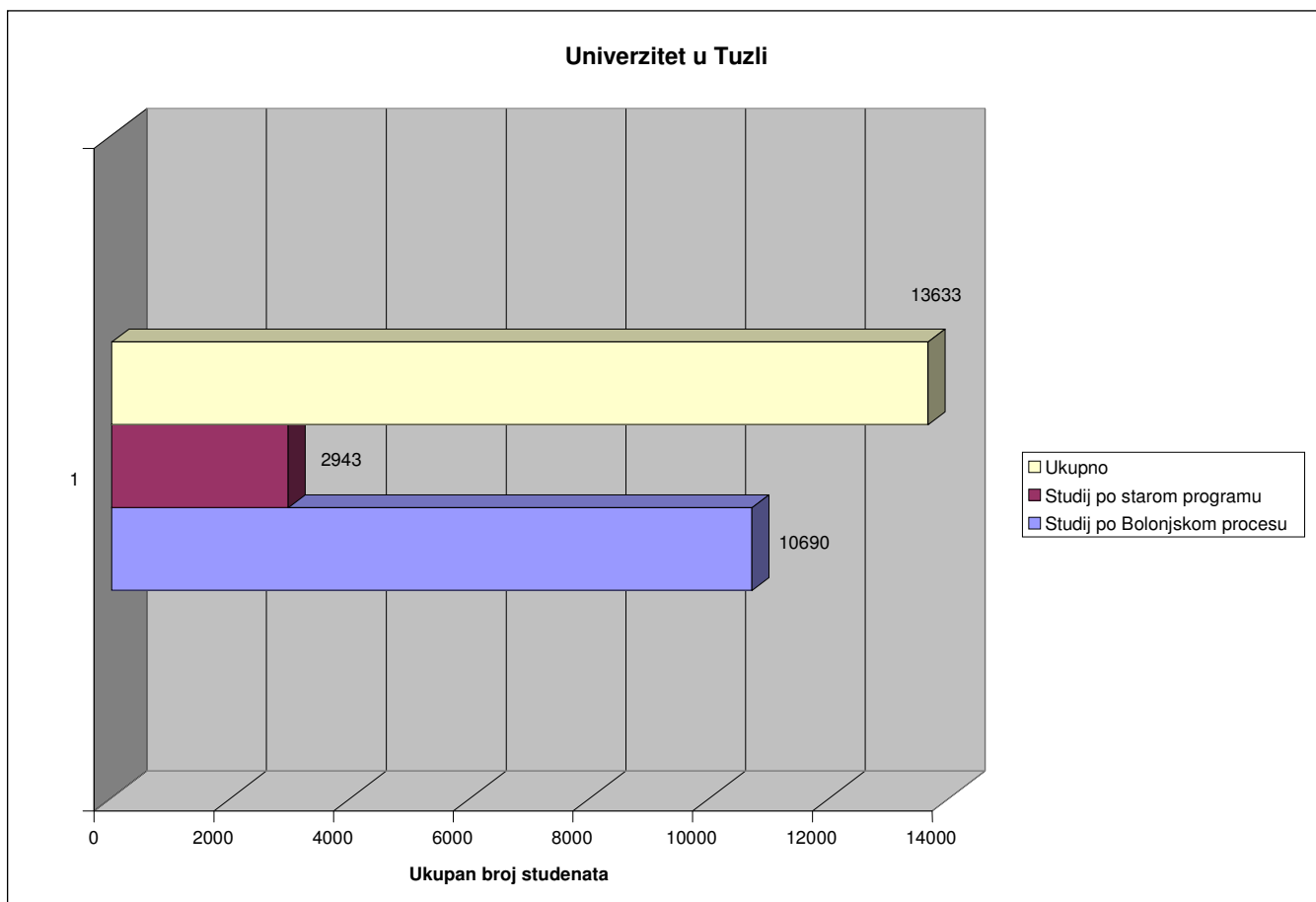

Tabela 4. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Tuzli po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	844
2.	TEHNIČKE NAUKE	2.885
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	2.048
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	-
5.	DRUŠTVENE NAUKE	3.206
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	1.652
7.	UMJETNOST	55
	UKUPNO:	10.690

Grafikon 4. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Tuzli po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

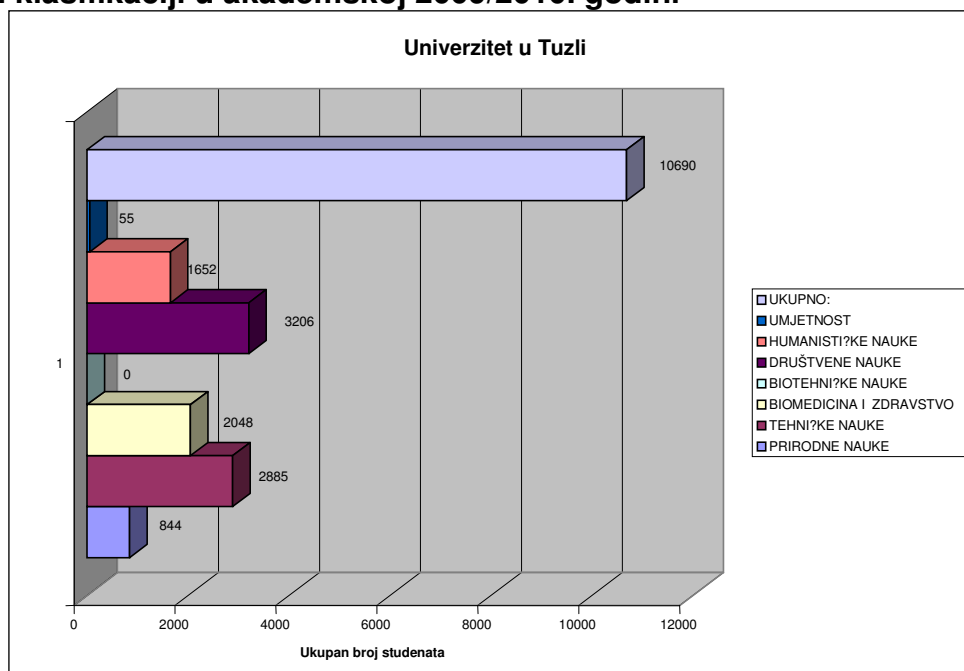

Tabela 5. – Pregled upisa studenata na Univerzitetu u Zenici u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	UNIVERZITET U ZENICI								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija**	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Ekonomski fakultet	950	0	0	0	950	0	4+1+3	950	100,00%
2.	Fakultet za metalurgiju i metale	279	0	0	0	279	0	4+1+3	279	100,00%
3.	Islamski pedagoški fakultet	496	15	0	0	511	0	3+2+3 4+1+3	511	100,00%
4.	Mašinski fakultet	499	0	0	0	499	0	4+1+3 3+2+3	499	100,00%
5.	Pravni fakultet	909	0	0	0	909	0	4+1+3	909	100,00%
6.	Pedagoški fakultet	936	0	0	0	936	16	4+1+3	952	98,32%
7.	Zdravstveni fakultet	287	21	0	0	308	0	3+2+3	308	100,00%
	Ukupno:	4.356	36	0	0	4.392	16		4.408	99,64%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

**Kolona Predviđeno trajanje studija odnosi se na podatke preuzete iz Vodiča za buduće studente za akademsku 2010/2011. godinu Univerziteta u Zenici

Grafikon 5. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Zenici u akademskoj 2009/2010. godini

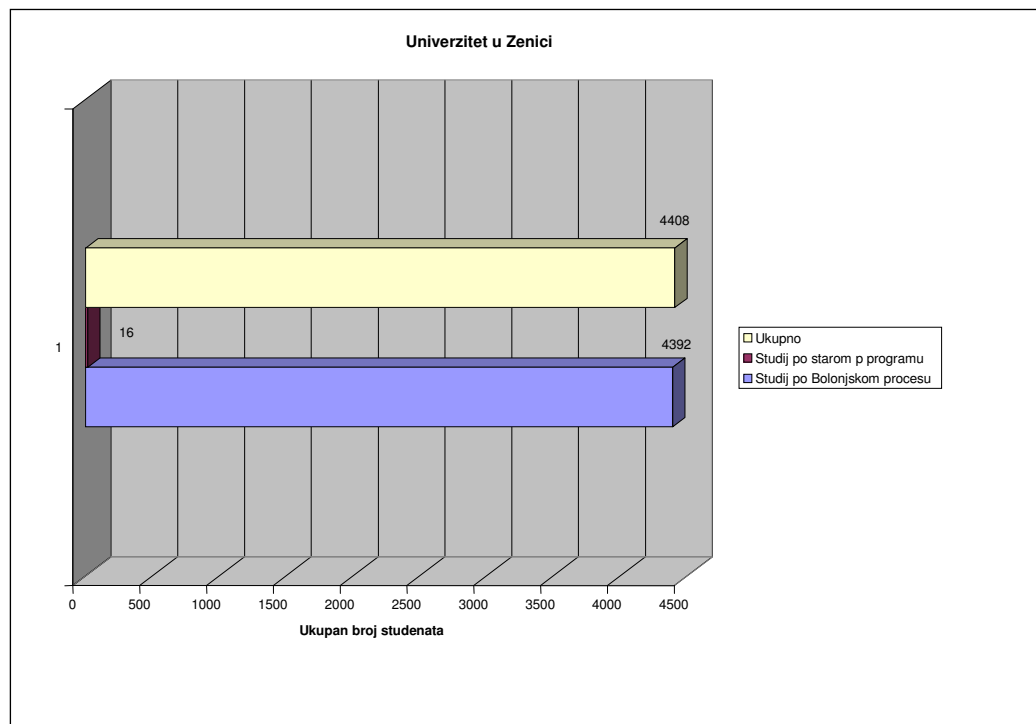

Tabela 6. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Zenici po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	-
2.	TEHNIČKE NAUKE	778
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	308
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	-
5.	DRUŠTVENE NAUKE	3.306
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	-
7.	UMJETNOST	-
	UKUPNO:	4.392

Grafikon 6. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Zenici po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

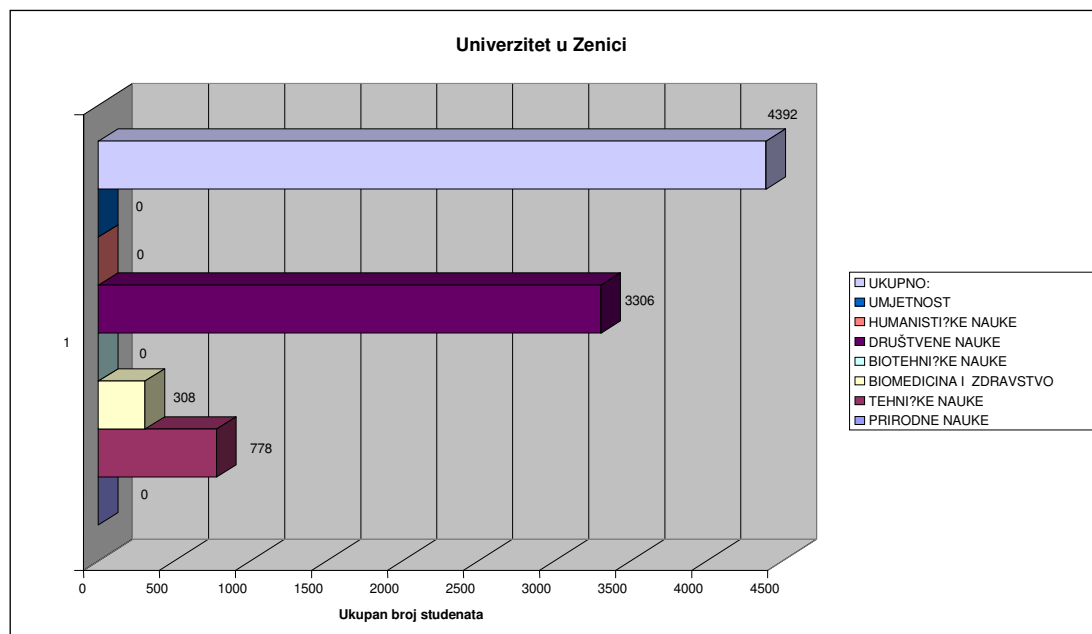

Tabela 7. – Pregled upisa studenata na Univerzitetu u Bihaću u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	UNIVERZITET U BIHAĆU								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Biotehnički fakultet	476	0	0	0	476	6	3+2	482	98,76%
2.	Ekonomski fakultet	801	0	0	0	801	188	3+2	989	80,99%
3.	Islamski pedagoški fakultet	201	0	0	0	201	0	3+2	201	100,00%
4.	Pravni fakultet	485	0	0	0	485	165	4+1	650	74,62%
5.	Pedagoški fakultet	1192	0	0	0	1192	0	3+2+3 4+1+3	1192	100,00%
6.	Tehnički fakultet	662	12	0	0	674	61	3+2+3	735	91,70%
7.	Visoka zdravstvena škola	607	0	0	0	607	0	3	607	100,00%
	Ukupno:	4.424	12	0	0	4.436	420		4856	91,35%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

Grafikon 7. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Bihaću u akademskoj 2009/2010. godini

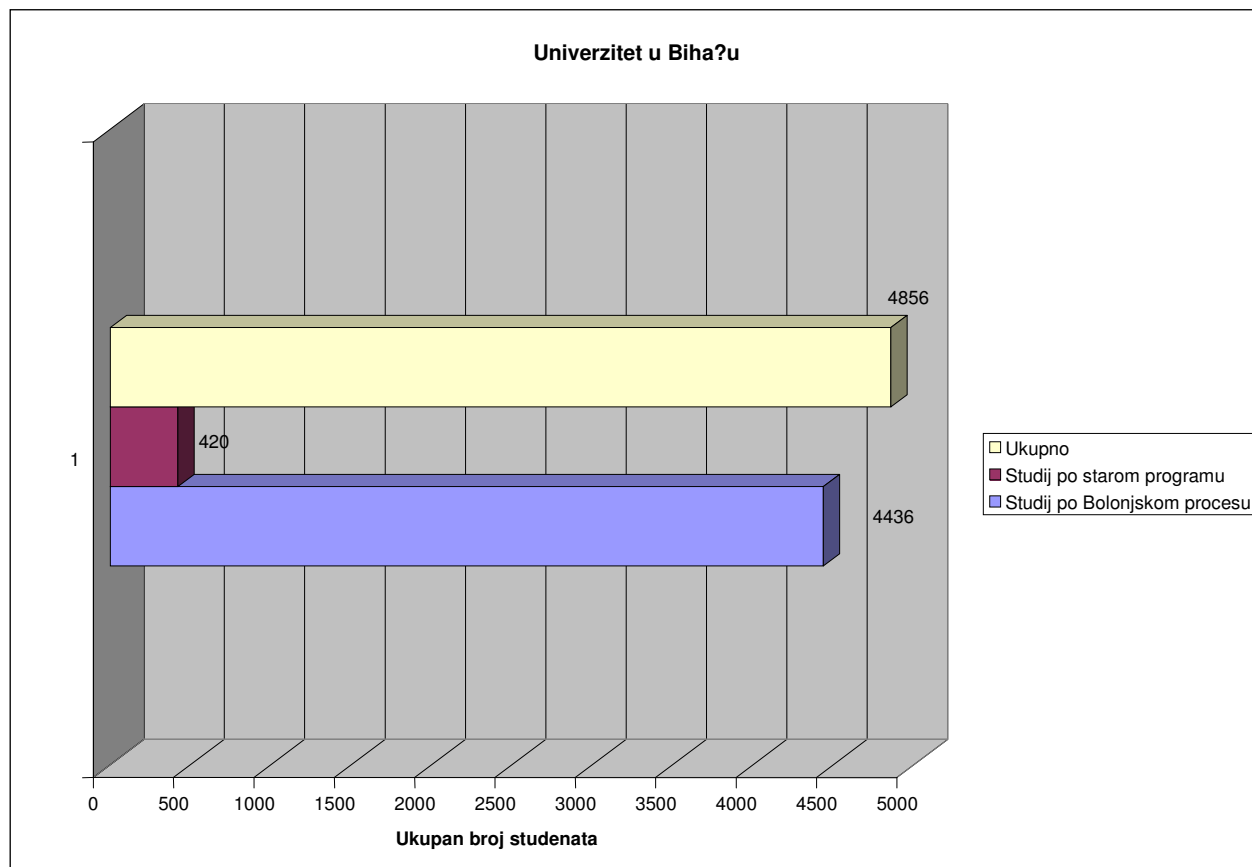

Tabela 8. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Bihaću po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	-
2.	TEHNIČKE NAUKE	674
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	607
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	476
5.	DRUŠTVENE NAUKE	2.679
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	-
7.	UMJETNOST	-
	UKUPNO:	4.436

Grafikon 8. - Usporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu u Bihaću po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

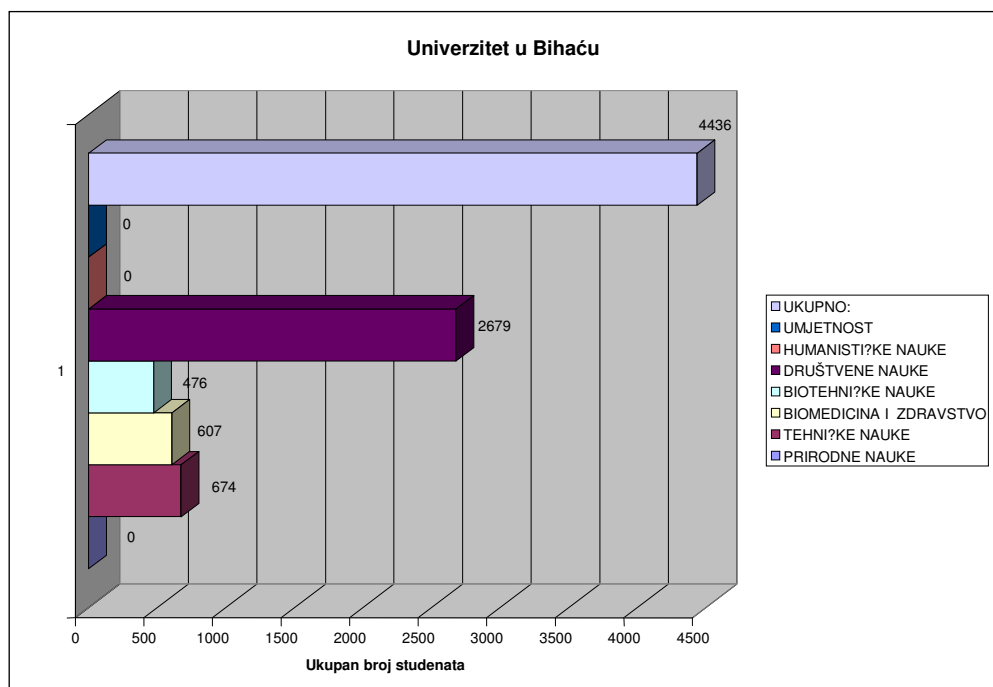

Tabela 9. – Pregled upisa studenata na Sveučilištu u Mostaru u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	SVEUČILIŠTE U MOSTARU								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija **	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Akademija likovnih umjetnosti	0	0	85	3	88	0	5	88	100,00%
2.	Agronomski i prehrambeno tehnološki fakultet	255	34	0	0	289	71	3+2+3	360	80,28%
3.	Ekonomski fakultet	1.119	47	0	0	1.166	892	4+1+3 4+1+2**	2.058	56,66%
4.	Filozofski fakultet	1.423	174	0	0	1.597	129	3+2+3	1.726	92,53%
5.	Fakultet zdravstvenih studija	404	31	0	0	435	0	3+2+3	435	100,00%
6.	Građevinski fakultet	347	24	0	0	371	0	3+2+2	371	100,00%
7.	Medicinski fakultet	0	0	0	0	0	297	6	297	0%
8.	Pravni fakultet	0	0	688	0	688	554	5+2	1.242	55,39%
9.	Fakultet prirodoslovnih matematičkih i odgojnih znanosti	992	150	0	0	1142	36	3+2+3 4+1+3	1178	96,94%
10.	Fakultet strojarstva i računarstva	484	64	0	0	548	22	Studij račun:3+2+3 Studij stroj:3,5+1,5+3	570	96,14%
	Ukupno:	5.024	524	773	3	6.324	2.001		8.325	75,96%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

**Kolona Predviđeno trajanje studija odnosi se na podatke preuzete iz Vodiča za buduće studente za akademsku 2010/2011 godinu Sveučilišta u Mostaru

***Poslijediplomski specijalistički studiji su u trajanju od jedne do dvije godine.

Grafikon 9. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Sveučilištu u Mostaru u akademskoj 2009/2010. godini

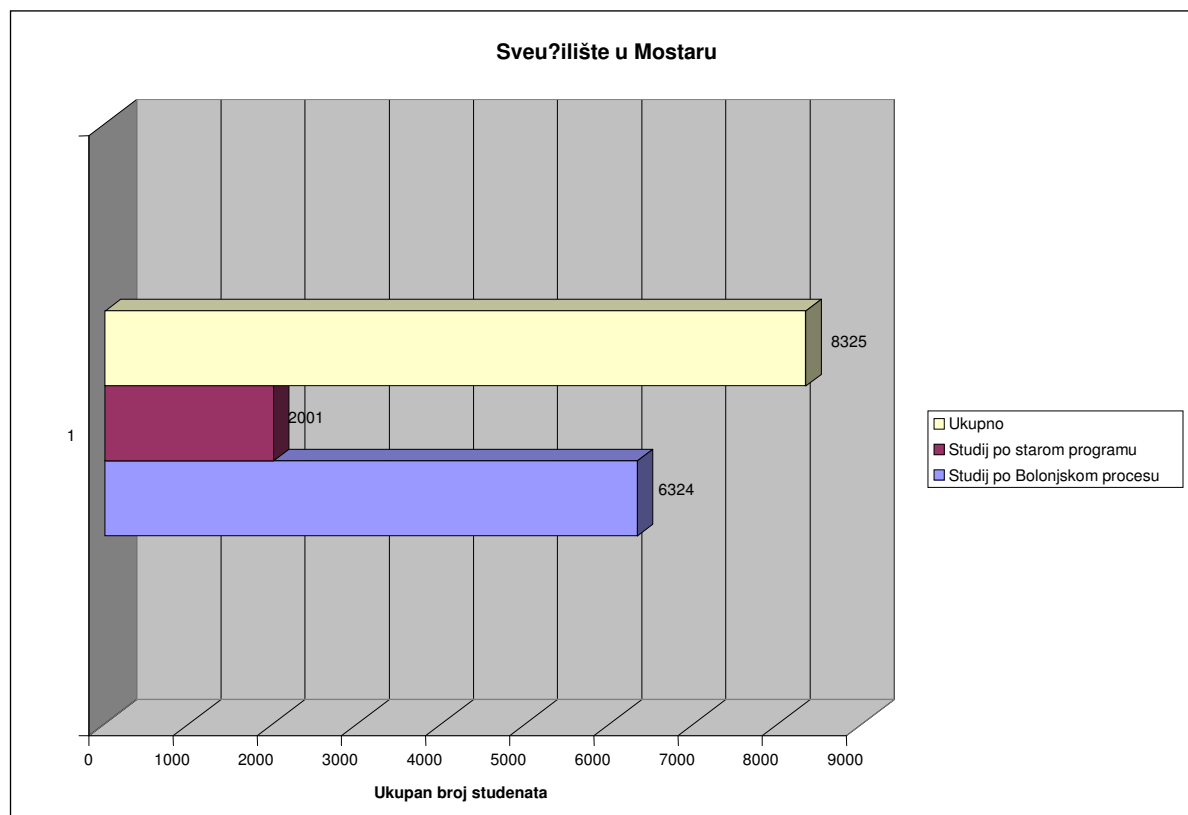

Tabela 10. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Sveučilištu u Mostaru po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. Godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	1.142
2.	TEHNIČKE NAUKE	919
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	435
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	289
5.	DRUŠTVENE NAUKE	1.854
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	1.597
7.	UMJETNOST	88
	UKUPNO:	6.324

Grafikon 10. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Sveučilištu u Mostaru po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

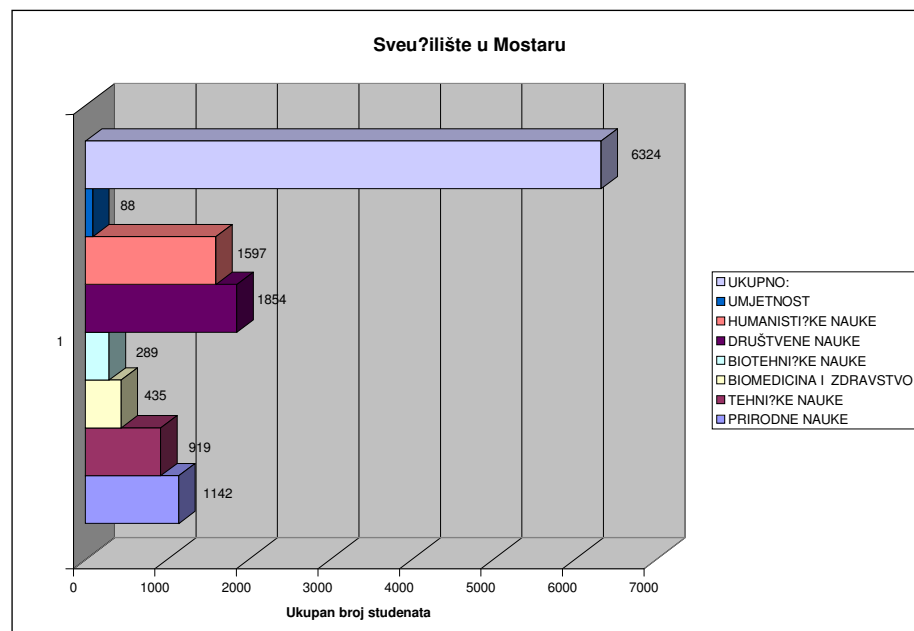

Tabela 11. – Pregled upisa studenata na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru u akademskoj 2009/2010. godini*

Red.br.	Naziv fakulteta	UNIVERZITET „DŽEMAL BIJEDIĆ“ U MOSTARU								
		I ciklus	II ciklus	Integrirani I i II Ciklus	Treci ciklus	Ukupno po Bolonjskom procesu:	Studij po starom programu	Predviđeno trajanje studija **	Ukupno:	% studij po Bolonjskom procesu
1.	Agromediteranski fakultet	194	0	0	0	194	104	3+2+3	298	65,10%
2.	Fakultet humanističkih nauka	341	0	0	0	341	305	4+1+3	646	52,79%
3.	Fakultet informacionih tehnologija	253	0	0	0	253	403	3+2+3	656	38,57%
4.	Građevinski fakultet	187	0	0	0	187	115	3+2+3	302	61,92%
5.	Mašinski fakultet	202	0	0	0	202	99	3+2+3	301	67,11%
6.	Nastavnički fakultet	990	0	0	0	990	249	4+1+3	1239	79,90%
7.	Pravni fakultet	380	0	0	0	380	127	4+1+3	507	74,95%
8.	Ekonomski fakultet***	339	0	0	0	339	323	3+2+3	662	51,21%
	Ukupno:	2.886	0	0	0	2.886	1.725		4.611	62,59%

* Korišteni podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok

**Kolona Predviđeno trajanje studija odnosi se na podatke iz dopisa upućenog Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke br. 180-1-654/10 dana 17.5.2010. – Treći ciklus studija (doktorski studij) još uvijek nije implementiran niti na jednom fakultetu Univerziteta. Razvoj doktorskih studija se planira na nekim fakultetima (npr. Fakultet informacijskih tehnologija) i to kroz realizaciju Tempus projekta.

*** Fakultet za poslovni menadžment promijenio je naziv u Ekonomski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru – obavještenje Ekonomskog fakulteta Mostar pod br. 110-1-151-312-2 od 01.06.2010.godine

Grafikon 11. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po starom programu i po Bolonjskom procesu na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru u akademskoj 2009/2010. godini

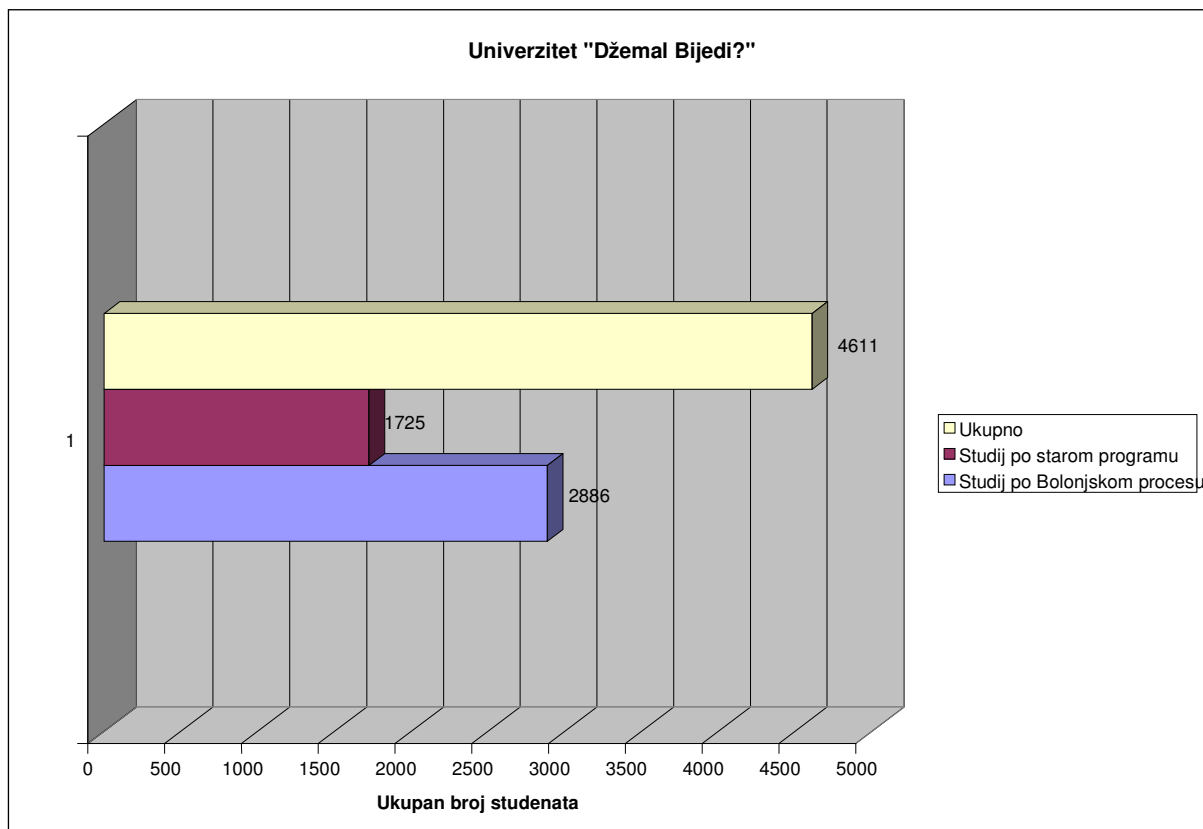

Tabela 12. - Pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	Bolonjski proces
1.	PRIRODNE NAUKE	253
2.	TEHNIČKE NAUKE	389
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	-
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	194
5.	DRUŠTVENE NAUKE	1.709
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	341
7.	UMJETNOST	-
	UKUPNO:	2.886

Grafikon 12. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

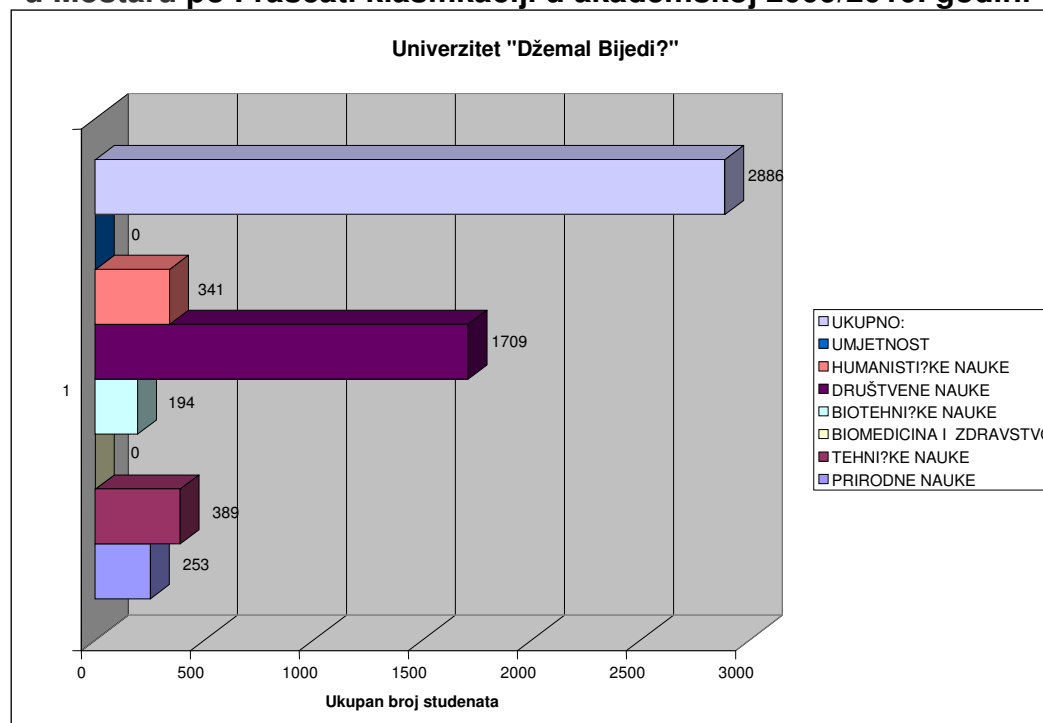
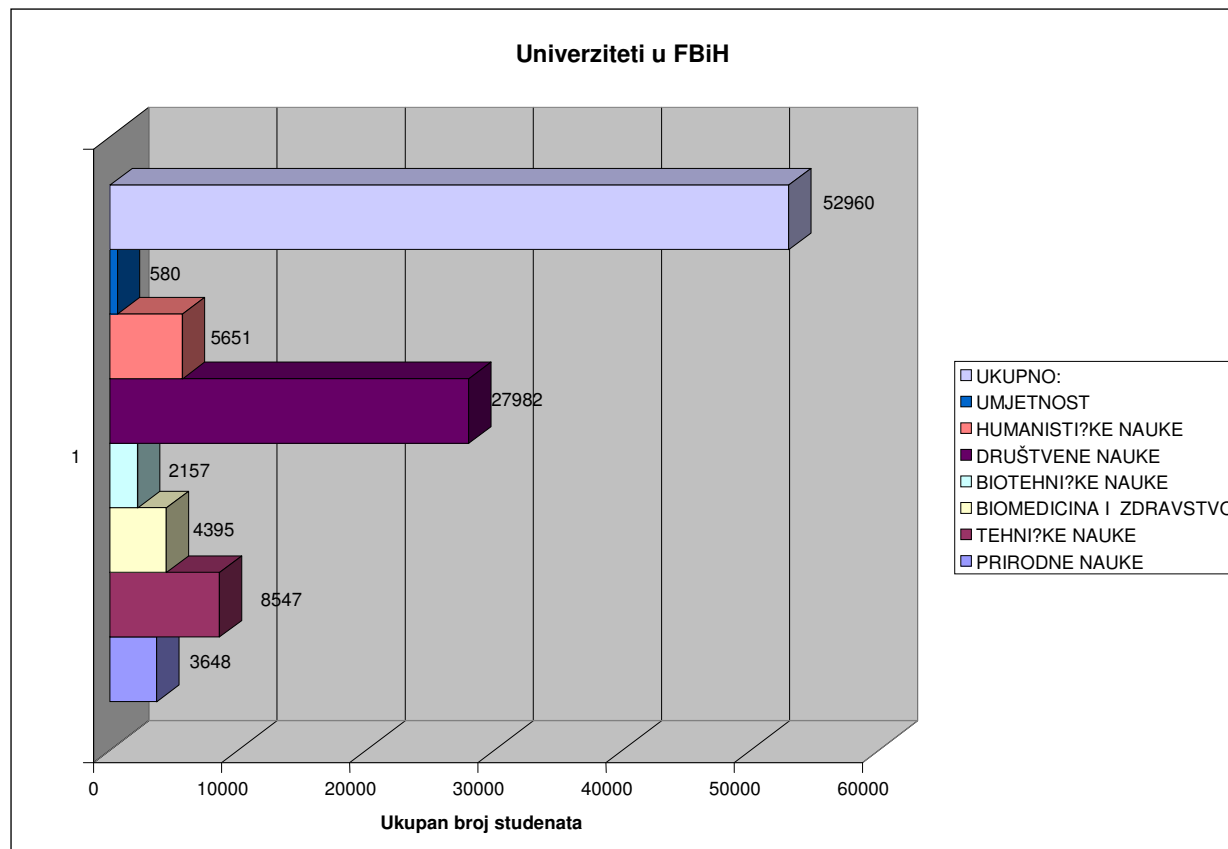

Tabela 13. - Zbirni pregled studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na javnim univerzitetima u Federaciji BiH po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

Red. br.	NAUČNA OBLAST	STUDENTI KOJI STUDIRAJU PO BOLONJSKOM PROCESU						UKUPNO:
		Univerzitet u Sarajevu	Univerzitet u Tuzli	Univerzitet u Zenici	Univerzitet u Bihaću	Sveučilište u Mostaru	Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru	
1.	PRIRODNE NAUKE	1.409	844	-	-	1.142	253	3.648
2.	TEHNIČKE NAUKE	2.902	2.885	778	674	919	389	8.547
3.	BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO	997	2.048	308	607	435	-	4.395
4.	BIOTEHNIČKE NAUKE	1.198	-	-	476	289	194	2157
5.	DRUŠTVENE NAUKE	15.228	3.206	3.306	2.679	1.854	1.709	27.982
6.	HUMANISTIČKE NAUKE	2.061	1.652	-	-	1.597	341	5.651
7.	UMJETNOST	437	55	-	-	88	-	580
	UKUPNO:	24.232	10.690	4.392	4.436	6.324	2.886	52.960

Grafikon 13. - Uporedni podaci o broju studenata koji studiraju po Bolonjskom procesu na javnim univerzitetima u Federaciji BiH po Frascati klasifikaciji u akademskoj 2009/2010. godini

PREGLED KORIŠTENIH IZVORA PODATAKA

1. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 59/07 i 59/09)
2. Zakoni o visokom obrazovanju na snazi u osam kantona u Federaciji BiH
3. Podaci Federalnog zavoda za statistiku - 1.4 Upisani studenti prema vrsti studijskog programa godini studija i spolu- koji se odnose na prvi upisni rok –maj 2010. godine
4. Podaci kantonalnih ministarstava obrazovanja i nauke u Federaciji BiH o usvajanju propisa u oblasti visokog obrazovanja i dinamici implementacije Bolonjskog procesa na visokoškolskim ustanovama
5. Podaci javnih univerziteta sa područja Federacije Bosne i Hercegovine o provedbi Bolonjskog procesa na visokoškolskim ustanovama
6. Vodiči za buduće studente akademska 2010/2011.godina - Sveučilište u Mostaru i Univerzitet u Zenici
7. Analiza primjene standarda i normativa na JU Univerzitet u Tuzli koju je izradilo FMON krajem 2009. godine
10. Izvještaj Evropskog udruženja univerziteta (EUA) *Trendovi 2010*
11. Education International: Studija *Jačanje kvalitete – akademske percepcije Bolonjskog procesa*, mart 2010. godine
12. EC: „Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation“, 10. maj 2006. godine
13. Ulrich SCHUELE: “Joint and Double Degrees within the European Higher Education Area“, Konzorcij dvostrukih međunarodnih stepena (CIDD), www.CIDD.org
14. Eurydice: Fokus na visokom obrazovanju u Evropi 2010. godine- Učinak Bolonjskog procesa, 8. mart 2010.godine
15. Evropska komisija: „Evropa 2020. godine“, 3. mart 2010. godine
16. EUA – Evaluation Report – University of Zenica“, Bosnia and Herzegovina, juli 2009. godine
17. EUA – Evaluation Report – University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, juli 2009. godine

18. Saopćenje Evropske komisije „*New Skills for New Jobs:Action Now*“, februar 2010. godine
19. Pregledi i podaci Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke
20. Budimpeštansko-bečka deklaracija, 11/12. mart 2010. godine
21. Preporuke i saopćenja Evropske komisije
22. Kominike Konferencije evropskih ministara visokog obrazovanja, Leuven / Louvain-la-Neuve 28-29.04.2009. godine
23. Internet i web portali

SKRAĆENICE

BiH	Bosna i Hercegovina
BPK	Bosansko-podrinjski kanton Goražde
CEEPUS	Program akademske razmjene studenata i profesora Srednje i Istočne Europe
CIP	Centar za informisanje i prepoznavanje dokumenata
CIPOK	Centar za priznavanje diploma, osiguranje kvaliteta i akreditaciju
Copernicus	Program međunarodne saradnje u istraživanju i tehnologiji
CRE	Rektorska konferencija Evrope
DKO	Državni kvalifikacijski okvir
ECTS	Evropski sistem prijenosa bodova
EHEA	Evropski prostor visokog obrazovanja
EI	Svjetska federacija nastavnika
EMIS	Sistem za prikupljanje i distribuciju informacija za upravljanje u obrazovanju
ENIC/NARIC	Evropska mreža informacionih centara/ Nacionalni informacioni centri za priznavanje diploma
ENQA	Evropska mreža agencija za osiguranje kvaliteta
EQAR	Evropski registar za osiguranje kvaliteta
EQF	Evropski kvalifikacijski okvir
ESG	Evropski standardi i smjernice za osiguranje kvaliteta
EU	Evropska unija
EUA	Evropsko udruženje univerziteta
EUROSTAT	Evropska statistička agencija
EURYDICE	Informaciona mreža o obrazovanju u Evropi
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FMON	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
HNK	Hercegovačko-neretvanski kanton
KOVO	Koordinacioni odbor za visoko obrazovanje
KS	Kanton Sarajevo
Marie Curie	Program stipendija za individualne istraživače ili istraživačke organizacije
NQF	Nacionalni/državni kvalifikacijski okvir
OHR	Ured visokog predstavnika
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju
Petra	Program povećanja stručnog obrazovanja i stimulisanja razmjene i mobilnosti
PK	Posavski kanton
QA	Osiguranje kvaliteta
QAA	Agencija za osiguranje kvaliteta za visoko obrazovanje u Velikoj Britaniji
QF	Kvalifikacijski okvir

QMS	Sistem upravljanja kvalitetom
RS	Republika Srpska
SOCRATES	Program Evropske unije u području obrazovanja s ciljem stvaranja „Evrope znanja“
SUS BiH	Svjetski univerzitetski servis u Bosni i Hercegovini
TEMPUS	Program međunarodne saradnje u području visokog obrazovanja Jugoistočne Evrope
TK	Tuzlanski kanton
TQM	Potpuno upravljanje kvalitetom
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu
UNESCO - CEPES	Evropski centar za visoko obrazovanje
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih nacija
UNZE	Univerzitet u Zenici
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
USK	Unsko-sanski kanton
VET	Stručno obrazovanje i obuka
WUS	Svjetski univerzitetski servis